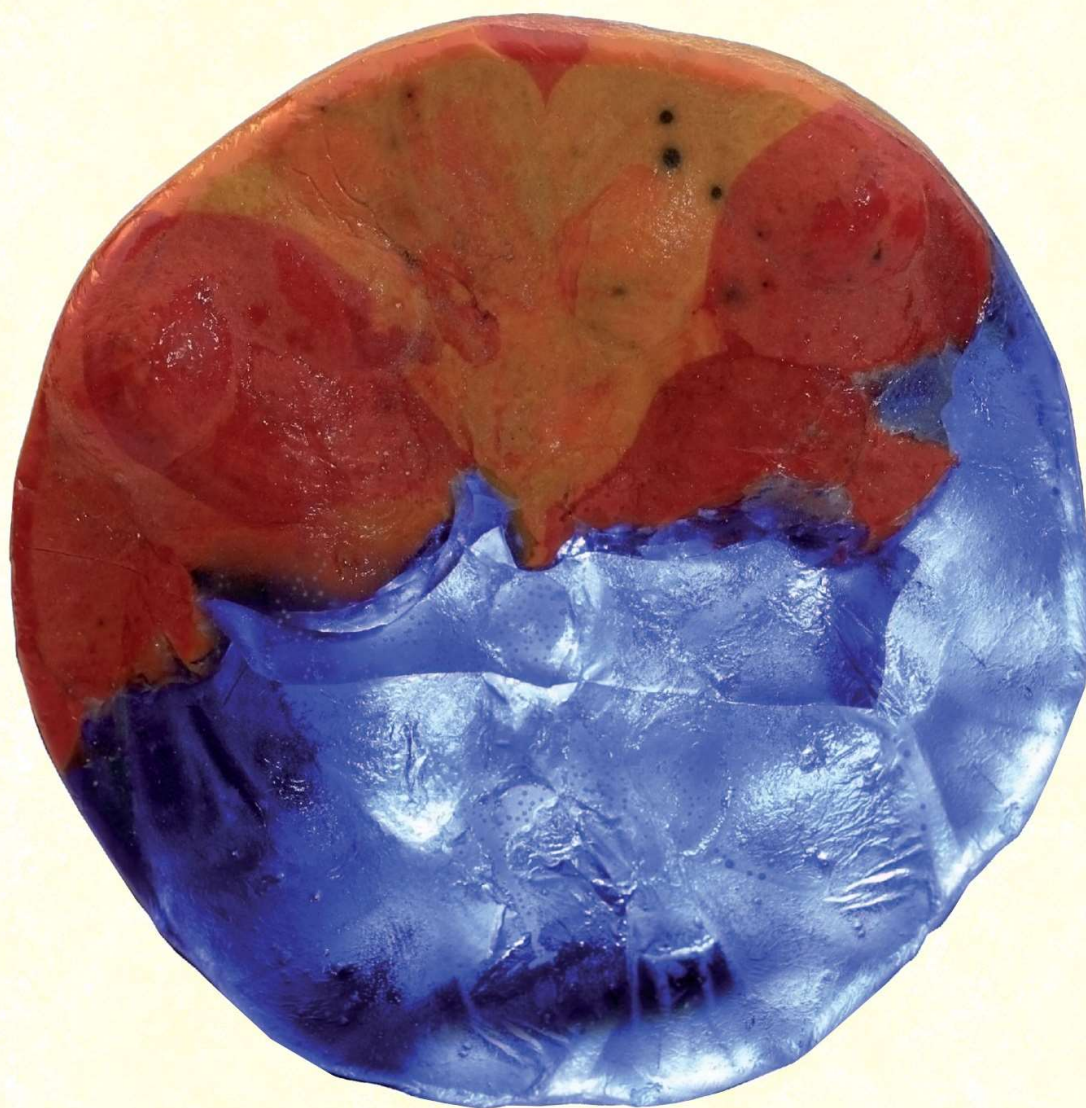

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI
SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A VISEGRÁDI NÉGYEKRŐL
A MÁLENKIJ ROBOT EMLÉKEZETE
NYÍREGYHÁZA SZOCREÁL ÉPÍTÉSZE

2017
•
I

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET
A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA
MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT
52. ÉVFOLYAM, 2017. 1. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
Nemzeti Kulturális Alap
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Nemzeti Kulturális Alap

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Marik Sándor, Nagy Zsuka

Tördelőszerkesztő:

Erdélyi Tamás

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Levélcím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható

a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,
Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrássy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

E számunk szerzői:

- ANTAL ATTILA – költő, kritikus, irodalomtörténész, Nyíregyháza
ILYÉS GÁBOR – helytörténész, tanár, Nyíregyháza
JAKAB ATTILA – régész, Jósza András Múzeum, Nyíregyháza
JÁNOSI ZOLTÁN – irodalomtörténész, egyetemi tanár, a Kölcsey Társaság
elnöke, Nyíregyháza–Budapest
KULCSÁR ATTILA – építész, Nyíregyháza
MÁRIÁS JÓZSEF – ny. újságíró, Nyíregyháza
MARIK SÁNDOR – újságíró, Nyíregyháza–Budapest
MINCSIK VERONIKA – PhD-hallgató, Miskolc
MINYA KÁROLY – nyelvész, főiskolai tanár, Nyíregyháza
SZABÓ GÉZA – történész, főiskolai tanár, Nyíregyháza
TAKÁCS PÉTER – történész, egyetemi magántanár, Nyíregyháza
TÓTH BÁLINT LÁSZLÓ – külpolitikai szakértő, kockázatelemző, Budapest

Tartalom

JELENI DŐBEN

TÓTH BÁLINT LÁSZLÓ

A Visegrádi Négyek

Állandó szövetség vagy eseti koalíció? 3

INTERJÚ

MARIK SÁNDOR

„Önként hazai röghöz kötött ember vagyok...”

Beszélgetés Bokor József akadémikussal repülőgépekről, autókról,
atomerőművekről 21

TÖRTÉNELEM

ILYÉS GÁBOR

A málenkij robot emlékezete a szabolcs-szatmár-bereg megyei
településeken felállított emlékjelek tükrében 35

KERTEK ÉS ÉPÜLETEK

JAKAB ATTILA

„... költséges, de hasznos gyümölcsös- és mulatókertet építettem...”
Egy nagykállói angolkert, az Elízium története 50

KULCSÁR ATTILA

Nyíregyháza szocreál építésze 73

NYELVÉSZET

MINCSIK VERONIKA

Három szatmári település keresztnévadási szokásai 1796 és 1895 között 87

ESSZÉ

TAKÁCS PÉTER

Vérmező

Gondolatok Taxner-Tóth Ernőnek a hazai jakobinus mozgalomról
megjelent szintéziséről 102

LAUDÁCIÓ

JÁNOSI ZOLTÁN

Laudáció Kósa Ferencről

112

KIÁLLÍTÁS

SZABÓ GÉZA

Egy anyag metamorfózisai

Nagy Lajos Imre üvegszobrai Nyíregyházán

114

RECENZÍÓK

Krúdy körül. Kemény Gábor új könyvéről (MINYA KÁROLY)

122

„Én jobb világba vágyom!” Jánosi Zoltán *Ratkó József* című könyvéről
(MÁRIÁS JÓZSEF)

127

„Az igazak emlékezete áldott”. Máriás József *Az írás: szolgálat* című
könyvéről (ANTAL ATTILA)

134

A címlapon: Nagy Lajos Imre: Őselemek (víz és tűz) (üveg 83 x 83 x 11 mm) 2015.

A borító és 118–121. oldal reprodukcióit Szabó Attila készítette.

TÓTH BÁLINT LÁSZLÓ

A Visegrádi Négyek

Állandó szövetség vagy eseti koalíció?

Az államok egy adott csoportját sok esetben a felek által közösen vallott regionális tudat tartja össze, amely rendelkezhet földrajzi és kulturális vetülettel egyaránt. Ezek lehetnek területi jelképek, elnevezések, bármilyen egységteremtő képességgel bíró fogalmak, amelyekhez a helyi lakosság az összetartozás képzetét társítja. A regionális tudat kialakulásakor lényeges elem az adott terület népeinek történelmi egymásra utaltsága is, amely mögött ott áll a térség társadalmait alkotó személyek egyéni és kollektív tapasztalata, szemlélete.¹ A Visegrádi Négyek (V4) közös politikai platformja Közép-Európa négy országát, Csehországot, Lengyelországot, Magyarországot és Szlovákiát tömöríti.² Földrajzi, politikai, történelmi és kulturális adottságaik okán a közép-európai államok eleve ráutaltak a tömblogika kialakítására, hiszen politikai súlyuk külön-külön nem lenne elegendő a térséget érintő vitafolyamatok befolyásolásához. A Visegrádi Csoport létrehozásakor annak leendő tagjai leszögezték, hogy a tömbön belüli országok egymásrautaltsága lesz a közöttük megvalósuló politikai párbeszéd ösztönzésének eszköze.³ A regionális együttműködés szükségszerűen a kölcsönös függőségi rendszer, az interdependenciák intézményesülésével is jár. Így született meg a V4-együttműködés. Jelen tanulmány megírásakor arra keresem a választ, vajon a visegrádiak az összedolgozásukat esetinek vagy állandónak képzelik-e el?

1. A Visegrádi Csoport alapításáról

1989–1991 után a Szovjetunó és a kapitalista Nyugat közé beékelődött egykori ütközőállamok igyekeztek gyakorlati előnyöket kovácsolni a már kiépült kapcsolati rendszerükből – a Varsói Szerződés (VSZ), a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa

¹ SCHMIDT ANDREA: Az Európai Unió keleti bővítésének tapasztalatai – a Visegrádi Együttműködés országai és az együttműködés új dimenziója. Pécsi Politikai Tanulmányok, 2006. 1. sz. [SCHMIDT, 2006.] Forrás: webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:YM4je7K_Pgwj:politologia.ektf.hu/polvgy2006/eloadasok/schmidt_andrea.doc+&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu (Letöltve: 2017. 01. 20.)

² A Szlovák Köztársaság az egykori Csehszlovákia 1993 január 1-i szétválása nyomán lett önálló tagja a visegrádi együttműködésnek.

³ Joint Statement of Ministers of Foreign Affairs of the Visegrad Group on the Western Balkans. A szöveget közreadja: Visegradgroup.eu, 2013. Forrás: visegradgroup.eu/calendar/2013/joint-statement-of-the-131107 (Letöltve: 2017. 01. 20.) [Visegradgroup.eu, 2013.]

(KGST). Valamennyiük közép- és hosszú távú külpolitikai, diplomáciai, továbbá biztonsági érdeke a Nyugat-Európához való mielőbbi fölzárkózás, majd a transzatlanti integráció volt. Antall József akkori magyar miniszterelnök fölvetésére Václav Havel, a Cseh és Szlovák Köztársaság elnöke, valamint Lech Wałęsa, Lengyelország elnöke 1990 novemberében, a párizsi Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ – *Organization for Security and Co-operation in Europe*, OSCE) keretein belül megtartott külön megbeszélésüket követően előirányozták a három állam összefogásában rejlő potenciál kiaknázását. A közös célok megvalósításához vezető hasonló jellegű erőfeszítések összehangolásáról szól a „Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság, a Lengyel Köztársaság és a Magyar Köztársaság együttműködéséről az európai integráció útján” nevet viselő közös nyilatkozat – a továbbiakban csak Nyilatkozat –, amelyet a három ország legmagasabb állami méltóságai a magyarországi Visegrádon írtak alá 1991. február 15-én.

E dokumentum alaptétele, hogy az újjászületett államok külpolitikai magatartásának összehangolásával növelhető a kívánt eredmények elérésének esélye és csökkenthető a megvalósítás időtartama. A visegrádi kooperáció eredetileg három szintre terjedt ki: a politikai, a gazdasági és a kulturális dimenziókra. Közös cél volt az állami függetlenség demokratikus értelemben vett helyreállítása a modern, nyugati típusú parlamentarizmus és a jogállamiság eszközrendszerével. A megbukott totalitárius államfelépítéssel szemben megfogalmazott emberi jogok és alapvető szabadságjogok, valamint a piacgazdaság zsinórmértékével törekedtek a szocialista típusú berendezkedés minden megmaradt formái megnyilvánulásának végleges eltörlésére – politikai, gazdasági és társadalmi szinten.⁴ Ezen a tézisen alapszik az említett közép-európai szövetségesek további regionális szintű együttműködése az Európai Közösségekhez⁵ (EK), valamint az Észak-atlanti Szerződés Szervezetéhez (*North Atlantic Treaty Organisation* – NATO) való csatlakozás területén. Kezdetektől fogva tehát egy természetes együttműködési platform volt a Visegrádi Csoport: az euroatlanti integrációhoz vezető lépcsőfokok együttes megtétele stratégiai jelentőséggel bírt a három, majd – Szlovákia 1993-as függetlenedése nyomán – négy ország számára. A rendszerváltó államok kormányai eltökélték külpolitikájuk bizonyos mértékű összehangolását. Közös történelmi örökség és küldetés tudat, valamint gazdaság szerkezeti hasonlóságok jellemezték – és jellemzik máig – a régiót: a négy ország közel azonos fejlettségi szinten állt, a piacgazdasághoz és a demokrácia, valamint a jogállamiság kiépítéséhez is nagyjából megegyező távolságra voltak. A visegrádi országok abban ugyancsak egyetértettek, hogy az egyesülő Európában is feltétlenül meg kell őrizniük a nemzeti kultúráik sajátosságait. Ez a kitétel különös hangsúlyt kapott a 2015–2016-os európai menekültválságkor, hiszen a V4-ek erre alapozták közös álláspontjukat az uniós határvédelem és belbiztonság terén.

⁴ Nyilatkozat a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság, a Lengyel Köztársaság és a Magyar Köztársaság együttműködéséről az európai integráció útján. A szöveget közreadja: Visegradgroup.eu. Forrás: visegradgroup.eu/documents/visegrad-declarations/visegrad-declaration-110412 (Letöltve: 2017. 01. 20.)

⁵ Az Európai Közösség (EK) az EU hivatalos megnevezése volt az Európai Unió létrehozásáról szóló 1992-es Maastrichti Szerződés érvénybe lépéséig.

2. A V4-en belüli vonzó és taszító tényezőkről

Megalakulásakor a V4-együttműködés nem válhatott a felekre nézve intézményesültebbé, formálisabbá és kötelezőbbé egy szimpla egyeztetési fórumnál, mivel a nemrég visszanyert szuverenitásukat, külpolitikai döntéshozataluk szabadságát a platform országai nem kívánták újfent korlátozni a külügyek bizonyos vetületeinek nemzetek feletti szintre delegálásával. A közép-európai államok módfelett aktívan igyekeztek részt venni az Európa- és világpolitikák többoldalú konstruktív formálásában. 1999-ben Csehország, Lengyelország és Magyarország NATO-tagországok lettek, majd 2004-ben Szlovákia is felvételt nyert a katonai szervezetbe. Ezt követően az említett év májusának első napjától valahány V4-állam az Európai Unió teljes jogú tagjává vált. A csatlakozásuk során tapasztalható súrlódás, nézeteltérés és olykor a rivalizálás rányomta a bélyegét a négy ország viszonyára. Az egyéni érdekeik sorra felülírták az összehangolt tárgyalási pozíció kínálta kedvező lehetőségeket. Holott az EU- vagy a NATO-tagság elnyerése az egyik ország részéről semmiben sem lehetetlenítette volna el a másik három állam integrációs esélyeit, nem nullaösszegű játékról volt szó.⁶ A négy ország végül nem egy egységes csoport tagjaként, hanem külön-külön írta alá a csatlakozási szerződéseket a fenti szervezetekkel. A közép-európai azonosságtudat tehát bizonyos mértékig áldozatává vált Budapest, Pozsony, Prága és Varsó rivalizálásának, feltétel nélküli nyugati elköteleződésének az oltárán.

A felvételüket követően a brüsszeli politikák és viták passzív, külső megfigyelőiből azoknak aktív alakítóivá váltak a közép-európai országok. A visegrádiak számára prioritásként jelent meg az európai integrációjuk, valamint a sikeres államberendezkedési és gazdaságszerkezeti átalakulásuk tapasztalatainak átadása a még csak tagjelölti státusszal bíró többi kelet-európai állam részére. Az uniós bővítési politikák fő szószólói lettek a frissen csatlakozott közép-európaiak. Az EU-aspiráns országok földrajzi közelsége és a visegrádiak regionális biztonság iránti hangsúlyos elkötelezettsége a V4-en belüli disszonanciák kiegyenlítődesét eredményezték.⁷ 2004-et követően a V4-kormányok mindenkor törekvéseinek közös metszetét adja az európai integráció vívmányainak (Schengeni jogrendszer, közös piac) védelme, előnyeinek hangsúlyozása a téma iránt olykor skeptikus régebbi EU-tagokkal szemben. A XXI. századi bővítések eredményeként uniós taggá lett államok szemszögéből Schengen esetleges leépítése egyenlő lenne az ún. négy szabadság (ti. a személyek, az áruk, a tőke és a szolgáltatások szabad áramlása) megszüntetésével, amely kedvezőtlen versenyhelyzetbe taszítaná a nyugat-európai piacoktól erősen függő közép-európai nemzetgazdaságokat. Geopolitikai szinten kiemelt fontossággal bír a kelet-közép-európai térség számára az energiabiztonság. Az oroszországi fosszilis tüzelőanyagoktól való függés egyaránt jellemző valamennyi visegrádi nemzetgazdaságra. Az említett térség döntéshozói szükségszerűen igyekeznek napirenden tartani a témakört érintő kérdéseket

⁶ GRÜBER KÁROLY – TÖRÖK CSABA: A Visegrádi Négyek (V4) Európai Unióban belüli együttműködésének szempontjai és eddigi tapasztalatai. Külügyi Szemle, 2010. 2. sz. 53. [GRÜBER–TÖRÖK, 2010.]

⁷ Kromerzsízi Nyilatkozat (Kromeritz Declaration). A szöveget közreadja: Visegradgroup.eu, 2004

Forrás: visegradgroup.eu/documents/visegrad-declarations/visegrad-declaration-110412-1 (Letöltve: 2017. 01. 20.)

az Európai Unió Tanácsának munkáját előkészítő és folyamatosságát biztosító Általános Ügyek Tanácsában. A V4-ek közös célja a belső (közösségi) energiapiac elmélyítése az ellátási útvonalak, a források és a beszállítók diverzifikálásának, valamint a szénhidrogének és egyéb fűtőanyagok infrastruktúrájának fejlesztése érdekében.⁸

Jóllehet, az uniós döntéshozatal az egyes nemzetállamok, nem pedig a különféle regionális fórumok érdekeinek ütközésén és kiegyenlítésén alapul, a közösségi politizálás szervezeti egyensúlyát mégis a kisebb tagországok közötti együttműködés biztosíthatja egy-egy mindenki felfogásában jelentősnek ítélt kérdés megvitatásakor. A szövetségesek keresésére ráutalt, nem eurózóna-tagállamok (ilyenek jelenleg a V4-országok Szlovákia kivételével) számára az európai pénzügyi döntéshozatali folyamatokban való háttérbe szorulás esélye nagyobb, ezért erejüket ezen országok egyesíteni kénytelenek. Rafal Trzaskowski európai ügyekért felelős lengyel államtitkár rámutat, hogy az euróövezetből való kimaradás egyet jelent az uniós integráció fősodrából való kirekesztettséggel. Többek felfogása szerint az ilyen szempontból „veszélyeztetett” országok politikai súlya megnövelhető ún. harmadik (azaz a kooperáció intézményrendszerén kívüli) országok beemelésével a kontinenst érintő vitafolyamatokba. Méltatandó tehát a V4+ formáción, vagy éppen a V4+2 regionális együttműködésen belüli kelet-közép-európai multilaterális diplomácia.⁹ Az előbbi egy viszonylag nyitott kooperációs modell, míg az utóbbi kizárólag Ausztriát és Szlovéniát emeli be a visegrádi politikaformálásba.¹⁰ A V4 jelenleg nem biztosít lehetőséget társult tagsági vagy megfigyelői státusz elnyerésére. A kooperáció törékeny egyensúlyát megtörhetné a vita a felek között arról, hogy mely országgal is kellene bővíteni (V5-té, V6-tá alakítani) a közép-európai tömörülést, hiszen az egyes tagállamok geopolitikai prioritásai e tekintetben eltérést mutathatnak. „Éppen ezért, helyesnek tűnik az a kollektív vélemény, hogy a V4 nem bővíti ki tagjainak számát. Az együttműködés iránt érdeklődőkkel olyan külső formát alakítottak ki (V4+), amelynek segítségével szinte tetszőleges számban és variációban válik lehetővé az együttműködési igények kielégítése.”¹¹ Így az aktuális helyzetekre mindig gyakorlatias módon tud válaszolni a visegrádi tömb.

A 2008-as pénzügyi világválság óta a közösségi szintű döntéshozatalban az EU-tagállamok egyre több alegységre, egy-egy témában együttműködő országcsoportokra oszlanak. Ez a trend egyaránt elősegítheti a visegrádi tömörülésen belüli kompromisszum- és kooperációkészséget és a V4-ek EU-n belüli befolyását. Radovan Kavický szlovák politikai és gazdasági elemző rámutat arra, hogy az integrációs folyamatokban elfoglalt pozíció

⁸ BRAZOVA, VERA-KARIN – MATCZAK, PIOTR – TAKÁCS VIKTÓRIA: *Regional Organization Study: Analysis of Civic Security Systems in Europe*. Poznań, 2013. Adam Mickiewicz University, 12. [BRAZOVA–MATCZAK–TAKÁCS, 2013.]

⁹ HAMBERGER JUDIT: Közép-Európa politikai dimenziójának megvalósítási kísérlete: a visegrádi együttműködés. *Külügyi Szemle* 2010. 2. sz. 45. [HAMBERGER, 2010.]

¹⁰ A mindenkor V4+ formáció működési logikája a következő: először a Négyek egymás között – legyen az kormányfői, vagy csupán szakértői szinten – megvitatják az éppen aktuális kérdést, megállapodnak, majd a soros elnökséget betöltő tagállam ismerteti az elfogadott V4-álláspontot a harmadik ország képviselőivel. A V4+2 Regionális Partnerség 2001-ben jött létre, osztrák kezdeményezésre. Az összefogás főbb vetületei: belbiztonság, határellenőrzés, menedékgogi és konzuli ügyek, közös infrastrukturális projektek megtervezése és kivitelezése, valamint a kulturális együttműködés. (BRAZOVA–MATCZAK–TAKÁCS, 2013. 10.)

¹¹ HAMBERGER, 2010. 45.

szerint vannak olyan tagállamok, amelyek a közösen meghatározott politikákat hamarabb gyakorlatba képesek ültetni, mint más tagországok. Egyesek ezt nevezik „többsebességű Európának.” Az Unión belüli háttérbe szorulás, azaz a másodrangú tagállami szerep elkerülése új együttműködési síkokba kényszerítheti a visegrádiakat.¹²

2.1. A V4 belülről nézve

Az Unió politikai kereteinek szorosabbá vagy lazábbá alakítása egyelőre megosztja a visegrádi országokat. Varsó jelenleg lelkes híve az EU föderalizációjának mélyítésének, az Európai Politikai Unió megvalósításának. A lakosság zöme a nyugat felől begyűrűző válság okozta nehézségek ellenére is EU-párti, a 2011-es soros európai tanácsi elnökségüket is sikeresnek bonyolították le. Olyannyira, hogy David Král, a Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának munkatársa szerint Lengyelország ma nem csak a V4, de az egész EU számára is követendő példa kíván lenni.¹³ Ugyanakkor a visegrádi fórumokon az utóbbi időkben Varsó sokszor csupán miniszterhelyettesei révén képviselteti magát. Jelenleg Szlovákia a legelkötelezettebb és legaktívabb a V4 adta lehetőségek alkalmazása terén. Kisméretű, versenyképes és aránylag gyors ütemben növekvő gazdasággal rendelkező euró-zóna-tagként északi szomszédjához hasonlóan érdekelt lehet a mélyebb európai integrációban. Ez állhat hosszú távú stratégiájának homlokterében, akkor is, ha rövid távon akár komolyabb politikai-pénzügyi ráfordításokkal is járhat a kárpáti ország számára a mélyebb európai beágyazódás. A kisebb államok egyébként is taktikai előnyt kovácsolhatnak a nemzeti szint feletti döntéshozatalból a kormánykozigazsághoz szokott nagyobb hatalmakkal (például Németországgal, Franciaországgal és Olaszországgal) szemben.

Csehország esete a fentieknél árnyaltabb. A prágai Európa-politikákat a pragmatizmus és a költség-haszon elemzés mellett sok esetben sajátos ideológiák is vezénylik. Az előbb említett európai föderalizmus nem feltétlenül kívánatos irány a cseh számára, hiszen az érdekeiket a rövid távú kérdésekben eddig jobban érvényre tudták juttatni, mint a stratégiai ügyekben. A cseh politikum elég megosztott az uniós és a visegrádi témák kapcsán egyaránt. A funkcionális mélyítés helyett a szerződéseken alapuló integráció optimálisabbnak tűnhet számukra, mivel az európai paktumok hatálya alól *opt-out*okkal (nem csatlakozási záradék) részben mentesülhetnek, ennek példát láthattuk a Lisszaboni Szerződés esetében is. Budapest az Orbán-kabinet 2010-es kormányra kerülése után az „érdekek csatateréként” értelmezi a brüsszeli döntéshozatalt. Ugyanakkor a miniszterelnök – és a legtöbb hivatalos külpolitikai dokumentum – a konszenzusos, valamint a közösségi döntéshozatali metódus mellett foglal állást az Unió jövőjét érintő ügyekben. Az EU-szintű politizálás kormánykozigé válását

¹² KAVICKÝ, RADOVAN: Is V4 Cooperation a Safe Haven in Turbulent Times? In: GOSTYNSKA, AGATA – PARKES, RODERICK (szerk.): Towards a V4 Position on the Future of Europe. Warsaw, 2012. The Polish Institute of International Affairs, 12. [GOSTYNSKA–PARKES, 2012.], [KAVICKÝ, 2012.] Forrás: www.pism.pl/files/?id_plik=12601 (Letöltve: 2017. 01. 20.)

¹³ KRÁL, DAVID: Are We There Yet? The Road to a Political Union through the Eyes of the V4 Members. In: GOSTYNSKA–PARKES, 2012. 21.) Forrás: www.pism.pl/files/?id_plik=12601 (Letöltve: 2017. 01. 20.)

Magyarország jelenlegi kormánya pusztán a válság melléktermékének véli, szerinte a döntéshozatalnak továbbra is a közösségi eljárásmódot kellene követnie.

Bármennyire egységes politikai centrumövezetet alkosson is a V4-tömörülés, az ideértett országok részben eltérő geopolitikai irányultságai sok tekintetben előre meghatározzák az együttműködés tartalmát: míg Varsó a balti-tengeri régióban bír világos érdekeltségekkel, addig a maradék három ország számára inkább a Duna menti együttműködés áll a prioritások homlokterében. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül az említett országok eltérő földrajzi-demográfiai adottságait sem. Lengyelország jelenlegi népessége tizenkét-tizenhárom millió fővel több mint a többi három államé összesen. Terület tekintetében pedig kényelmesen elférne a három kisebb V4-ország a „Nagy Testvér” határain belül, még maradna is egy szűk „magyarországnyi” lefedetlen felület.

A nemzetközi szervezetek – különös tekintettel az EU – érdekérvényesítési rendszereinek jellege együttműködésre készíti a mérsékeltabb politikai súllyal bíró, kisméretű államokat a hasonlóan szerény adottságokkal rendelkező társaikkal. Amikor egy nagyobb szerveződést nem egyforma politikai súlyú államok alkotnak, a kisebb egységek csak úgy juttathatják érvényre akarataikat, ha egymás döntéshozatali képességeit és lehetőségeit összeadják, összehangolják, és együttesen lépnek fel a komolyabb befolyással bíró tagállamokkal szemben. A kooperáció sikeressége a partnerek megválasztásán túl abban rejlik, hogy a felek képesek-e megtalálni érdekhalmazaik azon metszeteit, amelyek mentén a szinergia kifizetődő lehet minden résztvevőnek. A brüsszeli közösségi döntéshozatal bizonyos szinten megköveteli az egységes visegrádi álláspont kialakítását. Ugyanakkor az Unió kormányközi döntéshozatalában a közép-európai tömörülésnek mindmáig nem sikerült egy közös érdekeket képviselő, egységes régióként elismertetnie magát. A brüsszeli hivatalos dokumentumokban meglehetősen ritkán fordul elő a V4 kifejezés. Szinte soha nem tesznek említést a saját érdekét, álláspontját önállóan képviselni tudó Visegrádi Négyekről, mint független és jól meghatározható országcsoportról, politikai tömörülésről. Visegrád eddig nem volt képes Közép-Európát az Unió erős és stabil pillérévé tenni. Az európai és globális kihívásokra stratégiai és hosszú távú megoldásokat lenne célszerű kidolgozni, majd azokat közös érdekartikulációval érvényre juttatni azzal a céllal, hogy tartósan fölkerüljenek az „öreg kontinens” politikai porondjára. Mindehhez talán elkerülhetetlen lesz az együttműködés intézményesítése, mélyítése, hivatalosabbá tétele.¹⁴

3. A Visegrádi Csoport működéséről

A V4 egy többnyire informális, négyoldalú egyeztetési fórum, amely számos döntéshozatali szint megannyi szereplője között biztosít jól bejáratott tárgyalási lehetőségeket. Az 1991-es Nyilatkozatot aláíró felek (Antall József magyar miniszterelnök, Václav Havel cseh és szlovák szövetségi köztársasági elnök és Lech Wałęsa lengyel köztársasági elnök) a partnerséget érintő gyakorlati kérdéseket meglehetősen nagy

¹⁴ KAVICKÝ, 2012. 11–14.

vonalakban és további részletezés nélkül taglalták. Ez már a kezdetekkor szűkre szabta a Visegrádi Négyek szervezeti működésének funkcionális határait. Nem esett szó semmilyen közös intézmény, adminisztratív szervezet felállításáról, központi irányítás kialakításáról. A Nyilatkozat találkozókat irányzott elő, amelyeken az éppen tárgyalt témák szakpolitikusai üléseztek. A visegrádi egység szervezeti felépítését illetően tehát nem született megállapodás a partnerek között. A Nyilatkozat érvénybe lépése óta nem született újabb, a V4 működését illető jogi szabályozás, de mindmáig a dokumentum komolyabb módosításainak sem lehettünk tanúi. Martonyi János egykori magyar külügyi tárcavezető szerint abban rejlik a visegrádi együttműködés sikere, hogy a felek ellen tudnak állni a platform bővítését és mélyítését célzó szándékoknak, így az nem hígul föl, és a négy ország együttműködése sem válik feltétlenül kötelező jellegűvé.¹⁵ A Négyek nemzetközi jogi értelemben vett képviselőjét a tagállamok közösen látják el. Mindmáig nincs a csoportnak külön titkársága: az operatív tevékenység menete az időszakosan megrendezett különböző szintű V4-találkozókon dől el. A V4 egyetlen intézményesült szerve a pozsonyi székhelyű Nemzetközi Visegrádi Alap (NVA, *International Visegrad Fund* – IVF).¹⁶

A V4-tagországok júniustól júniusig tartó rotációs elnökségben váltják egymást: a mindenkor sorosan „elnöklő” állam feladata az együttműködés aktuális irányvonalának meghatározása, a politikai napirend és a prioritások fölvázolása. Az éves cselekvési terveket, programokat a négy miniszterelnök közösen hagyja jóvá.¹⁷ A visegrádi döntéshozatal a tagországok állam- és kormányfőinek teljes konszenzusán alapul. A V4 sokkal inkább koalíció, mint szervezet. Következésképpen a konzultációk és a döntéshozatal metódusa kormányközi jelleget ölt. Ennél fogva válsághelyzet esetén sincs mód különleges V4-szintű döntéshozatali eljárás igénybevételére.¹⁸ Erről a partnerségről Radosław Sikorski volt lengyel külügyminiszter leszögezte, hogy az Európa egyik legerősebbike, mivel az a barátságra, a közös tapasztalatokra és az értékekre épül.¹⁹ A Budapest–Pozsony–Prága–Varsó-négyszög érdekegyeztetésének és döntéshozatalának működési kereteit 2004 után elsősorban az Európai Unió intézményei adják. Közép-Európa országai az egymás közötti kétoldalú érintkezéseik során is az uniós struktúrákat (kiváltképp az Európai Unió minisztereinek tanácsuléseit) veszik igénybe. A feleknek tehát a visegrádi csúcson kívül is alkalmuk adódik a regionális

¹⁵ MTI: Uniós sikertörténet a V4. A szöveget közreadja: *Magyar Hírlap Online*, 2014. Forrás: archivum.magyarhirlap.hu/unios-sikertortenet-avisegradi-egyuttmukodes (Letöltve: 2014. 12. 09.) [MTI, 2014.]

¹⁶ Az NVA-t a négy ország kormánya 2000. június 9-én a csehországi Štítnben hozta létre azzal a céllal, hogy szorosabbra tegyék és előmozdítsák a tágabb értelemben vett Köztes-Európa országainak állampolgárai és intézményei közötti kapcsolatokat, érintkezési lehetőségeket. Az Alap költségvetése a tagállamok egyenlő hozzájárulásaiból tevődik össze. A keretet az alapítás óta folyamatosan emelték (2014-ben összesen nyolc millióból gazdálkodhatott az Alap). A NVA két kormányzó testülete a Nagyköveti Tanács és a Külügyminiszteri Konferencia. Végrehajtó szervét az Alap Ügyvezető Igazgatója (Beata Jaczewska, korábbi lengyel minisztertanácsos és helyettes államtitkár) és helyettese (Varga György, Magyarország Külügyminisztériumának korábbi kultur- és tudománydiplomáciai főtanácsosa) alkotják. Az Alap adminisztratív teendőit az NVA Titkárság látja el. (Basic facts. A szöveget közreadja: Visegradfund.org. Forrás: visegradfund.org/about/ – Letöltve: 2017. 01. 20.)

¹⁷ BRAZOVÁ–MATCZAK–TAKÁCS, 2013. 13.

¹⁸ Uo. 18.

¹⁹ MTI, 2014.

konszenzusépítésre.²⁰ Emellett az Európai Tanács rendes ülései előtti hivatalos, ún. „V4-minicsúcsokat” is tartanak az érintett kormányfők.

4. Visegrádi jövőképek

„Közép-Európa regionális együttműködése egy olyan többdimenziós folyamat, amely már önmagában is érték” – mondta Urban Rusnák szlovák diplomata, aki három lehetséges scenáriót vázolt fel a V4 jövőjével kapcsolatban:²¹

- 1) Egyik opció a *status quo* fenntartása, miszerint a Négyek kooperációjának működési logikáját és felépítését illetően minden marad a régiben. Ám a szlovákiai külügyi képviselő szerint ez hosszú távon nem egy fenntartható rendszer, hiszen bár a V4-döntések a legmagasabb állami szinten születnek, azok végrehajtásához azonban nem állnak rendelkezésre megfelelő intézményi struktúrák, és a jövőben e hiányosság akár feszültebb helyzeteket is teremthet a felek között.
- 2) A kiépített intézményi struktúrák hiánya akár a Visegrádi Együttműködés leépülését is eredményezheti. Ez esetben kétoldalú és regionális alapon – mindenekelőtt az Európai Unió szervezeti keretein belül – továbbra is fennmaradna az együttműködés a Négyek között, ám a soros elnökség rendszere, a közös nyilatkozatok, a „minicsúcso”k stb. lassan-lassan eltűnhetnek, és az állampolgári kezdeményezések fokozatos elhalásával a Visegrádi Alap közös finanszírozása is megszűnhet.
- 3) A közös érdekek újrafogalmazásával elképzelhető a visegrádi platform kiszélesítése is. Ehhez azonban szükséges lenne a résztvevőknek meghatározniuk, hogy saját érdekeik mi módon illeszkedhetnek a regionális összetartásba. Rusnák szerint a fentiek elengedhetetlen feltételül szolgálna az intézményi háttérrendszer mélyítése.

A visegrádiaknak először ki kellene építenie, majd pedig tartósan fenn kellene tartania a bizalmat a csoport többi országa iránt. Egymással harmonizáló stratégiai célokat, jövőképeket, alternatívákat lenne kívánatos kis „kosarakban” megfogalmazni, amelyekben a nemzetállamok – uniós és globális – érdekei konvergálhatnak. Mindehhez a közép-európai politikai napirend együttes formálása és a belső kohézió megtartása is szükséges.²² A közép-európai identitásválság leküzdésében segíthet a kormányközi kooperáció parlamentközivé szélesítése. Amennyiben egy-egy jól artikulált V4-álláspont meggyőző más tagállamokat is – és akár hosszú távon is képesek a felek kitartani mellette –, a közös hangon való felszólalás a Brüsszeli Tanácsban vagy

²⁰ Az EU nyújtotta kereteken belül az Állandó Képviselők Bizottsága (*Committee of Permanent Representatives – COREPER*) vagy éppen a Politikai és Biztonsági Bizottság (*Political and Security Committee – PSC*) hetente ülésző munkacsoportjai további lehetőséget biztosítanak a V4-párbeszédre. [GRÜBER – TÖRÖ, 2010. 56.]

²¹ RUSNÁK, URBAN: Visegrád – múlt és jövő között. Beszélő, 2003. 3. sz. 45–48. Forrás: beszelo.c3.hu/print/12698 (Letöltve: 2017. 01. 20.)

²² Az egyes V4-országok az USA és Oroszország irányába folytatott egyoldalú politizálása a térségbeli szövetségesek bevonása nélkül bomlasztó hatású a visegrádi tömbre nézvést, a közösen lefektetett célok homályossága és hátterbe szorulása pedig szkepticizmust szít a felekben. (STORMOWSKA, MARTA: Visegrad group – United we stand, divided we fall? The Polish Institute of International Affairs – Seminar, 2013. Forrás: www.pism.pl/Events/PISM-seminar-visegrad-group-united-we-stand-divided-we-fall – Letöltve: 2017. 01. 20.)

az Európai Parlamentben pozitív eredményeket hozhat Közép-Európa számára.²³ A térség országai a teljes jogú EU-tagságuk elnyerésének pillanatától az uniós döntéshozatalnak többé már nem pusztá befogadói és végrehajtói, hanem a közösségi politikák valódi formálóivá váltak. A minden fél által elfogadható brüsszeli határozatok az uniós tagállamok konszenzus- és koalícióalkotási képességének a függvényei. Egy-egy európai rendeletalkotási kezdeményezésnél általánosan a kérészéletű *ad hoc* szövetségek a jellemzőek, amelyeket a közös érdekeket valló tagországok alkotnak. Ritkábbak, ám mégis megfigyelhetők az egymást konzekvensen és kölcsönösen támogató tagokból álló állandó koalíciók is. A visegrádiak előtt az tehát az eldöntendő kérdés, hogy a jelenlegi EU-szintű összedolgozásukat esetinek vagy permanensnek képzelik-e el.

Kiemelendő, hogy az Európai Unióban 2017 elejéig még érvényben lévő minősített többségi szavazási rendszer népességarányos súlyozásából eredően a visegrádiaknak összesen 58 szavazatuk van a Tanácsban.²⁴ Ez azonos Franciaország és Németország összesített szavazati súlyával. Ezek ismeretében a visegrádi négyeknek reális esélyük volt az Európa-politikák alakítására, amennyiben mind a négy állam proaktívan és együttesen lépett fel. Az Európai Bizottságnak vagy az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjének a javaslatait érintő tanácsi szavazáskor a fent vázolt metódus azonban már csupán egy választható lehetőség, amelyet 2017 márciusában meg is szüntetnek.

2014 novemberétől a minősített többségi szavazás új eljárása, a kettős többségi szabály a mérvadó. Eszerint ahhoz, hogy egy javaslat zöld utat kapjon, egyrésztől a tagállamok 55 százalékának az *igen* szavazata szükséges – azaz huszonnyolcból tizenhat országé –, másrésztől pedig teljesülnie kell annak a feltételnek is, miszerint a döntést támogató államok mögötti lakosságszámnak az EU teljes népességének legalább a 65 százalékát le kell fednie. Az előbbi kritérium a kisebb, míg az utóbbi a nagyobb méretű tagállamoknak kedvez. Következésképp a két közepes (Csehország és Magyarország), egy közepesen nagy (Lengyelország) és egy közepesen kis (Szlovákia) létszámú államot tömörítő V4-kooperáció járt a legkevésbé szerencsésen a módosításokkal: Közép-Európa a részes országok teljes összefogásával is kevés marad a brüsszeli politikaformálás menetének döntő mérvű befolyásolásához. Lehetőség adódik ugyanakkor a minősített többségi előterjesztések megvalósításának megakadályozására is. Az ún. „blokkoló kisebbségnek” a Tanács legalább négy olyan tagállamából kell állnia, amelyek együttesen az EU népességének több mint a 35 százalékát képviselik. Ez az arány a jelen tanulmány véglegesítésekor hozzávetőleg 178 553 440 főt jelent, amely a V4 összlakosságának kis híján a háromszorosa, úgyhogy a Közösségen belüli szövetséges(ek) megtalálására továbbra is rákényszerül a négy közép-európai állam. A teljes uniós népesség (2016-os becsült adatok sz.) 65 százaléka

²³ KAVICKÝ, 2012. 14.

²⁴ Az együtdöntési eljárások során az EU Tanácsának leggyakoribb szavazási módja 2014. november 1-jétől megváltozott. Ám 2017. március 31-ig a tagállamok még igényelhetik a minősített többségi szavazás korábbi változatának alkalmazását, amelyben Lengyelország 27, a Cseh Köztársaság és Magyarország 12–12, Szlovákia pedig 7 szavazattal bír. Qualified majority. A szöveget közreadja az Európai Tanács: Europa.eu. Forrás: www.consilium.europa.eu/en/council-eu/voting-system/qualified-majority/ – Letöltve: 2017. 01. 20.)

331 599 240 főt takar. Ez a visegrádiak 63 777 790 fős becsült összlakosságának több mint az ötszöröse.²⁵

Vitathatatlan haszonnal járna a visegrádiak számára a nyugat-balkáni országok uniós csatlakozása. Közép-Európa politikai érdekei (regionális katonai és energia-biztonság, infrastruktúra-fejlesztések stb.) sok esetben egybevágna az EU-tagság délkeleti várományosaival, és a közös fellépés minden bizonnyal megsokszorozná a kisebb államok érdekérvényesítő képességeit. Egyértelműen pozitív hozzáadékkal járna a Visegrádi Együttműködés jövőjét illetően a harmadik országok irányába tett együttes fellépés is. Mindazonáltal azt is látnunk kell, hogy változatlan demográfiai feltételek mellett a nagyobb európai államokkal való együttműködés még a teljes Nyugat-Balkán jövőbeli EU-integrációja utáni esetleges teljes kelet-európai összedolgozás esetében is nélkülözhetetlen lesz.

A politikai-gazdasági szféra mellett persze a társadalmi kapcsolatrendszerek szorosabbá tétele is hozhat pozitív irányú változásokat a visegrádiak számára. Gondoljunk csak azokra a kohézióteremtő lehetőségekre, amelyek non-profit szinten, a civil szervezetek által vagy éppen az akadémiai világban alakulhatnak ki. Sokak szerint a V4-nek csupán az intézményi keretek szorosabbá tételével volna esélye túlélni a homályos jövőképű EU-bővítési folyamatokat, az eltérő irányú nemzetállami önértékeléseket és a külföldi működőtőke bevonzásáért folytatott versenyt. Mások viszont azon az állásponton vannak, miszerint az együttműködések eredményessége nem a struktúrák mélységén, hanem a költség-haszon elemzéseken múlik. A nemzetek feletti döntéshozatalra emlékeztető szuverenitás-átruházással a V4-államok akkor fogják „közössé” tenni külügyeik egy részét, ha az kétségtelen pozitívumokkal jár a számukra. Ahol az érdekek nem esnek egybe, ott nem kifizetődő erőltetni az együttműködést, hiszen az esetleges balszerencsés politikai lépések negatív sajtóvisszhangja zárójelbe teheti a már elért sikerek és eredmények valós jelentőségét.

A makroökonómiai versenyképességük megerősítése érdekében a visegrádi tömb országainak a kohéziós politikák minél optimálisabb alkalmazása és kihasználása mellett célszerű lenne bizonyos korszerűsítések végrehajtásával, a belső digitális piacaik kiszélesítésével tökéletesíteniük a szolgáltatások közép-európai piacát. „A V4 egy brand, amelyet a szövetségesek és a partnerek egyaránt elismernek” – állítja a 2014-es Budapesti Nyilatkozat szövege.²⁶ Érdemes kiemelni, hogy a négy visegrádi ország az Egyesült Királyság EU-ból történő kiválásának ellenzése kapcsán is azonos véleményt képviselt a 2016-os év folyamán. A 2014-es orosz–ukrán majd pedig – a 2015-ös migránsválság folyamányaként – a visegrádiak a globális védelmi rendszer látható alkotóelemévé kívánják tenni a közöttük fennálló stratégiai együttműködést.

2014-től a négy ország szorosabbra vonta a regionális védelmi együttműködés szálait. 2014 júniusában a Budapesti Nyilatkozatban fogalmazták meg a visegrádi államok, hogy

²⁵ Population. A szöveget közreadja: EUROSTAT. Forrás: ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tps00001&tableSelection=1&footnotes=yes&labeling=labels&plugin=1 (Letöltve: 2017. 01. 20.)

²⁶ Budapest Declaration of the Visegrád Group Heads of Government on the New Opening in V4 Defence Cooperation (2014. június). A szöveget közreadja: Visegradgroup.eu. Forrás: visegradgroup.eu/calendar/2014/budapest-declaration-of (Letöltve: 2017. 01. 20.)

mivel közös stratégiai célokkal rendelkeznek, hosszú távon erősíteni tervezik együttműködésüket a kiképzés és a katonai gyakorlatok terén, közös fejlesztéseket és beszerzéseket kívánnak alkalmazni a régió védelmi képességének javítása érdekében. 2016 januártól júniusig működött készenléti állapotban a térség védelmi kooperációjának a vázát képző V4 EU-Harccsoport.²⁷ A négy ország honvédelmi kapacitásának a megosztása hatékony és olcsó védelempolitikai megoldásnak ígérkezik, kiváltképpen, ha határozott időközönként a NATO-missziókban is bevethetővé válnak a kevert nemzetiségű visegrádi csapatok. A közös védelmi együttműködési stratégia elemeként a visegrádi kormányfők eltökélték az állandó többnemzetiségű V4-haderő felállítását, évenkénti közös visegrádi katonai gyakorlatok megrendezését.^{28,29} Az említett készenléti időszak tapasztalatit kiértékelve, 2016 szeptemberében már a 2019-es, következő V4-formáció katonai egységeit is összeállították a részes államok képviselői a Budapesti ülésükön.

4.1. A slavkovi háromszög – a V4 kihívója?

Bohuslav Sobotka cseh, Werner Faymann osztrák és Robert Fico szlovák kormányfők 2015 januárjában találkoztak a morvaországi Slavkovban (ha úgy tetszik, korábbi nevén Austerlitzben).³⁰ A lengyel és a magyar kollégáiknak az aggodalmát megelőzendő, a cseh diplomácia leszögezte, hogy az újdonsült háromoldalú együttműködés az államközi interdependenciáknak csak egy rendkívül szűk keresztmetszetére igyekszik összpontosítani, és semmilyen szinten nem tervezi a közép-európai övezetet külső fórumokon képviselni az előbbi két ország tudtán kívül.³¹ „Ez semmi esetre sem konkurenciája a négy visegrádi ország együttműködésének, hanem annak kiegészítése” – fejtette ki Sobotka.³² A slavkovi kölcsönös együttműködés vázát a három ország fiataljai egyre növekvő munkanélküliségének fől számolása, a határokon átívelő közlekedési- és gázhálózatok fejlesztése, valamint az uniós alapok együttes optimális felhasználása képezi. Külön mechanizmussal egyelőre nem rendelkezik a slavkovi háromszög. A felek évente legalább egy miniszterelnöki szintű találkozáson tervezik összehangolni az álláspontjaikat. A V4 működési technikája köszönt vissza akkor, amikor a 2015. februári EU-csúcstól nézőpontot cseréltek és egyeztettek a bécsi, pozsonyi és prágai kormányfők.

²⁷ HALÁSZ ZSÓFIA: Ülésezett a V4 EU Harccsoport munkacsoportja. Honvédelem.hu. 2016. Forrás: www.honvedelem.hu/cikk/59565 (Letöltve: 2017. 01. 20.)

²⁸ A kormányfők kiálltak a nukleárisenergia-felhasználás mellett. Az MTI szövegét közreadja: KDMP.hu. Forrás: kdnp.hu/news/v4-kormanyfok-kialltak-nuklearisenergia-felhasznalas-mellett (Letöltve: 2017.01.20.), JIŘÍČKOVÁ, ADÉLA: Defence Cooperation of the V4+. Association for International Affairs. Prága, 2015. Association for International Affairs. Forrás: www.amo.cz/wp-content/uploads/2016/03/V4_I.pdf (Letöltve: 2017. 01. 20.)

²⁹ JIŘÍČKOVÁ, ADÉLA: Defence Cooperation of the V4+. Association for International Affairs. Prága, 2015. Association for International Affairs. Forrás: www.amo.cz/wp-content/uploads/2016/03/V4_I.pdf (Letöltve: 2017. 01. 20.)

³⁰ KALAN, DARIUSZ: Trójkąta sławkowskiego: konkurencja dla Wyszehradu? Polski Instytut Spraw Międzynarodowych – Biuletyn, 2015. 18. sz. 1-2. Forrás: www.pism.pl/files/?id_plik=19250 (Letöltve: 2017. 01. 20.)

³¹ DOSTÁL, VÍT–NÍČ, MILAN: Slavkov trilateral meeting – no challenge to Visegrad. Asociace pro mezinárodní otázky. Briefing Paper, 2015. 2. sz. 2. [DOSTÁL–NÍČ, 2015.] Forrás: www.amo.cz/wp-content/uploads/2015/11/amocz_bp-2015-02.pdf (Letöltve: 2017. 01. 20.)

³² Szorosabb együttműködésben egyezett meg Csehország, Szlovákia és Ausztria. Az MTI szövegét közreadja: Világ-gazdaság. Forrás: www.vg.hu/kozelet/tarsadalom/szorosabb-egyuttmukodesben-egyezett-meg-csehország-szlovákia-es-ausztria-442980 (Letöltve: 2017. 01. 20.)

Varsó kihagyására valószínűleg azért került sor, mert amíg a slavkoviak nem érdekeltek az orosz–ukrán-válság miatt Moszkvával szemben megvalósuló szankciók folytatásában, addig a lengyel diplomácia azok szigorítása mellett kardoskodik az uniós fórumokon. A másik oldalról pedig az EU aggodó szemei által kísért szoros magyar–orosz gazdasági relációk következtében Budapest beemelése is diszkreditálhatta volna az austerlitzi kezdeményezést Brüsszelben.³³ A két ország kihagyása az együttműködésből pártpolitikai érveléssel is magyarázható. Az akkor éppen Lengyelországban regnáló liberál–konzervatív Polgári Platform (*Platforma Obywatelska*) és a Magyarországon kormányon lévő jobbközép kabinet vezetői talán persona non graták voltak a három baloldali gondolkodású közép-európai államférfi által beindított slavkovi fórumon. A 2015-ben Varsóban beiktatott új kereszténykonzervatív kormány (Jog és Igazságosság – *Prawo i Sprawiedliwość*) ideológiai irányvonala az elődjénél is jobboldalibb és antikommunistább, következésképpen nem írja felül az imént ismertetett logikát. A nemrég lezajlott ausztriai államfőválasztáson ballibéláris közjogi vezetője lett az alpesi szomszédunknak. Ennek értelmében, a slavkovi háromszög belpolitikai színezeete továbbra sem változott.

Ausztria beemelése a közép-európai folyamatokba elsősorban Prága külpolitikai stratégiájába illeszkedik. „A slavkovi találkozó célja hozzájárulni a regionális együttműködéshez, és abba nagyobb mértékben bevonni Ausztriát” – jelentette ki a cseh kormányfő.³⁴ Különösen érdekes, hogy a megbeszélés során szó sem esett a már létező V4+ Ausztria platformról. Egyes érvelések szerint a három ország gázhálózatainak összekötését felügyelendő hozták létre a magas szintű austerlitzi fórumot. Ami a lengyeleknél a balti dimenzió, a magyaroknál pedig a balkáni külpolitikai irányultság, az lehet a csehek esetében a slavkovi trilaterális fórum. Pozsony inkább indirekt módon érdekelt az új keletű kezdeményezésben, ám Fico meghívása Slavkovba azt jelzi, hogy a cseh diplomácia igyekezett az együttműködési háromszög politikai befolyását keleti irányban erősíteni befolyásának keleti irányú erősítésére. A megjelent külpolitikai dokumentumok alapján egyelőre még nem áll Bécs stratégiai jövőképeinek homlokterében, az osztrák sajtóban csak *Nord–Trilaterale*ként emlegetett új külpolitikai platform.

5. A Visegrádi Négyek és a 2015–2016-os európai menekültválság

A 2015-ös év mérföldkő az Európai Közösség történetében. Az Európai Bizottság számításai alapján 2015 első felében hozzávetőleg félmillió menedékkérő érkezett a közösség területére Afrikából, a Közel-Kelet és Közép-Ázsia országaiból a kedvezőbb anyagi körülmények és a békésebb élet reményében. A háború és szegénység sújtotta Európán kívüli területekről a kontinensre özönlő embertömeg komoly biztonsági és humanitárius kihívások elé állította a migránsok útvonala mentén el-

³³ DOSTÁL–NIČ, 2015. 3.

³⁴ DOSTÁL–NIČ, 2015. 3.

helyezkedő államokat. Az így kialakult feszült helyzetet szokás migráns- vagy menekültválságnak nevezni. A bevándorlás kezelése aránytalanul nagy terhet jelentett az embercsempészek útvonalain elhelyezkedő, illetve a bevándorlók letelepedési célpontjainak számító fejlett és gazdag országok számára egyaránt. A visegrádi országok közül Magyarországon volt a legnagyobb migrációs nyomás. 2015 első felében körülbelül 120 ezer menedékkérő lépte át az ország Szerbiával közös határát. Ez a szám az év végére 300 ezerre gyarapodott.³⁵ A közép-európai EU-tagállamokra óriási teher nehezedett, hiszen a 2015-ös év folyamán a Jean-Claude Juncker vezette Európai Biztonság többször is felszólította kormányaikat 40 ezer majd további 120 ezer menedékkérő befogadására.³⁶

A V4-államokat három csoportra lehet osztani aszerint, hogy milyen szinten érintettek a menekültválság kezelésében. A legdélebbi fekvésű Magyarország egyértelműen az embercsempészek legnagyobb szárazföldi útvonalán, a nyugat-balkáni menekültfolyosón fekszik. Szlovákia és Csehország alkotják a másik csoportot. Ezen államok leginkább közvetetten kitéttek a menekültválság negatív hatásainak. Lengyelország pedig közvetlenül szinte semmilyen szinten nem érintett a közel-keleti és észak-afrikai népvándorlás folyamatában. Varsónak főleg az Ukrajnából érkező európai (többnyire lengyelajkú) néptömegek elhelyezése és befogadása okozhat fejtörést. Bár, a lengyel állampolgárok nagyarányú nyugatra vándorlása nyomán elkezdett munkaerőhiány pótlására éppen jókor érkeznek az ukrán konfliktusból kimaradni kívánó nemzetiek.

Földrajzi elhelyezkedése révén a legnagyobb migrációs nyomás tehát Budapestre nehezedik, hiszen Szerbia és Horvátország irányából Magyarországon keresztül vezet az út a migránsok kedvelt célpontjai, Ausztria majd Németország felé. Jóllehet, Prága és Pozsony csak közvetetten érintettek a menekülthullám által, a nyugat-európai multikulturális berendezkedésű társadalmakhoz képest jóval konzervatívabb gondolkodású átlagpolgáraik tüntetéseken és egy sor további fórumon adtak már hangot nemtetszésüknek a menedékkérők befogadását illetően. A túlnyomórészt katolikus Szlovákia az egyetlen uniós tagállam, amelyben nem épült még mecset, és ahol az iszlám nem számít még alkotmányosan elfogadott vallásnak. Az itt élő muszlimok számát 2015-ben körülbelül ötezer főre becsülték. A szlovák kormány a kötelező kvótarendszer ellenzése mellett azt is eltökélte, hogy a háborútól fenyegetett közel-keleti lakosság keresztény hitű csoportjainak szánt segélyszállítmányokon kívül nem óhajt további jelentős önkéntes felajánlásokat tenni a menekülttáborok lakói számára.³⁷ 2015 nyarán Prága ezerötszáz menedékkérő elhelyezéséről döntött, miközben a cseh lakosság körében kiterjedt tömegmegmozdulások szerveződtek iszlám- és migránsellenes felhanggal. 2015 nyaráig 180 ezer aláírás gyűlt össze Csehországban a kötelező

³⁵ MARKOVIC, FRANK: EU Autumn of Discontent: What awaits the V4? A szöveget közreadja: European Public Affairs. 2015. Forrás: visegradinsight.eu/eu-autumn-of-discontent-what-awaits-the-v4/ (Letöltve: 2017.01.20.) [MARKOVIC, 2015.]

³⁶ MAURICE, ERIC: Refugee quotas 'unacceptable' for Visegrad states. A szöveget közreadja: EUObserver. 2015. Forrás: euobserver.com/migration/130122 (Letöltve: 2017. 01. 20.) [MAURICE, 2015.]

³⁷ Fontos azonban itt megjegyezni, hogy Pozsony nagy terhet vett le Bécs válláról, amikor engedélyezte 500 Ausztriába érkezett menedékkérő szlovákiai befogadó táborokba történő átmeneti elszállásolását 2015 nyarán. Bár kormányuk döntése nem volt mentes a helyi társadalom negatív kritikáitól.

migránselosztási kvótával szemben. A közel-keleti és az észak-afrikai menedékkérők EU-n belüli befogadása, átmeneti állomásoztatása folyamánként kialakult feszültségekre reagálva Varsó is kifejtette, hogy anyagi támogatásban kívánja részesíteni az Unió déli frontországait. Az akkor hivatalban lévő lengyel miniszterelnök-asszony, Ewa Kopacz hozzátette, országának valószínűleg hozzá kell majd járulnia a menekültáradat okozta terhek elosztásához, és át kell vennie a menedékkérőkből.³⁸

Magyarország miniszterelnöke 2015. szeptember 3-án találkozott Junckerrel, és az Európai Bizottságot egy mielőbbi krízis-segélycsomag kidolgozására kérte hazánk menekültválság-kezelési terheinek csökkentése érdekében. Minekután Orbán Viktor sikertelenül kért támogatást az uniós vezetőktől a Magyarországra nehezedő bevándorlási nyomás kezeléséhez, Szlovákia, Csehország és Lengyelország kormányfői szolidaritásukról biztosították magyar kollégájukat, gyakorlati együttműködést kínálva a válságkezelésben. A szlovák és a cseh belügyminiszter felajánlotta segítségét egy szíriai menekülteket szállító vasúti folyosó kialakításában és üzemeltetésében Budapest és Berlin között. 2015 augusztusában és szeptemberében a magyar kormány drótkerítést húzott a Szerbiával közös zöldhatár teljes szakaszán, majd hasonlóképp cselekedett októberben a horvát határszakaszon is, amelyet az Európai Bizottság szóvivője nemkívánatos lépésnek nevezett.³⁹

2015 szeptemberének elején, a krízis kezelése érdekében az Európai Unió Bizottsága azt javasolta, hogy a Közel-Keletről és Észak-Afrikából Olaszországba, Görögországba és Magyarországra beözönlő körülbelül 120 ezer migránst, menekültet egy előre meghatározott és kötött szisztéma szerint osszák el az Unió tagállamai egymás között, méretükkel és gazdasági teljesítőképességükkel arányosan.⁴⁰ A kezdeményezést nyomatékosan támogatta Jean-Claude Juncker, a Bizottság elnöke. A 2015. szeptember 4-i prágai találkozón a visegrádi kormányfők (Ewa Kopacz lengyel, Bohuslav Sobotka cseh, Orbán Viktor magyar és Robert Fico szlovák miniszterelnök) elfogadhatatlannak minősítették az Európai Unió Bizottsága által kezdeményezett állandó és kötelező kvótarendszert, mint szolidaritási eszköz bevezetését. Prágai nyilatkozatukban a visegrádi államok kormányfői egyetértettek abban, hogy a kontinensre özönlő emberáradat EU-n belüli kvóta szerinti elosztása nem oldja meg a migránsválság jelentette problémákat. A közép-európai miniszterelnökök rámutattak országaik gazdasági teljesítőképességeinek korlátaira, valamint arra, hogy társadalmuk nem állnak készen az egészen más kulturális környezetből érkező nagy tömegű embercsoportok befogadására, zökkenőmentes szocializálására. A V4-kormányfők kifejtették, továbbra is fenn kívánják tartani a Schengeni joganyag (*acquis*) követelményrendszerét és alkalmazni fogják a védelmi felelősség (R2P) elvét a külső uniós határok védelme érdekében. A közép-európai mi-

³⁸ MARKOVIC, 2015.

³⁹ Jóllehet, Zágráb 2013 óta tagja az Uniónak, de a schengeni térségnek még nem része. Egyes szakértők azt jelezték, hogy Magyarország lépése elterelheti a menekültek és embercsempészek szárazföldi útvonalát a válság sújtotta Ukrajna felé, potenciálisan érintetté téve ezáltal Szlovákiát és Lengyelországot is a migránskérdés kezelésében. A jelen tanulmány véglegesítéséig azonban nem mutatott semmi jel arra, hogy a menedékkérők észak-kelet felé kerülnek el Magyarországot.

^c Visegrad four to reiterate opposition to binding migrant quota plan. A szöveget közreadja: Novinite – Sofia News Agency. 2015. Forrás: novinite.com/articles/170923/Visegrad+Four+to+Reiterate+Opposition+to+Binding+Migrant+Quota+Plan (Letöltve: 2017. 01. 20.)

niszterelnökök szerint az EU-szolidaritásnak nem a menekültkrízis tüneti kezelésében kellene megnyilatkoznia, sokkal inkább lenne szükséges a válság kiváltó okainak mielőbbi megszüntetésén fáradozni a brüsszeli fórumokon.⁴¹ A lengyel miniszterelnök a Prágai ülés után azt közölte a sajtóval, hogy szerinte minden országnak saját magának kellene eldöntenie, milyen mértékben és milyen eszközökkel kíván hozzájárulni a migrációs válság kezeléséhez. Budapest, Pozsony, Prága és Varsó anyagi, szakmai és technikai támogatást biztosított a jelentős menekült populációval rendelkező országoknak (Törökország, Jordánia, az iraki kurd területek és Libanon) valamint a szárazföldi migrációs útvonalon fekvő nyugat-balkáni államoknak.⁴² Véleményük szerint az EU-nak együttes erővel az embercsempész-hálózatokat kell mielőbb felszámolnia, és világpolitikai szinten pedig az Iszlám Állam megszüntetésén kívánatos fáradozni. Továbbá, a négy közép-európai kormányfő szorgalmazta a gazdasági bevándorlók kiszűrését a valódi, háborús menekültek közül. Ez jelentős terhet vehetne le a tényleges menekültek ügyeinek intézését lebonyolító szervezetekről.

Berlin, Párizs, és az úgynevezett frontországok (Olaszország és Görögország) az EU területén belül akarnak mielőbbi megoldást találni a migrációs nyomásra, míg a V4-országok hosszú távú válságkezelést és kihelyezett, helyszíni beavatkozást sürgetnek. A visegrádiak így szembekerültek a legnagyobb kereskedelmi partnereikkel, az EU motorjaival, Németországgal és Franciaországgal, amely államoknak elemi érdekük lenne, hogy a többi uniós ország befogadjon a területükön állomásozó menedékesekből. A visegrádiak az összehangolt prágai álláspontjukhoz ragaszkodtak a 2015. szeptember 14-i európai igazságügy- és belügyminiszteri értekezlet valamint az októberi EU-csúcs alkalmával is. Ugyanakkor szeptember elején Angela Merkel, német kancellár és Francois Hollande, francia államfő a fentebb említett állandó és a tagállamokra nézve kötelező menekült-elosztási mechanizmus bevezetését sürgették közös nyilatkozatukban. Szeptember 17-én az Európai Parlament üdvözölte és elfogadta a Biztonság kezdeményezését a 120 000 menekült, kötött kvóták alapján történő tagállamok közötti kötelező elosztásáról. Válaszként a négy visegrádi ország kormányfői 2015. szeptember 21-én ismételten világossá tették az Európai Unió soros elnökségét ellátó Luxemburg szakpolitikusai számára, hogy ellenzik a Közösség területére érkező migránstömeg kvóta szerinti újraelosztását a tagállamok között.⁴³

2015 októberének első napjaiban Bohuslav Sobotka, cseh miniszterelnök javaslatot tett Magyarország schengeni határainak a közös védelmére, a V4-államok egyesített katonai és rendőri erőiből létrehozandó vegyes alakulatok révén.⁴⁴ Sobotka kormánya első lépésként húsz katonát, egy tábori konyhát és egyéb technikai felszerelést küldött Magyarország déli

⁴¹ Statement of the Heads of Governments of the Visegrad Group. A szöveget közreadja: Government of the Czech Republic. 2015. Forrás: vlada.cz/en/media-centrum/aktualne/statement-of-the-heads-of-governments-of-the-visegrad-group-134161/ (Letöltve: 2017. 01. 20.)

⁴² MAURICE, 2015.

⁴³ Foreign Ministers of Visegrad Group, Luxembourg to Discuss Migrant Crisis. A szöveget közreadja: Sputnik International. 2015. Forrás: sputniknews.com/europe/201509211027279796/ (Letöltve: 2017. 01. 20.)

⁴⁴ Visegrad Four should jointly defend Hungarian border. A szöveget közreadja: Czech News Agency (ČTK). 2015. Forrás: praguemonitor.com/2015/10/05/czech-pm-visegrad-four-should-jointly-defend-hungarian-border (Letöltve: 2017. 01. 20.)

határvédelmének támogatására.⁴⁵ Október 15-én, Lengyelország, Szlovákia, Csehország és Magyarország kormányfői közös nyilatkozatot fogadtak el az Európai Tanács rendes ülése előtt.⁴⁶ Leszögezték, hogy az Európai Tanácsnak az Unió többi szervével együtt a schengeni határok megvédésére az egyezmények betartására képtelen tagállamok anyagi és technikai megsegítésén kellene fáradoznia. A V4-miniszterelnökök közös állásponton voltak abban is, hogy az EU schengeni, azaz külső határainak védelme valamennyi részes állam közös érdeke és nem csak Magyarország felelőssége. Az októberi V4-nyilatkozatban a kormányfők egyetértettek abban, hogy országaik közül Magyarországra nehezedik a legjelentősebb migrációs nyomás, illetéknéppen, Budapest erőfeszítéseinek támogatása és segítése képezte számukra a válság tüneti kezelésének vázát. Korábbi hozzájárulásuk mellett, a lengyel, a cseh és a szlovák kormány 50–50 fős rendőri alakulatokat ajánlott fel Budapest számára. Lengyelország öt speciálisan felszerelt bevetési járművel is hozzájárult Magyarország déli határainak védelméhez.

Az október 15-i nyilatkozat második legfontosabb elemeként a visegrádi miniszterelnökök a Nyugat-Balkán és a Földközi-tenger keleti medencéje országaival ápoltt diplomáciai kapcsolatok szorosabbá fűzését és a velük fenntartott stratégiai párbeszéd intenzitásának fokozását jelölték meg. Üdvözltek továbbá, hogy a szeptember 23-i nem hivatalos találkozón az EU állam- és kormányfői támogatták egy a migránsválság kiváltó okainak felszámolását irányzó uniós szintű akciósomag kidolgozását. Kifejezték szolidaritásukat a menekülthullám által leginkább érintett régiók iránt, és további támogatásukról biztosították e térségek kormányait. Az általuk tett szeptemberi felajánlások mellett, a V4-ek vezetői további hozzájárulásokat fogalmaztak meg a Világélelelmezési Alap (*World Food Programme*) számára. Anyagi támogatást biztosítottak továbbá az EU-nak a szíriai válság miatt létrehozott regionális alapja, a MADAD Alap (*EU Regional Trust Fund – MADAD Fund*) számára is.

2016 folyamán a magyar kormány népszavazást tartott arról, hogy az állampolgárok beleegyeznek-e a menekültek EU-n belüli kvóta szerinti elosztásába. A szavazáson nem vett részt annyi lakos, hogy annak eredménye kötelezővé válhatott volna a kormány számára, de a résztvevők túlnyomó többsége ellenezte a kvótarendszer bevezetését. Jóllehet, a Magyarországot érintő 2015-ös menekültválság kezelésében tapasztalható aktív cseh, lengyel és szlovák szerepvállalásnak minden bizonnyal belpolitikai indíttatásai is voltak. A menedékkérők tömegei által keltett feszült biztonságpolitikai helyzetet kihasználva igyekezett Szlovákia, Lengyelország és Csehország kormánya is elnyerni a többnyire multikulturalizmus- és bevándorlás-ellenes saját állampolgáraik tetszését azzal, hogy rendőri és katonai alakulatokat küldtek Magyarországra a Szerbiából érkező migránsáradat kezelésének kulturáltabbá és biztonságosabbá tétele céljából.

⁴⁵ Central European leaders underline opposition to migrant quotas. A szöveget közreadja: Euronews. 2015. Forrás: euronews.com/2015/09/04/central-european-leaders-underline-opposition-to-migrant-quotas (Letöltve: 2017. 01. 20.)

⁴⁶ V4 Declaration on the Migration Crisis. A szöveget közreadja: The Permanent Representation of the Czech Republic to the EU. 2015. Forrás: mzv.cz/representation_brussels/en/news_and_media/v4_declaration_on_the_migration_crisis.html (Letöltve: 2017. 01. 20.)

Összegzésül

A megalakulása óta eltelt huszonöt év alatt a Visegrádi Csoporton belüli összekötő erők (a történelmi, a politikai, a gazdasági és a biztonsági egymásrautaltság) a tagországok között megvalósuló döntéshozatali párbeszéd alapvető ösztönzői maradtak.⁴⁷ Az EU érdekérvényesítési rendszerének jellege továbbra is együttműködésre fogja sarkallni a külön-külön mérsékelt politikai súllyal bíró kelet-közép-európai V4-államokat. A fentiekben rámutattunk, hogy hosszú távon bárminemű regionális kooperáció csak akkor lehet igazán sikeres, amennyiben a felek bölcsen választják meg a partnerországokat, továbbá képesek megtalálni érdekhalmazaik közös metszeteit, és nem erőltetik az összedolgozást az azokon túlmutató területeken. A partneri viszonyok eredményessége nem a struktúrák mélységén, hanem a költség–haszon-elemzéseken múlik. A nemzetek feletti döntéshozatalra emlékeztető szuverenitás-átruházással a V4-államok továbbra is csak akkor fogják „közössé” tenni külügyeik egy részét, ha az kézzelfogható pozitívumokkal jár a számukra.

Negyedszázados történelmük során a felek mindmáig ellen tudtak állni a visegrádi platform bővítését és mélyítését célzó szándékoknak, így az nem hígult föl, és a négy ország összedolgozása sohasem vált feltétlenül kötelező jellegűvé. A visegrádi összefogás főbb vetületei az évek alatt folyamatosan változtak, a hangsúlyok időről időre eltolódtak. A visegrádi országok továbbra is egyetértenek abban, hogy az egyesülő Európában is feltétlenül megőrizendők a nemzeti kultúrák sajátosságai. Ugyanakkor napjainkban a belbiztonság, a határellenőrzés, a menedékjogi és a konzuli ügyek, a közös infrastrukturális projektek megtervezése és kivitelezése, valamint a kulturális együttműködés áll a V4-összetartás homlokterében.

A tanulmány során említettük, hogy a brüsszeli közösségi döntéshozatal sokszor megköveteli az egységes visegrádi álláspont kialakítását. Ugyanakkor az Unió kormányközi vitafolyamataiban a közép-európai tömörülésnek mindmáig nem sikerült következetesen egységes régióként elismertetnie magát. A migránsválság kezelését és megoldását célzó elképzeléseken kívül az európai uniós hivatalos dokumentumokban meglehetősen ritkán tesznek említést a saját álláspontját önállóan képviselni tudó Visegrádi Négyekről, mint egységes politikai tömörülésről. A turbulens világpolitikai környezet és az elhúzódó világgazdasági válság okán Visegrád eddig nem volt képes Közép-Európát az Unió erős és stabil pillérévé tenni.

Ugyanakkor a V4 mára egy rendkívül ambiciózus összefogássá nőtte ki magát. Létrejöttékor fő céljuk az európai fölzárkózás volt, mára pedig már az egész Európai Unió meghatározó elemévé kívánják tenni a V4-et az azt alkotó tagállamok. A közép-európai vezetők belátták, hogy az európai és globális kihívásokra stratégiai, hosszú távú megoldásokat szükségszerű kidolgozniuk, majd azokat közösen és következetesen kell érvényre juttatniuk a különböző politikai fórumokon. Mindehhez talán elkerülhetetlen az együttműködés mélyítése.⁴⁸ Sokak szerint a V4-nek csupán az intézményi keretek szorosabbá tételével volna esélye túlélni a homályos jövőképű EU-

⁴⁷ Visegradgroup.eu, 2013.

⁴⁸ KAVICKÝ, 2012. 11–14.

bővítési folyamatokat, az eltérő irányú nemzetállami önértékkövetéseket és a külföldi működőtőke bevonzásáért folytatott versenyt. A 2015. áprilisi budapesti nagykövetségi szintű V4-találkozón Lengyelország nagykövete, Roman Kowalski kifejtette, hogy a négy közép-európai ország többre képes együtt, mint külön-külön. Hozzátette, hogy a V4-kooperáció fenntartása szükséges a közös célok eléréséhez. Pozsony Budapestre akkreditált nagykövete, Rastislav Káčer, a visegrádi csoport Nyugat-Balkán-politikáját méltatta, kiemelve az ottani országok európai integrációjának támogatását.⁴⁹

A V4 a tagállamok eltérő belpolitikai színezete ellenére is eredményes politikai koalíció maradt. Csehországot és Szlovákiát jelenleg baloldali kormányok vezetik, míg Lengyelország és Magyarország stabilan jobboldali konzervatív irányítás alatt áll. Ugyanakkor, az euroszkepticizmus, azaz az uniós intézmények hatékonyságának megkérdőjelezése egyaránt jellemzi a négy kelet-közép-európai államot.⁵⁰ Továbbá, Budapest, Pozsony, Prága és Varsó együttesen elleneztek a kötelező migránsvóták uniós szintű bevezetését, és közösen vallott elképzelésüket az EU biztonság- és menekültpolitikájának jövőjéről egyre markánsabban kommunikálják a hivatalos brüsszeli fórumokon.

A fentebb említettek tükrében tehát egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a visegrádiak eldöntötték: az európai és világpolitikai szintű összedolgozásukat állandónak képzelik el a mindannyiuk által közösen vallott értékek és érdekek mentén, de azt továbbra sem tervezik kötelezővé tenni, kiterjeszteni vagy felhívítani.

⁴⁹ V4 envoys highlight importance of cooperation. A szöveget közreadja: MTI – Eiconews. 2016. Forrás: bbj.hu/economy/v4%ADenvoys%ADhighlight%ADimportance%ADof%ADcooperation_96717 (Letöltve: 2017. 01. 20.)

⁵⁰ LACZÓ FERENC: Managing resentment in the Visegrad Four: a challenge for liberal leaders. *Aspenia Online*. 2016. Forrás: aspeninstitute.it/aspenia-online/article/managing-resentment-visegrad-four-challenge-liberal-leaders (Letöltve: 2017. 01. 20.)

MARIK SÁNDOR

„Önként hazai röghöz kötött ember vagyok...”

Beszélgetés Bokor József akadémikussal repülőgépekről, autókról, atomerőművekről

Bokor József (Tiszadob, 1948) Széchenyi-díjas villamosmérnök, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. 2008-tól az MTA Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézet (SZTAKI) tudományos igazgatója. Otthonosan lát munkához, akár repülőgép, autó, vagy éppen atomerőmű irányítási kérdéseiről van szó: munkatársaival mindig a legkorszerűbb, legigényesebb automatizálási módszerek alkalmazása a célja.

– *Mi a közös ezekben az egymástól teljesen eltérő területekben?*

– Maga az automatizálás és a biztonság. Minden műszaki alkotást úgy kell megtervezni, hogy jól irányítható és biztonságos legyen. Régen, az egyszerű gépek korában, ehhez elég volt egy célszerűen megépített, erős szerkezet. Ma már minden bonyolultabb, a korszerű tudományágak egyre több szerepet vesznek át. Az említett autó-repülőgép-atomerőmű hármában közös, hogy az irányításukban valamilyen számítógépes rendszert alkalmaznak. Ezeket már közvetlenül nem befolyásolják a kezelők, az indítás után maguk a számítógépek vezénylik le a teljes folyamatot. Én a számítógép-vezérelt irányítási rendszerekkel foglalkozom, vagyis az irányítás oldaláról közelítem meg a feladatokat. Fontos szempont a biztonság is: olyan szoftvereket kell írunk, fejlesztenünk, amelyek nemcsak felismerik a keletkező hibákat, de képesek az azonnali korrigálásra, hibajavításra. Bizonyos helyzetekben ugyanis sem az autót, sem a repülőgépet, sem az atomerőművet nem lehet leállítani. Menet közben kell változtatni, és a szoftverek ezt sokkal gyorsabban tudják megtenni, mint ha az ember avatkozna be kézi vezérléssel. Érdemes megjegyezni, hogy a számítógép-vezérelt rendszerek előbb

Fotó: Petrók György

csak kiegészítették az emberi tevékenységet, majd egyre nagyobb részt át is vettek belőle, és a folyamat folytatódik. Összetett, bonyolult rendszerek esetében az érzékelés, beavatkozás, irányítás számítógépek nélkül ma már nem képzelhető el.

– *Beszéljünk ezekről részletesebben! Néhány hete érkezett haza az Egyesült Államokból, ahol egy repülőgép-tervezési programban vesz részt. Melyek azok a legfrissebb információk, amelyeket megoszthat a Szemle olvasóival?*

– Ez egy olyan különleges kutatási projekt, amely adminisztratív szempontból független, de egyidejűleg fut az Európai Unióban és az Egyesült Államokban. Az unió részéről a projekt gazdája mi vagyunk, a SZTAKI, Amerikát ebben a témakörben a Minnesotai Egyetem úrkutatási részlege, az Aerospace Department képviseli. A kutatási területet a flexibilis – tehát a rugalmas, minden irányban alakváltozásra képes – szárnyakkal rendelkező repülőgépek konstrukciós kérdései adják. Ezeknek a gépeknek az előnye a hagyományos merevszárnyúakkal szemben az, hogy velük jelentős üzemanyag-megtakarítás érhető el. Megoldásra váró feladat, hogy mai állapotukban a flexibilis szárnyak időnként túlzottan kilenghetnek – szélsőséges esetben a vízszintes helyzettől akár a majdnem függőlegesig –, sőt le is szakadhatnak. Láttam egy kísérleti repülőgépet, a szárnyai olyan alakban hajlottak össze, mint a tulipánszirmok. A NASA az eddigi kísérletek során hét gépet tört össze, a hetediket magam is láttam Minnesotában, ahol most jártam. A közös konzultáció témája tehát az volt, miként lehet olyan aktív szárnyat építeni – beépített eszközökkel, számítógéppel irányítható alakváltoztató szárnyat –, hogy az említett szituációk ne következzenek be, a gép stabilan, biztonságosan repüljön, miközben megtartja a remélt kedvező hatásokat. Most tovább alakítjuk a szárnyakat, azon dolgozunk, hogy aktív szabályozástechnikai beavatkozásokkal kiküszöböljük a nem kívánatos rezgéseket, hajlásokat.

– *Viszonylag gyakran utazunk a gyermekünkhez New Yorkba. Ezek után más szemmel figyelem majd én is a repülőgépszárnyakat. Várhatóan mikor láthatunk ilyen gépeket a mindennapi gyakorlatban?*

– Jó volna tudni... Ezek nagyon aprólékos, évekig tartó munkák. Már húsz évvel ezelőtt is részt vettem a Massachusetts Institute of Technology¹ olyan kísérleteiben, amelyek célja a minden irányban változtatható szárnyak tervezése volt: más-más alakot vettek fel a szárnyak fel- és leszálláskor, gyorsabb vagy lassabb repülés során, mindezt számítógépek vezérelték. Az alakváltoztatás technikailag azóta már megoldódott, most azt kell elérni, hogy repülés, manőverezés közben mindig biztonságosan működjék. Az eltelt időben azonban újabb anyagok is megjelentek, amelyeket felhasználhatnak a konstruktőrök. A körültekintő munka azért fontos, mert egy új géptípus kifejlesztése milliárdokba kerül, és ha a forgalomba állított gépeknek akár csak egyetlen példánya balesetet szenvedne konstrukciós hiba miatt, azzal az egész program megvalósítása veszélybe kerülne, megbukhatna.

– *Azt olvastam az Interneten, hogy volt egy érdekes projektje Európában, az Airbusnál is. Hol tart a folytatás?*

¹ MIT, az egyik leghíresebb amerikai műszaki egyetem Bostonban – A szerk.

– A szoftver elkészült, a feladat a korábbinál jobb első futómű létrehozása volt. Most alkalmazásával Franciaországban egy toulouse-i hangárban zajlik a „nyúzópróba”. A repülőgépeknek ennek a részegységnek különleges szerepe van. Nagy terhelés nehezedik rá, le- és felszálláskor a repülőgép gyorsan gurul, ennek ellenére a futómű nem remeghet be, nem „szitálhat”, mozoghat jobbra-balra, pedig ennek a lehetősége fennáll. Még a biciklisek is tudják, ha az első kerék „berezonál”, kigyózó mozgásba kezd, többnyire nagy esés a vége. Ugyanez előfordulhat a repülőgépnél is, csakhogy ott sokkal súlyosabb lehet a következmény. Tehát el kell kerülni. Az angol, francia, német szakemberek, akik az Airbus A380-as modelljének továbbfejlesztésén dolgoznak, elektromechanikus orrfutóművet akarnak alkalmazni a hidraulikus helyett, mert könnyebb és tovább tart, mint a régi típus. A „próbamunka” eredményes lehetett, mert azóta két pályázatot nyertünk közösen az Airbus-csapattal. Megjegyzem, a flexibilisszárnny-tervnek is résztvevője az Airbus, de mi, a SZTAKI vezetjük a projektet. Hatalmas elismerés ez, már a cégek különböző méretéből adódóan is.

– *Beszélgetésünk során szó volt már amerikai és francia munkákról, de a Távol-Keletet nem említette. Oda nehezebb bekerülni?*

– Nehezebb, de már benn vagyunk, az avionika területén. Ez a légi járművek elektromos és elektronikus rendszereivel, berendezéseivel foglalkozó szakterület. Az aviatika, repülés és az elektronika összevonásával létrejött szót a kilencvenes évek óta használjuk. Tehát a japánokkal „Vision” néven szerveződött egy három évre szóló európai-japán együttműködés a repülésbiztonság javítása terén. Repülőgépek optikával történő automatikus leszállását akarjuk megvalósítani. Ez azért érdekes, mert olyan pályázat korábban még nem volt, amelyen a japánokkal közösen indultunk volna, bár résztémákban már dolgoztunk együtt. Nemrégén indult viszont az első EU-Japán projekt – a mi aktív részvételünkkel. Vanek Bálint, a repülésirányítási és navigációs kutatócsoportunk vezetője – korábbi tanítványom, Minnesotában doktorált –, képviseli az Intézetünket. Sokat várunk az „első fecskétől”.

– *A repülésben most a drón a sláger, az ilyen repülő szerkezetekért rajonganak a fiatalok. Miként látja ezek jelenét, jövőjét?*

– Amit a nagyközönség érzel, az csak a felszín, vagy a kezdet. Még a katonai drónok esetében is az a jellemző, hogy a szerkezetet kezelő irányítja. A beprogramozott koordinátákra ugyan magától repül, de azt, hogy milyen feladatot lásson ott el, a kezelők határozzák meg, akik többnyire monitoron is látják a helyszínt. Tehát e fejlesztés egyik szakasza lezárult, most egy minőségileg újabb következik. Amivel most mi a SZTAKI-ban az amerikai haditengerészet kutatóintézetével (ONR) együttműködésben foglalkozunk – éppen várjuk Budapestre a szakembereiket –, az a drónok egymás közti, vagy repülőgépekkel történő véletlen ütközésének automatikus elkerülése. Csupán optikai alapon ez szinte lehetetlen, mert ezek a szerkezetek gyorsan repülnek, nagykapacitású számítógépet beépíteni nem éri meg, ráadásul ehhez súlyos energiaforrás kellene. Nekünk minderre – igaz, négy év aprólékos munkája után – van versenyképes megoldásunk. A mi gépünk érzékeli, kikerüli a másikat,

majd visszatér az eredeti útvonalára. Tavalý és tavalyelőtt már sikeres bemutatókat tartottunk, amelyek alapján amerikai kutatási alaptól jelentős anyagi támogatásban is részesültünk a gyorsabb előrehaladás érdekében.

– *A katonai és a játéki felhasználaton kívül tud mondani olyan polgári alkalmazást, ami szemlélteti a lehetőségeket, és esetleg maga is részt vett a kísérletben?*

– Természetesen, több ilyen van. Új projektként a tengeri olajkitermelésnél használható drónt említeném. Az ilyen olajkutak egy része kezelők nélkül üzemel, de nagyon fontos, hogy a víz alatti részeket is rendszeresen ellenőrizték, korábban ezt bűvárok tették. A kísérleti stádiumban lévő szerkezet hasonló azokhoz, amilyenekről eddig szó volt. Az újdonság, hogy amikor a drón megérkezik a fúrótoronyhoz, „leveti” a repüléshez szükséges részeket, szárnyakat, s mintegy átvedlik tengeralattjáróvá. Lesüllyed azokra a szintekre, ahol toldások (tehát potenciális hibalehetőségek) vannak a csövekben, körbejárja a kritikus pontokat, amit kameráján át közvetít.

– *Egyre jobban közelítünk a sci-fihez, vagy éppen Verne Gyulához...*

– Ez igaz. Az emberiséget régen foglalkoztatják az úgymond lehetetlenek, gondoljunk csak Leonardo da Vinci repülő szerkezeteire. Verne Gyula víziói után, sőt előtte is, sokan szerettek volna konstruálni olyan szerkezeteket, például járműveket, amelyek képesek önállóan tevékenykedni, feladatokat elvégezni, önmagukat irányítani. Az ily módon működő gépeket ma intelligens robotoknak nevezzük, őket követik az intelligens légi, földi, vízi és víz alatti járművek, jármű- és közlekedési rendszerek. Csakhogy Verne idejében mindez fikció volt, ma pedig némelyikkkel már szembe is találkozhatunk.

– *Itt van példaképpen a budapesti 4-es metróvonal. Vezető nélkül járnak a szerelvények, és az utasok nagy részét ez egyáltalán nem zavarja, sőt „mozisznak” az elbontott vezetőfülkék helyén. Vagy az úgynevezett autonóm járművek, másképpen mondva önvezető autók...*

– ... amelyekből hamarosan több is lesz. Ugyanakkor utas vagy vezető nélküli „fantom” autókkal még sokáig nem fogunk találkozni. Azt elmondhatjuk, hogy a járműipar egyik, vagy talán a legforróbb témája most a fejlett vezetéstámogató rendszerek és az önvezető technológia térnyerése. Ez nem véletlen, segítségükkel ugyanis csökkenhet a közúti balesetek száma, alkalmazásuk jelentős megtakarítást jelenthet és az előrejelzések szerint a következő évtizedekben sokmilliárdos piaccá nőhet ez az iparág Magyarországon is.

Az úgynevezett önvezető technológia területen öt fokozatot különböztetünk meg: az elsőben minden vezető funkciót az ember lát el, fogja kormányt, kezeli a gázt, a féket. Később a szoftverek által átvett funkciók aránya, száma egyre növekszik. A már működők közül talán a legismertebb a tempomat, amely megtartja a jármű sebességét. Az ötödik, a technológia legfejlettebb fokozata esetében már mindent automaták irányítanak majd. Ennek még nem látjuk pontosan a végét, nem tudjuk, mikor következhet be, ez a jogalkotástól is függ. Azokban a kísérletekben, amelyekben részt vettem, a saját sáv elhagyásának megakadályozása, az utolérésből fakadó balesetek elkerülése már teljesen biztonságos. A közlekedési lámpák jelzéseinek figye-

lembe vétele rutin feladat. Lehet távolról is irányítani a járművet, és az is biztos, hogy az autonóm jármű követi a közlekedési szabályokat. Azt viszont, ha egy keresztező jármű oldalról belemegy egy önvezető autóba, egyelőre nem tudjuk elkerülni. Hozzá kell tenni: az intelligens autók fejlesztésével együtt kellene járnia az intelligens utak, autópályák fejlesztésének is, ez hazánkban még a távoli jövő.

– *A modern járműtervezés fő irányai azonban ismertek. Beszélne erről?*

– Az alternatív hajtás és az autonóm autózás a fő irány. Számunkra most az utóbbi a fontosabb, mégpedig egy nagy lehetőség miatt. Az ismert világceg, a Bosch ugyanis hazánkban rendezheti be az autonóm, tehát önvezető járművek kutatóközpontját. Eddig két hasonló működik: az Egyesült Államokban, a kaliforniai Palo Altóban és Németországban, Stuttgartban. Ha a következő Budapestre kerülne, az a magyar mérnöki innovációnak óriási lendületet adhatna. A Bosch már így is több mint ezer-ötszáz mérnököt foglalkoztat különböző fejlesztői munkakörökben, ez a szám akár meg is duplázódhatna. Kedvező, hogy a kormány felkarolta az ügyet: a vezető nélküli, valamint az elektromos hajtású járművek fejlesztésében és gyártásában történő magyar részvétel koordinálása céljából a múlt év decemberében kormánybiztost nevezett ki Palkovics László államtitkár személyében, aki akadémikus, a témában járatos gépészmérnök. Vele többször jártunk már Stuttgartban, ahol arról tárgyaltunk, mi kell ahhoz, hogy megteremtjük a fejlesztés magyarországi megvalósításának szakmai feltételeit.

– *Mit javasoltak a Bosch-központban?*

– Azt tartanák a legfontosabbnak, hogy mihamarabb legyen a célt támogató színvonalas felsőfokú képzés. Mi hozzá is kezdtünk a szervezéshez: a kormánybiztos kezdeményezésére, a minisztérium támogatásával a Műegyetem, az ELTE és a SZTA-KI közösen kétéves mesterképzést indít angol nyelven, az autonóm gépjárművekkel összefüggő ismeretek oktatására. Már tervezzük a műhelyeket, a laboratóriumokat, írjuk a tankönyveket. Egy biztos: sok teendő van még az új kutatóközpont idetelepítéséig. Ha azonban számunkra kedvező döntés születik, nagy hatású fejlesztés bontakozhat ki az ipari környezet megteremtésében. Van egy további kiemelkedő jelentőségű, a célt támogató terv is: olyan tesztpálya épül autonóm járművek számára Zalaegerszeg közelében, amilyen még nincs Európában. Jó hír, hogy a kormány ezt is támogatja. Ha egy-másfél éven belül megépülne az új létesítmény, feltehetően az összes európai autógyár ide hozná tesztelésre autonóm járműveit. Ez nyereségesse tehetné az egész projektet.

– *Mindex az okos autókról szól. Mi a helyzet az alternatív meghajtással? Realitás például a napelemes autó?*

– A napelemes autó életképes lehet ott, ahol szinte mindig van napfény. Magyarország azonban nem ilyen hely, ezért nem is ez a fő tervezési irány. Korábban a SZTA-KI és a Műegyetem Közlekedésautomatika tanszéke európai uniós együttműködés keretében egy Dél-Olaszországban működő egyetemmel közösen foglalkozott olyan

hibrid autó fejlesztésével, amely napelemeket hordoz a tetején. A magyar kutatók az optimális energia-felhasználási programot, az elméletet és a modellezést dolgozták ki, amihez egyebek között az is hozzátartozott, hogy a napelemek mindig a legjobb szögbe állnak be menet közben. Ez azonban csak egy kiegészítő megoldás. Amit e téren fő tervezési irányynak tartunk, az az energiamenedzsment címszóval foglalható össze, vagyis a különböző meghajtási módok kombinációja. Ezt már többé-kevésbé kidolgoztuk, sokoldalúan megvitattuk. Hogy mi lesz a domináns megoldás, az a jövő kérdése. Jelenleg kétféle meghajtással közlekednek a hibrid autók, a belsőégésű és az elektromos motorok többféle kombinációjával. Valódi áttörési lehetőséget most még nem látok, de valószínű, hogy a „plug-in hibridek” – tehát az otthoni garázsban is tölthető – elektromos autók térhódítása lesz nagyobb. Azonban a mi szempontunkból most még csak nem is az alternatív meghajtás a lényeges, hanem az, hogy milyen autonóm funkciók terjednek el leghamarabb, ez a kérdések kérdése.

– *A győri székhelyű Széchenyi István Egyetemen működik a Járműipari Kutatóközpont, amelynek ön az elnöke. Ott is a kérdések kérdésére keresik a választ?*

– Nagyrészt igen. Az egyetem önálló kutatási egységéről van szó, amelynek küldetése a fenntartható közlekedés támogatása hibrid és villamos hajtású járművek működésének kutatásával és fejlesztésével. Létrehozásakor úgy véltük, a magyar autóipar és a hozzá tartozó kutatás-fejlesztés hatékonyságát növelni szükséges. Am ha csak a budapesti képzésre koncentrálunk, az nem elég, mert nem tudja az országos igényeket kielégíteni, különösen, ha az autóipar háttérgazdasága vidéken is szélesedik. Az az elképzelés került előtérbe, hogy próbáljunk hálózatot kialakítani, legyen Győrben is egy központ, hiszen együttműködésben az Audival ott van már autóipari képzés, kutatás, fejlesztés, és legyen egy hasonló Kecskeméten is, ahol a Mercedes és a Knorr-Bremse (a fékrendszerek nemzetközi specialistája) telepedett meg. Tehát a Járműipari Kutatóközponttól azt várjuk, hogy erősítse a győri egyetem autó- és villamos-elektromos kutatási képzettségét, mivel az új egyetemen ilyen kutatási kapacitás eddig nem volt. Ezen kívül ki akarunk alakítani egy megbízható kapcsolatrendszerrel a budapesti kutatóhelyek, a Műegyetem és a SZTAKI valamint a Győrben, Kecskeméten, Veszprémben létrejövők között. E hálózat létrehozására most közösen adunk be pályázatot. Mi támogatjuk az új kutatóbázisok működését, bevonjuk azokat a projektjeinkbe, megosztjuk kapcsolatrendszerünket, segítséget nyújtunk ahhoz, hogy el tudjanak indulni. Mindenképpen nagyobb fordulatszámra kell kapcsolni, mert a szakemberhiány komoly fejlesztések akadályozója lehet.

– *Fontos is az együttműködés, mert az utóbbi időben az ipar gyakran hivatkozik arra, hogy az egyetemek nem bocsátanak ki elég szakembert, az egyetemek pedig azt mondják, hogy előbbre kellene gondolkodni, nem elég bejelenteni, hogy jövőre kell ezer új mérnök, hiszen egy mérnök képzése minimum öt év...*

– Ez így van, ezért kell közösen gondolkodni, és az iparnak is részt vállalni az oktatás fejlesztéséből. Az természetes, hogy mások az egyetem és az ipar prioritásai. Mi a kutatások révén évekkal előre dolgozunk, nekik pedig sokszor a következő

nap problémáját kell megoldani. De ha együtt tervezünk, együttműködünk, az ipar segíthet olyan egyetemi laboratóriumok berendezéseiben, ahol a számára megfelelő ismeretekkel rendelkező mérnököket képezhetünk. Helyet adhatnak az egyetemisták gyakorlatainak, hiszen végzés után náluk fognak dolgozni – lendületet vehetne a szakemberek által régen szorgalmazott és terjedőben lévő duális képzés.

– *Gyakorló egyetemi tanárként milyennek látja a jövő mérőnkemzedékét? Van elég innovatív, a szakma modern területei iránt is fogékony jelölt?*

– Nem vagyok elégedett. Legutóbb sem tudtuk feltölteni például a járműgépész évfolyamot. Ezt nem is értem, mert érdekes, szép munkáról van szó, már harmadéven „elkel” minden diák, tehát egyetemistaként fix állás várja a fiatalokat, versenyképes kezdő fizetéssel. Az ok talán abban gyökerezhet, hogy ez bizony nehéz szakma, itt keményen kell tanulni, dolgozni, határidőre megoldani feladatokat. Sokak számára ez nem vonzó, vagy legalábbis szokatlan. Kritizálnak is minket, hogy túl szigorúak vagyunk, de egy bizonyos szint alá nem mehetünk, mert tőlünk a világszínvonalú cégek, a Bosch, a Knorr-Bremse, a Siemens, az Audi és mások nem másodosztályú mérnököket várnak. Mi most a SZTAKI-ban elhatároztuk, hogy megpróbáljuk megmozgatni a műszaki érdeklődésű középiskolásokat: nemcsak egyetemisták, hanem már negyedikesek számára is pályázatokat írunk ki. Létrehoztunk egy alapot, amiből támogatjuk az innovatív fiatalokat, s nem csak anyagiakkal, hanem lehetőségekkel is, hogy megízlelhessék a kutatómunka szépségeit. Heti egy alkalommal bejöhetnek a SZTAKI-ba, és olyan korszerű műszaki dolgokkal foglalkozhatnak, amilyenekkel másutt nem tudnak. Így próbáljuk kiválogatni és hozzánk kötni a legtehetségesebbeket. Persze ez nem nagy létszám, és elsődlegesen nem is a mi feladatunk lenne, hanem a középiskoláké, de kevés helyen vannak meg a személyi és tárgyi feltételek. Napjainkban többek között ez is elég nagy gondot jelent.

– *Azt bihetnének, hogy a rengeteg okos készülék, telefon, táblagép, számítástechnikai játék – amivel fiatalok nagy része már nálunk is rendelkezik – komolyan megalapoz egy műszaki kultúrát, érdeklődést. Ez nem segít?*

– Én is úgy gondolom, hogy a gyerekek nagy része képes a korszerű műszaki ismeretek befogadására, sőt bizonyos mértékig alkalmazására is. A kérdés az, hogy miért nem jönnek a legjobbak közül elegenden a műszaki felsőoktatásba. Ki sem merem mondani, mi is csak találgatjuk. Talán van könnyebb és vonzóbb pálya is. És merre megy a fiatal? Persze, hogy nem a nehéz és fáradságos felé. Kevesen gondolnak bele, hogy a tanulmányok és a pályakezdés éveit után milyen nagyszerű lehetőségek várják őket. Az is lehet, hogy nincs elég információjuk.

– *A „Tudósportrék” sorozatban 2016 végén jelent meg a Bokor Józsefről szóló kötet, melynek címe „Az elmélet és az alkalmazás egyesítője”.² Nyilván egyetért a címmel és azt is meg tudná mondani, miért ez a legjellemzőbb, ha az ön munkásságáról van szó...*

² SZENTGYÖRGYI ZSUZSA: Életutak – Bokor József – Az elmélet és az alkalmazás egyesítője. Budapest, 2016. Typotex eKiadó, 314 p.

– A műszaki területeket művelő akademikusok valóban három nagyobb csoportot alkotnak. Az egyik lehetőség, hogy valaki jó mérnökként beáll egy adott szakterületre, és a megvalósítás területén alkot maradandót. Sok ilyen van, és becsülöm őket. Mások nagyon erős elméleti alapokkal válnak kutatókká, terepük az intézeti laboratórium vagy az egyetemi oktatás. Az ő munkájuk is nélkülözhetetlen. Az én életem úgy alakult, hogy erős elméleti emberként tartottak számon, és talán most is sokan így tekintenek rám, főleg a nemzetközi „piacon”. Ugyanakkor úgy éreztem, ha nem próbálom ki a tudásom, hogy mit lehet annak alapján létrehozni, akkor nem tettem meg mindent. Persze ezen lehet vitatkozni, de bennem megvolt az igény, hogy lássam a végeredményt. Vannak mások is ilyenek, sőt van átjárás is: egy jó felkészültségű elméleti tudós életének egy pontján feladatot vállal az iparban. Vagy egy kiváló fejlesztő mérnök egyetemi katedrára vált, és az oktatásra, kutatásra összpontosít, vagy éppen minisztériumi pozícióra cseréli az iparban betöltött állását. Ezek persze ritkább példák, a többségre az a jellemző, hogy vagy professzor, vagy gyárigazgató, fejlesztési igazgató. Én mindkét helyen otthon érzem magam. Amikor a Paksi Atomerőműben dolgoztunk, nappal fejlesztettük az irányító szoftvereket, éjszaka pedig sokszor lementem az üzembe, hogy lássam, milyen körülmények között dolgoznak a szakemberek az első vonalban. Olyan ötletek is megfogantak ilyenkor a fejlesztéshez, ami csupán elméleti szakemberként föl sem vetődött volna bennem. Azt hiszem, ez alkati kérdés is: nem csak az érdekel, hogy kitaláljak valamit és mások majd kivitelezik, én szeretem végigvinni a folyamatokat.

– *Sokféle műszaki fejlesztésről beszéltünk eddig, így alkalom nyílik arra, hogy az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságról is kérdezzem, amelynek 2002-től rövid ideig tagja volt. Miért szűnt meg a testület, hiszen fontos tervek megvalósítását mozgáshatáta volna elő?*

– Én is sokat reméltem tőle, azért is vállaltam el a tisztséget több akademikus társammal együtt. Sajnos, a testület utoljára az Antall-kormány idején, Pungor Ernő akademikus vezetésével működött igazán jól. Azt gyanítom, hogy az egymást gyakran váltó humán érdeklődésű miniszterek nem ismerték fel a műszaki fejlesztés, az innováció fontosságát. Ez egyértelmű hiba. Ha árnyalni szeretném a képet, talán közrejátszott az is, hogy a rendszerváltás táján sok nagyvállalat megszűnt, a műszaki elit is megosztottá vált, nem működött jól az érdekérvényesítés. A napi témák előtérbe kerülése sem kedvezett a távlatos terveknek. Mostanában mintha ismét felfelé ívelne ez a terület, de a körülmények időközben alapvetően változtak meg.

– *Engedjen meg egy személyes kérdést: a Magyar Tudományos Akadémia legutóbbi tisztújítása idején az Akadémia alelnökének jelölték, de akkor nem fogadta el. Miért?*

– Nem elvi alapokon, hiszen elnökségi tagságot vállaltam. Megbeszéltem a jelölést az intézetben dolgozó akademikus társaimmal, és arra a következtetésre jutottunk, hogy nagyon sok fontos, megkezdett szakmai tennivaló összpontosul nálam, amelyek megfelelő ellátásától az alelnöki munka – amely önmagában is csaknem egész embert kíván – elvonná az energiát. 2014-ben célszerűbbnek látszott elvállalni az Akadémiánál egy kevésbé összetett feladatot.

– *Sokat dolgozott külföldön, Angliában, Amerikában. Soba nem gondolt arra, hogy külföldön telepedjen le, ott folytassa munkáját?*

– Nem, pedig csábítottak, és okom is lett volna, különösen fiatal éveimben. Az közismert, hogy nagy, gazdag országok kiemelkedő lehetőségeket kínálnak fel más országok ígéretes szakembereinek, művészeinek, sportolóinak. Ez az anyagi lehetőségeket és a jobb munkafeltételeket jelenti, magát a munkát, teljesítményt sehol nem lehet megspórolni. Arra gondoltam – és lehet, ezt egyesek megmosolyogják –, hogy valakinek itthon is kell produkálni, nem mehet el mindenki. Én egy önként hazai röghöz kötött ember vagyok, szeretek itthon lenni. Aránylag hamar látszott, hogy a kettő nem zárja ki egymást, összehangolható. Alapvetően itthon dolgozom, igyekszem az itteni feltételeket jobbá tenni, a szakma főáramaiban pedig kutatóként, professzorként külföldön is jelen lehetek. Van, amikor csak egy hónapra megyek, mint most is, de az is előfordult, hogy egy teljes évet dolgoztam Bostonban, Minnesotában. Viszem a tudást innen, és hozom onnan. Ez nekem bevált: bizonyos szakterületeken nagyon jól cseng a SZTAKI kutatócsoportjainak neve külföldön is.

– *És mit takart az a megjegyzése, hogy fiatalon oka is lett volna külföldön maradni?*

– Ezek régi dolgok, de a gyermekkori emlékek nem törölődnek teljesen az évek múlásával sem. Szüleim nagyon szerény körülmények között éltek Tiszadobon. Holott tehetségesek, szorgalmasak voltak. A háború után a negyvenes-ötvenes évek politikai kurzusa a társadalom peremére szorította őket. Édesanyám a kuláklány bélyeget viselte, mert anyai nagyapámnak kicsit többje volt, mint a helybelieknek általában. Édesapám a háború előtti rendszer katonatisztjének fia. Előbb módos, majd szegény családban nevelkedett. Nagyszüleimnek megaláztatásokat is el kellett viselniük, mindig van, aki taszít még egyet az éppen árnyékban lévő emberen. Szüleim mélyen a képességeik alatti munkákból próbálták fenntartani a családot. Nem gondolhattak arra, hogy a rendszer az ő életükben változni fog, sőt alapvetően megváltozik, ezért talán azt is elnézték volna, ha fiatalon itthagynom az országot.

– *Hogyan sikerült kikerülnie ebből a hátrányos körből, hiszen emlékszünk még, sokáig ott voltak az osztálynaplókban a megkülönböztető jelzések a származásról...*

– Az idő sok mindent megold. A rendszer is enyhült, én pedig jó tanuló voltam, matematikaversenyekre jártam, a műszaki dolgok komolyan érdekelték. A miskolci Bláthy Ottó Villamosipari Technikumba jelentkeztem, és a műszaki iskolák nem voltak annyira a politika figyelmének középpontjában. Később pedig egyre inkább a tudás lett a fontosabb szempont.

– *Hogyan tett szert ilyen előzmények közepette idegennyelv-tudásra?*

– Még általános iskolás koromban, egy szintén hátrányos helyzetben lévő, hivatásától eltiltott református lelkész segítségével. Fekete István jelképes ellenszolgáltatásért tanított latinra, németre, angolra. Középiskolás koromban már a nagyapám által küldött könyvekből önállóan tanultam. A nyelvtudás később igazi előnyöket jelentett számomra.

– *A budapesti műegyetemre elsőre felvették?*

– Ez már a hatvanas évek második felében történt. Villamosmérnöki szakra jelentkeztem, villamosipari technikumból egy jó tanulónak ez nem volt akadály. Szerettem, kedvvel tanultam, a vizsgák sem voltak stresszesek számomra. Az első hetektől kezdve részt vettem a kísérletekben, kutatómunkákban, ami a felsőbb évesek privilégiuma, feladata volt ugyan, de odaférhettem én is, mert soha nem hátráltattam őket a munkában.

– *Le is zárhatnánk a múltbéli emlékeket, de adódik még egy kérdés: hogyan jutott ki már 1967/68-ban Londonba, és éppen az Imperial College-ba? Ez ugyanis Cambridge és Oxford mellett az egyik legjobb brit egyetem, mindig a top 1–5 helyet foglalja el a rangsorban...*

– Az Ösztöndíj Tanácshoz pályáztam, és a kedvező döntés valószínűleg a tudományos diákköri és az egyetemi kutatómunkáim témaválasztásának volt köszönhető. Akkori mesterem, Keviczky László professzor ajánlotta a kutatási terület miatt, másrészt megismertem egy ott dolgozó kutatót, aki bátorított. Ottani tanszékvezetőm szerint, akivel ma is jó barátságban vagyok, első voltam náluk a „vasfüggöny” mögül. Visszatérésem után nemsokára Keviczky professzor munkatársa lettem, akivel ma is együtt dolgozunk. A londoni Computing and Control tanszéken számítógépekkel és irányításmérettel foglalkoztak. Ez akkor még ott is újdonságnak számított. Jól jött az angol nyelvtudás, mert itthon az oroszot tanultuk kötelezően az iskolában, s viszonylag kevesen tudtak más nyelveket.

– *Mondhatjuk, hogy ez az első vendégkutatói év lett a később karrierjének alapja? Mit látott, tapasztalt Londonban?*

– Részben mondhatjuk, mert az ott látottak tágitottak a horizonton, bizonyos mértékig a jövőt mutatták, persze azt a gyors fejlődést, ami később bekövetkezett, még a legjobbak sem sejtették. Londonban az egyetemen egy más világot ismertem meg. Részben azért, mert akkor jártam először nyugaton. Nagy hatással volt rám, hogy más-ként tanítanak, sok szempontból mást tudnak. És én ezeket is el akartam sajátítani a konkrét kutatói munkámon kívül. Nem mintha a budapesti műegyetemnek nem lettek volna nagy hagyományai, kiemelkedő tudós professzorai. Angliában azonban nem voltak olyan nagy törések, megrázkódtatások, mint nálunk Trianon vagy a második világháború után. Ez a hagyományokra, szellemiekre és az anyagiakra egyaránt vonatkozott. Tudni kell, hogy az Imperial College kutatóegyetem, saját tudományterületein mindig előbbre jár a hagyományos képző egyetemeknél. Akkoriban a számítógép nálunk még ritkaság volt, ott már általánosan használták. Sok olyan korszerű eszköz, műszaki megoldás alkalmazása volt természetes, amilyenek beszerzését, alkalmazását tőlünk a COCOM-lista tiltotta. Ez az akkori keleti blokk országait sújtó embargó eszköze volt, csúcstermékeket tartalmazó egyfajta feketelista. Ott már akkor is szinte mindenhez, a legkorszerűbb tudáshoz hozzáférhettek az oktatók, hallgatók. Ha például az egyetem kutatási területén új felfedezésről szóltak, szólnak a hírek, az érintett tudóst mielőbb meghívják előadást tartani, kurzust vezetni, bárhol is éljen a nagyvilágban. A nagy hagyományú multikulturális egyetem hangulata is jelentősen különbözött az itthonitól.

– *Hogyan tudott beilleszkedni ilyen körülmények között?*

– Ami a tudást illeti: itthon nemcsak jó tanuló voltam, hanem érdekelt is a szakma, és mielőtt kimentem, úgy éreztem, ott is jó lehetek. Elég nagy volt a meglepetésem. Rohamléptekkel igyekeztem behozni a hátrányaimat, sokszor hajnalig bújtam a könyveket, szakfolyóiratokat, többnyire akkor feküdtem le, amikor már csilingelt az első villamos. Hónapokba telt, mire „a helybeliek” fordulatszámára csökkenthettem a megerőltetett tempót. Nagyon hasznos év volt, kinyílt a szemem a nagyvilág tudományos életére.

– *Később is nagyon jó helyeken lebetett vendégkutató, vendégprofesszor, Bostonban, Minnesotában...*

– A hazai rendszerváltás, a „vasfüggöny” lebontása kétségtelen előnyt jelentett a külföldi, főleg nyugati kapcsolatokban. „Hivatalosan” is barátokként, s nem csak partnereként tekintettek ránk. Bár hozzá kell tenni, a tudományos kapcsolatok sokszor előrébb jártak, mint a politikaiak, a kongresszusokon keresték a személyes kapcsolatokat a hasonló területeken kutató, dolgozó szakemberek. 1990/91-ben már meghívott Fulbright-professzorként jutottam ki az Amerikai Egyesült Államokba. Bostonban, a már említett MIT szentélyében – amelyről elmondható, hogy a Harvard Egyetem „párja” a természettudományi területen – az elméleti kutatások mellett úrkutatáshoz kapcsolódó irányítási feladatokkal is foglalkoztam. Ez a téma később a Minnesotai Egyetem úrkutatási részlegében bontakozott ki, ahol a visszatérő oktatási feladatok mellett a NASA és az amerikai Nemzeti Tudományos Alap által finanszírozott kutatásokban is részt vettem, ma is részt veszek.

– *Mi történt közben az itthoni lehetőségekkel? Valóra váltak reményei, amikor a tartós külföldi élettel szemben a hazai munkákat választotta?*

– Alapvető változások történtek. A mi fő területünkön olyan nagy nemzetközi cégek, új iparágak telepedtek meg, amelyek nem csak igénylik a felkészült mérnököket, hanem áldoznak is a képzésükért. Intézetünk nem csupán megőrizte vezető szerepét a számítástechnika, az automatizálás területén, hanem előbbre is lépett a nemzetközi munkamegosztásban. Sokan csodálkoznak még szakmai körökben is, amikor elmondom: olyan élvonalbeli nemzetközi projekteken is részt veszünk, amelyekben mi vagyunk a vezetők, és társaink a legfejlettebb autóiipari világcégek, amelyeket már említettünk. Más területről hozhatnám példaként kollégám, Monostori László akadémikus eredményeit: a SZTAKI a csúcstechnológiára szakosodott Hitachi kutatóközpontjával közösen nyújthatott be sikeres szabadalmat Japánban. Most már előfordul az is, hogy külföldről hozzánk jönnek bemutatókra, mert egyes speciális részterületeken – természetesen nem összességében – tudunk kiemelkedő eredményeket elérni. És közösen lépünk tovább.

– *A Temesvári Műszaki Egyetem és az Óbudai Egyetem díszdoktora. Hogyan kerülnek képbe ezek az egyetemek, mit jelentenek önnek ezek az elismerések?*

– A Temesvári Egyetem diplomásai közül többen nálam tanultak, doktoráltak, később szinte mindegyikük szép nemzetközi karriert futott be, talán ezért tiszteltek

meg a címmel. Az Óbudai Egyetemmel folyamatos a kapcsolatom, szakterületemen segítem a tudományos munkájukat, most is tagja vagyok az ott működő doktori iskolának. Azért kellemes érzés az ilyen ünnepi pillanat, mert évekkel később egyfajta visszajelzés, hogy jó úton jártam, egykori diákjaim nem csak diplomát szereztek, hanem öregbítik is egyetemük hírnevét. Az Óbudai Egyetem díszdoktori avatása azért különösen emlékezetes számomra, mert egyik példaképemmel, Michelberger Pál professzorommal egyszerre vehettem át az elismerést. Ilyen ritkán adatik meg az ember életében.

– *Szépszámu díjainak listáját nézve feltűnő, hogy a Széchenyi-díjon és a Magyar Érdemrenden kívül mindegyik szakmabeli grémium elismerése: a műszaki élet nagy öregjeiről – Gábor Dénes, Benedikt Ottó, Bánki Donát, Simonyi Károly – elnevezett díjak. Fel tudja idézni, mi jutott eszébe, amikor a díjátadón összekapcsolták nevüket az önével?*

– A Nobel-díjas Gábor Dénest és Bánki Donátot, a híres tudós-feltalálókat csak tanulmányaimból ismerem, viszont Benedikt Ottó és Simonyi Károly professzorokat tanulmányaimból személyesen ismertem. A díjátadókön felidéződött arcképük, hanghordozásuk, és jó volt arra gondolni, hogy én is tudtam teljesíteni valamit azon a nyomon, amelyen híres tanáraink elindítottak.

– *Egyike kitüntetése alkalmából adott interjújában arra utalt: az informatika művelőinek feladata az, hogy minél több mesterséges intelligenciát vigyenek, telepítsenek a környezetünkbe. Hogyan kell ezt érteni?*

– Az általunk fejlesztett rendszereknek elsősorban azt az aspektusát tartom fontosnak, amely lehetővé teszi az emberi intelligencia egyfajta kiegészítését. Az ilyen típusú szoftvereket, számítógépes rendszereket előbbre helyezem, mint például az adatfeldolgozást, adatbázisok létrehozását. Ezek is lényegesek, de én nem ezt a területet választottam. Számomra egy atomerőmű-baleset kivédése, egy gyalogoselütés megelőzése, egy speciális légi manőver szoftveres kifejlesztése az igazi kihívás. Nem könnyű feladatok, de ez bennük az érdekes. A gépek úgy reagálnak, ha jó program alapján működnek, mint ahogy az ember tenné, csak kisebb hibaszázalékkal. Ezt a mesterséges intelligenciát próbáljuk meg alakítani, fejleszteni, gyarapítani, átültetni a gyakorlatba.

– *A műszaki témák után térjünk át személyes területekre! Családja hogyan bírja a felfokozott tempóját?*

– Jó családom van, mindenkinek mozgalmas az élete, a gyerekek is hozzászoktak a hajtáshoz, nálunk ez a természetes. Feleségem orvos, szakterületének – esztétikai bőrgyógyász – nemzetközi szinten elismert reprezentánsa. Papp Ildikóval Bostonban ismerkedtünk meg, ott volt ösztöndíjas a Harvard Egyetemen. Legalább annyit utazik, mint én, de igyekszünk úgy szervezni munkánkat, hogy lehetőleg egyszerre ne legyünk távol. Gyerekeinket önállóságra neveltük, de mindig figyeltünk arra, hogy a lehető legtöbbet legyünk együtt. Ha lehet, a koraesteket közösen töltjük, sokszor együtt tanulunk velük. Ildikó biológiából, kémiaiából tud többet adni, én matematikából, fizikából segítek, ha kell. Amikor a

gyerekek elérték azt az életkort, hogy lehetett színházba, moziba, hangversenyre járni, együtt mentünk, megyünk most is.

– *Gyermekeik követik a szülők pályáját?*

– Laura lányunk érettségi, pályaválasztás előtt áll. Édesanyja hivatását követi, orvosnak készül. Izgatottan vártuk, vajon amerikai egyetemre pályázik-e – hiszen Minnesotában is járt iskolába, amikor ott dolgoztam –, vagy itthon marad. Nagy megkönnyebbülés volt számunkra, amikor eldöntötte, hogy a budapesti orvostudományi egyetem diákja lesz – ha felveszik. De ebben nem kételkedünk, kiváló tanuló. Kisebb ikergyerekeinknek még van idejük a pályaválasztásig, 16 évesek. Ennek ellenére már ők is orientálódnak: Lilit inkább édesanyja orvosi hivatása vonzza, Ákos viszont az én műszaki érdeklődésemet örökölte.

– *Végül a szülőföldről kérdezem: tart-e kapcsolatot gyermekkorá színhelyével?*

– Minden évben elmegyek Tiszadobra, legalább egyszer. Szüleim, közvetlen rokonaim már nem élnek. Viszont unokaöcsém, Oláh Károllyal, aki iskolaigazgató-helyettes a szülőfalumban, rendszeresen találkozom Pesten vagy otthon. Nagy rajongója voltam a Zongorafesztiválnak, mindegyiken ott voltam, amíg megrendezték. Nem ismerem a körülményeket, sajnálnám, ha nem lenne folytatás. Kitérés: pont lehetne Tiszadob számára, ráadásul gyönyörű lett a felújított Andrássy-kastély, ebben a környezetben a Zongorafesztivál nemzetközi szinten is megállná a helyét. A szervező-kezdeményező Hauser Adrienne zongoraművész érdemei elévülhetetlenek.

– *Befejezésül arra kérem, beszéljen terveiről!*

– Teniszezéssel tartom karban magam, sokat vagyok fiatalok körében, rengeteg tennivalóm van. Akadémikusként nem kötnek szigorú adminisztratív szabályok a nyugdíj tekintetében, dolgozom, a munkához van kellő aktivitásom, kedvem, van munícióm. Most még tanítok az egyetem harmadik évfolyamán, ezen szeretnék változtatni, és később inkább néhány tehetséges doktorandusz pályára állítását helyezném előtérbe. Tanácsadói, szakértői szerepeket továbbra is vállalni szándékozom, hiszen van néhány speciális szakterület, amibe bedolgoztam magam az elmúlt évtizedekben, elég gazdag a nemzetközi kapcsolatrendszerem is. Bár sok könyvet írtam már szerzőként, társszerzőként, úgy vélem, ezt a munkát is folytatni kell. Számos új oktatási anyagra van szükség, az e-learning is tartogat feladatokat. Mindent egybevetve: mesze még az öregkor...

NÉVJEGY. Bokor József Tiszadobon született 1948. július 22-én. Villamosmérnök, egyetemi tanár, akadémikus. Kutatási terület: a lineáris és nemlineáris, többváltozós dinamikus rendszerek elmélete és automatizálása. Iskolák: 1966-ban végzett a miskolci Villamosipari Technikumban. 1972-ben szerzett diplomát a Budapesti Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Karán automatizálás szakon. Életpálya: 1972-től a Csepel Művek Irányítás- és Számítástechnikai Intézetben tudományos munkatárs. 1987-től az MTA Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézet (SZTAKI) Rendszer- és Irányításméleti Kutatólaboratóriumának vezetője, 1995-től az intézet tudományos igazgató-helyettese, 2008-tól tudományos igazgatója. Oktatói munka: kutatóintézeti állása mellett 1982 óta oktat a Budapesti Műszaki Egyetemen. 1992-től egyetemi tanár a Közlekedésautomatikai Tanszéken. A Szent István Egyetem címzetes

egyetemi tanára, a Minnesotai Egyetem (USA) meghívott kutatóprofesszora. Tudományos tevékenység: 1977– egyetemi doktor, 1983– a műszaki tudományok kandidátusa, 1990– akadémiai doktor. 1998-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 2001-től rendes tagja, 2014-től az MTA elnökségének tagja. Kutatás: eredményeit széleskörűen alkalmazzák járműszerkezetek, illetve járműdinamikai modellek tervezésénél. Nevéhez illetve kutatócsoportjához fűződik a paksi atomerőmű részére kifejlesztett valós idejű (real time) jelfeldolgozó rendszer valamint a nyomásszabályozást megvalósító számítógépes irányítási rendszer kidolgozása és kiépítése. Publikációk: több mint tíz szakkönyv, ötszáz tudományos dolgozat szerzője vagy társszerzője több ezer hivatkozással. Munkáit magyar és angol nyelven adja közre. Díjak, elismerések: Akadémiai Díj (1987, megosztva), Gábor Dénes-díj (1994), Benedikt-díj (1999), Hélios DÍj (2003), Széchenyi-díj (2007), a Temesvári Műszaki Egyetem díszdoktora (2007), Bánki Donát jubileumi díj (2009), Simonyi Károly-díj (2010), az Óbudai Egyetem díszdoktora (2012), Magyar Érdemrend középkeresztje (2013).

ILYÉS GÁBOR

A málenkij robot emlékezete a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei településeken felállított emlékjelek tükrében*

Magyarország kormánya a 2015. évet a *Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszer-munkások emlékévé* nyilvánította.¹ Később az emlékév 2017. február 25-ig történő meghosszabbításáról döntöttek. A kiírt pályázatoknak is köszönhetően az emlékév folyamán több olyan programot szerveztek országszerte, amelyek során sikerült az emberek figyelmét e szomorú évforduló felé fordítani. E tanulmánynak is a figyelemfelhívás az egyik célja, hogy a málenkij robotra elhurcoltak emlékét nem szabad feledni, azt ápolni, őrizni kell. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyének is több települését érintette a polgári lakosok málenkij robotra való elhurcolása. Dolgozatomban a megye mai határait és területére koncentrálva azokat az emlékjeleket szeretném bemutatni, amelyeket az elhurcoltak emlékére állítottak. Röviden utalok az elhurcolások körülményeire is, de a fő célom nem ez, hanem az emlékjelek lajstromba vétele.

A második világháború végén a szovjet hadsereg katonái új hódítókként megszállták hazánkat és asszisztáltak a kommunista hatalomátvételéhez. Véget ért a szép reményekre jogosító demokráciánk rövid időszaka és átadta helyét a Moszkvára figyelő pártállami rendszernek. A közterületeken felállított emlékjeleket is a hazugság szolgálatába állították. Utcáink, tereink és épületeink szennyeződtek be az átkereszteléseknek, a felállított szobroknak, az ünnepnapokon kihelyezett vörös zászlóknak és a hétköznapiak is mindent ellepő vörös csillagoknak köszönhetően. Sorra emelték az ország településein a szovjet „felszabadító” katonákat dicsőítő hősi emlékműveket, amelyeket aztán a kijelölt napokon (március 21., április 4., november 7.) vörös zászlókkal vettek körül és koszorúkkal halmoztak el. A megemlékezéseken természetesen (többségében kivezényelt) tömegek hallgatták a szónokokat, akik nagy lelkesültséggel hirdették a hazugságot. Nem volt más választásuk, ezt kellett tenniük egészen a rendszerváltozás évéig.

Nyíregyházán, 1989 tavaszán még tudományos emlékülést rendeztek a Tanácsköztársaság kikiáltásának 70. évfordulóján, de Sára Sándor filmrendező a megyében már leforgatta a *Csonka Bereg* című tényfeltáró dokumentumfilmjét a beregi elhurcol-

* A tanulmány az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által „Elhallgatott történelem” címmel kiírt pályázat keretében elnyert támogatás segítségével valósult meg. Pályázati azonosító: GUL-15-A-P-0001.

¹ http://beszedesmult.hu/sites/default/files/1009_2015_korm.rend._pdf (Letöltve: 2016. november 27.)

tak visszaemlékezéseiből és Gyarmathy Zsigmond a Szabolcs-szatmári Szemle egyik tanulmányában már feltehetette a kérdést: „Mi történt azokkal és következetesen első-sorban többségében a Csonka-Bereg megyei községekből elhurcolt szolvai táborba begyűjtött polgári lakosokkal, akiket katonai munkára szedtek össze?”² A FIDESZ nyíregyházi csoportja pedig emléktáblát avatott a volt megyei ÁVH épületénél (Sóstói út 4.) „az 1948 után ártatlanul meghurcolt emberek emlékére”.³

A rendszerváltozással lehetőség nyílt az 1948-ban derékba tört demokrácia kiteljesítésére és a vörös csillag árnyékában elkövetett bűnök feltárására. A szovjet csapatok kivonulásával párhuzamosan megtisztították az utcákat, a tereket és a középületeket a pártállami rendszer jelképeitől. Lehulltak a vörös csillagok, lebontották (több helyen ledöntötték, összetörték) és szoborparkokba, különböző telephelyekre vagy a múzeumok raktáraiba száműzték a Lenin-szobrokat és mindazokat az emlékjeleket, amelyek a kommunizmus éveire emlékeztettek. Végre nyíltan lehetett beszélni, emlékezni és emlékeztetni az elmúlt időszakban hallgatásra ítélt eseményekről. Brandt Patricia egyik tanulmányában Tzvetan Todorovot idézte, aki szerint „különösen fontos, hogy az utókor visszaemlékezzen az egyén vagy csoport által megélt tragikus eseményekre”.⁴ Az ilyen elhallgatott és kibeszéletlen témák esetében „a megemlékezés joga kötelezettséggé válik”.⁵ Ennek az igényét azok a visszaemlékezők is megfogalmazták, akik Sára Sándor *Csonka Bereg* című dokumentumfilmjében az általuk átért borzalmakat idézték fel a kamera előtt. Egy idős asszony felháborodva nyilatkozta: „Mindenkire viszik a nagy koszorút, dicsőítik, és azokra meg, hogy egy követ oda-tennének, hogy itt fekszenek a sok magyarok, oszt egy koszorút löknének rá..., na ilyen nincs!”⁶ Egy másik férfi pedig azért aggódott, hogy „Húsz év múlva, harminc év múlva mintha ezek az emberek meg se születtek volna, úgy eltűnnek. Legalább egy emléktáblát megérdemelnének!”⁷ Az emlékjelállítást hiányolja Szebeni Ilona is: „[...] testvér a testvérnek nem állíthatott emléket a magyar temetőben”.⁸ 1989-et követően ezeket a nagy mulasztásokat kellett tehát pótolni: feltárni az elhallgatott múltat, hagyni, hogy az emberek kibeszélhessék magukból az őket ért sérelmeket és a közterületeken a különböző emlékjelek felállításával megteremteni azokat a helyeket, ahol a múltidéző megemlékezés és a kegyelet lerovása méltó keretek között biztosítható. Jelentős kegyeleti szerepe is van ezeknek az emlékhelyeknek, így nem véletlen, hogy az 1989. november 25-én Beregszászban *A szocializmus kárpátaljai áldozatai* címmel megtartott első emlékkonferencia határozatába felvették, hogy „tartsanak gyászhetet, melynek folyamán avassanak fel emlékműveket, emléktáblákat [...]”.⁹ Ennek nyomán Kárpátalja számos településén állítottak fel olyan emlékjeleket, amelyek a málenkij robotra elhurcoltaknak az emlékét idézik.

² GYARMATHY ZSIGMOND: Jóvátétel? Szabolcs-szatmári Szemle 1989/2. 136. [GYARMATHY, 1989.]

³ ILYÉS GÁBOR: „Beszél a márvány” Nyíregyháza szobrai és emléktáblái. Nyíregyháza, 2008. 137. [ILYÉS, 2008.]

⁴ http://regikonyvtarportal.elte.hu/sites/default/files/brandt_patricia_0.pdf (Letöltve: 2016. november 27.)

⁵ Uo.

⁶ Csonka Bereg. Magyar dokumentumfilm, 1989. Rendező: SÁRA SÁNDOR.

⁷ Uo.

⁸ SEBENI ILONA: Merre van a magyar hazám?... Kényszmunkán a Szovjetunióban 1944–1949. Budapest, 1991. Széphalom Könyvműhely, 5.

⁹ http://regikonyvtarportal.elte.hu/sites/default/files/brandt_patricia_0.pdf (Letöltve: 2016. november 27.)

Az első világháború után a Magyar Országgyűlés az 1924. évi XIV. törvénycikk elfogadásával „az 1914/1918. évi világháború hősi halottai emlékének megünnepléséről” rendelkezett.¹⁰ Ezt követően szerte az országban megindult az emlékhelyek kialakítása, a hősi halottak emlékét idéző szobrok állítása, amelyekre szinte mindenhol a település első világháborúban elhunyt személyeinek a névsora is felkerült. Kialakítottak egy olyan közösségi teret, ahol május utolsó vasárnapján, a Hősök emlékűnnepén az elhunytak hozzátartozói és a tisztelettel emlékezők leróhatták kegyeletüket. Fontos szerepe volt ezeknek a helyeknek, hiszen egy gyertya gyújtásával, vagy egy koszorú elhelyezésével emlékezhetek a sokszor idegen földben, ismeretlen helyen nyugvó hozzátartozókra. Azzal a hozzátartozó lelke is megnyugodhatott, hogy az elhunyt neve felkerült az emlékjelre, amely előtt imát lehetett rebegni, illetve egy mécsest meggyújtani. Az elvesztett után érzett fájdalom megmaradt ugyan, de annak terhe az emlékezés lehetőségével mérséklődhetett. A második világháború után ez elmaradt. Szó sem lehetett olyan kegyeleti helyek kialakításáról, ahol a lelki megnyugvás lehetősége biztosított lett volna. Sőt a magyar honvédeket sokszor, mint háborús bűnösöket emlegették. A dél-nyírségi Encsencsen is „a gyászoló családok örökös fájdalma volt, hogy elvesztett hozzátartozóik részére emlékmű nem épült a községben, ahol ismeretlen sírjuk helyett egy koszorút vagy virágcsokrot fájdalmuk enyhítésére alkalmanként elhelyezhessenek”.¹¹ Így nem véletlen, hogy a rendszerváltozást követően leghamarabb világháborús emlékműveket állítottak a települések. Olyan emlékjeleket, amelyekre a második világháború hőseinek a nevei is felkerülhettek. Mert most már hősöknek lehetett nevezni a szovjetek ellen harcoló magyar katonákat is.

Az első világháborús emlékművek a legtöbb helyen a kommunista hatalomátvétel után is a helyükön maradhattak. Így 1989-től több település azt a megoldást választotta, hogy felújították az első világháborús szobrukat és annak talapzatát bővítették a második világháborús nevekkel (pl. Kótaj, Újfehértó). Első világháborús emlékjelekkel nem rendelkező települések viszont teljesen új emlékműveket állítottak, amelyeken aztán külön-külön feltüntették az első és a második világháború áldozatainak névsorát. Ezen emlékjelek többsége sírkőfaragó mesterek munkája, így azok (minden jó szándék ellenére) művészi értéket nem képviselnek. Viszont több helyen, ahol az anyagi forrásokat is elő tudták teremteni, ügyeltek arra, hogy az emlékműnek művészi értéke is legyen, így azok terveit a Képzőművészeti Lektorátussal véleményeztették és szobrászművészekkel készíttették el (pl. Gulács, Nagyhalász, Ópályi). Ezek a települések így nemcsak egy emlékhellyel, hanem egy képzőművészeti értékkel is gazdagodtak, ahol méltó teret tudnak biztosítani a megemlékezésekhez.

A világháborús emlékművek felállítása során nyílt elsőként lehetőség arra, hogy a málenkij robotra elhurcolt polgári személyek nevei is nyilvánosságra kerüljenek, illetve az emlékjeleken megörökíttessenek. Azonban a megye legtöbb települése nem élt ezzel a lehetőséggel, hiszen az emlékjeleken mindössze az első és a második világháború hősi halottait, áldozatait különböztették meg, néhol még kiegészítve az elhurcolt zsidókkal. Így nem derül ki, hogy a második világháborús áldozatok között kik azok,

¹⁰ <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7597> (Letöltve: 2016. november 27.)

¹¹ MAKRAI SÁNDOR: Szülőfálam a második világháború viharában. Debrecen, 1991. 49.

akik a frontokon, és kik azok, akik a málenkij robotra elhurcolásoknak következtében hunytak el? Ennek egyik oka lehet, hogy az emlékművet állító településeknek nem volt olyan lelkes helytörténész, aki a tények feltárásával adatokat szolgáltathatott volna, így ők a legegyszerűbb megoldást választották: a neveket betűrendbe sorolva tüntették fel az emlékjeleken. Pedig példamutató lehetett volna az encsencsiek 1989. október 28-án felállított emlékműve, amelyen külön feliratok alatt szerepelnek a világháborúk hősi halottai, a mártír zsidók és a polgári áldozatok nevei. A település református lelkésze által kezdeményezett emlékmű, amelyre Makrai Sándor kutatásai nyomán kerültek fel a nevek, volt az első a megyében, amellyel a polgári elhurcoltaknak is emléket állítottak.¹²

Encsencsről 1944. október 31-én 90 személyt gyűjtöttek össze, kik közül 83-an soha nem tértek haza, a moldovai Bălți¹³ városában hunytak el. Az encsencsi településvezetés azzal is kitűnik a polgári áldozatok emlékének ápolásában, hogy Bălți-ben, a moldovai védelmi minisztérium közreműködésével 2001. október 11-én emlékművet állítottak fel a következő felirattal: „Itt magyar katonai és polgári áldozatok nyugszanak.

A II. világháború áldozatait”. Az egyszerűbb emlékoszlopot 2012. június 6-án egy monumentálisabb fekete márványkeresztre cserélték,¹⁴ az emlékoszlopot pedig hazaszállították és felállították a világháborús emlékjel közelében. Az önkormányzat képviselő-testületének kis küldöttsége minden évben kiutazik Moldovába, hogy a város régi temetőjében felállított emlékműnél elhelyezze a kegyelet koszorúját. Most Nagy László jegyző vezetésével azon fáradoznak, hogy egy olyan emlékművet állítsanak a moldovai Bălți-ben, amelyen az ott elhunyt áldozatok nevei is olvashatók lesznek.¹⁵

Nyírmada településének vezetése egy olyan emlékművet állított fel, amelyen egy felirattal összegezte a második világháború borzalmainak következtében elhunytak emlékeztétét: „Tisztelet és kegyelet minden hős, mártír, áldozat emlékének, akiket a második világháborúban Nyírmadáról ismeretlen helyre – frontra, fogolytáborba, gázkamrába, munkaszolgálatra hurcolt – meghalni az embertelenség”. A hősök, áldozatok és mártírok nevesítése azonban az emlékművön nem történt meg. Hasonló technikához folyamodtak a gelénesi emlékművön is, amelyet a református templom előtt állítottak fel 1995-ben. Az emlékmű felirata: „A II. világháborúban elesett hősök, a szovjet megszálló csapatok által elhurcolt és a lágerekben meghalt polgári személyek, valamint az 1956-os forradalomban elesett hősök emlékére”. Itt egy új elemmel, az ’56-os forradalom hőseire való emlékezéssel bővült a tematika, azonban

¹² I. m., 49.

¹³ A település Moldova fővárosától, Chişinăutól 100 km-re található északra. Itt működött a 103-as számú szovjet munkatábor.

¹⁴ http://www.hadisir.hu/hadisir/?bejegyzesek=temeto&temeto_azon=11 (Letöltve: 2016. december 4.)

¹⁵ Nagy László szóbeli közlése.

nagy hátrány, hogy a betűrendbe sorolt nevekből itt sem derül ki, hogy ki, minek a hőse, áldozata.

Leggyértelműbben a Nyírmihálydiban felállított emlékművön fogalmaztak, hiszen a Szabó András által kezdeményezett emlékoszlopra a II. világháború hősi halottainak névsorától teljesen elkülönítve a következő feliratot vették: „Az oroszok által a II. világháborúban elhurcolt és meggyilkolt áldozatok névsora”. Nyírmihálydi községnek 1944. október 28-a lett a gyásznapja, amikor 246 személyt hajtottak gyalogmenetben a debreceni gyűjtőtáborba. A témával foglalkozó Szabó András szerint „a falu vezetői nem tettek semmit a falu népének megmentéséért”, sőt „az orosz katonáknak a falu előljárósága és a mellékük beosztott emberek mutatták meg azokat a lakásokat, ahol a férfinép volt.”¹⁶ A gyűjtőtáborból még ketten hazatértek, de az elhurcoltak közül 99-en már soha nem láthatták szülőföldjüket. Az ő emlékükre állították a község temetőjében 1990-ben az emlékművet. Később az emlékművön olvasható neveket savval leöntötték, de felújították. A rongálást Szabó András azzal magyarázta, hogy ezzel akarták a kárpótlásra jogosultak körét elfeledtetni. Szerinte ugyanezért állítottak 1998-ban a település központjában egy díszesebb emlékművet „az I. világháborúban elhunytak” és „a II. világháború katonai és polgári áldozatainak” emlékére, melyen a nevek felsorolásánál már nem tettek különbséget a katonai és a polgári áldozatok között!

Szabó András 1998-ban állíttatott egy másik emlékművet a temető bejárata mellé. Abban bízott, hogy a 471-es főút mellett „járó emberek felfigyelnek egy akácfaéből készült dőlt keresztre, rajta y ártatlan fiatal nőt ábrázoló alakkal”.¹⁷ A nőalak azokra a nőkre hívja fel a figyelmet, akiket a háború szörnyűségeiben meggyaláztak. A talapzatán pedig ez áll: „1944 ?” A kérdőjel az elhurcolt emberek elmaradt kárpótlására hívja fel a figyelmet. Az emlékművet 2011-ben a nyírmihálydi Magtár Múzeum udvarára helyezték át.

A megye székhelyén, Nyíregyházán két emlékmű hivatott a megyéből elhurcoltak emlékének ápolására. „A Vörös Hadsereg által 1944 novemberében málenkij robotra elhurcolt több ezer Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei lakos emlékére” 1994. november 2-án bronztáblát helyeztek el az elhurcoltak kőből készült emlékművén. 2006-ig az emlékkő az Országzászló téren állt, ekkor a

¹⁶ SZABÓ ANDRÁS: Mi történt 1944. október 28-án? Nyírmihálydi, 2012. 3.

¹⁷ I. m., 11.

város tereinek általános rendezése keretében több emlékművel együtt áthelyezték a Sóstói Múzeumfalu látogatókat fogadó bejárata előtt kialakított parkba. Az áthelyezéssel ez az egyszerű emlékjel kikerült a köztudatból, már nem szolgálja eredeti szerepét, az emlékeztetést. Ezért is volt szükség arra, hogy 2004. október 30-án egy olyan emlékművet adjanak át az Északi temetőben, amelynek gránittábláin a megyéből elhurcoltak nevei olvashatók. A László Zoltán építész tervei alapján kialakított emlékhelynél minden év novemberében megemlékezéseket szervez a város, amelynek végén az évről évre fogyatkozó létszámú hozzátartozók helyezhetik el

az emlékezés virágait, gyűjthetik meg mécseseiket. A temetőbeli emlékhely 2006-ban egy síremléssel bővült. Ugyanis a második világháború idején kényszermunkára Moldáviába hurcolt és ott elhunyt vasutas édesapja, valamint sorstársai emléke előtt tisztelve Kővári Ádám nyíregyházi lakos kérelmezte egy ismeretlen magyar áldozat földi maradványainak exhumálását, hazaszállítását és katonai tiszteletadással történő újratemetését, ami 2006. november 17-én meg is történt. A sír fölé emelt gránitlapon Zelk Zoltán *Parancs* című versének sorai olvashatók.

E központinak is nevezhető, megyei emlékmű mellett a városban még több emlékjel található, amely csak a város polgári elhurcoltjaira emlékeztet. A Nyíregyháza birtoklásáért folytatott küzdelem jelentős szerepet foglalt el az alföldi páncéloscsatában. Amikor 1944. október 21-én az oroszok elfoglalták a várost, akkor már csak a 60 km-re lévő Csapig kellett volna eljutniuk és ezzel elérték volna tervüket, a német-magyar csapatok bekerítését. Ennek megakadályozására azonban a német-magyar egységek ellentámadásba mentek át és október 26-án visszafoglalták Nyíregyházát. Így a 2. Ukrán Front nem tudta megakadályozni a német és magyar csapatok visszavonulását, akik a Tisza nyugati partján védelmi állásokba rendeződtek. Ezt követően, október 31-én a német csapatok kiürítették Nyíregyházát, amelyet immár második alkalommal szálltak meg az orosz katonák. Ennek pár nappal később súlyos következményei lettek, hiszen „a hadműveletek sikertelenségét és komoly veszteségeit a szovjet fél az ellenséges erők valóságosnál nagyobb létszámával magyarázta, amit később a hadifoglyok számával is alá kellett támasztani”.¹⁸ Október 31-én Nyíregyháza ideiglenes városi tanácsa rölapokon felhívást intézett az itthon maradt lakossághoz az élet újraindítása érdekében. A kiáltványban azt is közhírré tették, hogy „a győzedelmes szovjet hadsereg városparancsnoka megnyugtató ígéretet tett arra, hogy saját

¹⁸ http://www.hermuz.hu/hom/images/latogatoinknak/history-journal/pdf/1_2014_2/SIMON.pdf
(Letöltve: 2016. december 4.)

életünk és biztonságunk mikénti rendezésébe beavatkozni nem kíván”.¹⁹ Bizonytalanlanná csak azok a pár nappal ezelőtti barbár történések tették a városlakókat, amit az orosz katonák a város első elfoglalása után a civil lakosság körében elkövettek.

Az élni akarás vágya azonban erősebb volt a félelemnél, a lakosok visszatértek otthonaikba, az iparosok munkához láttak, a vasutasok elkezdtek a lebombázott nagyállomáson és a kisvasútnál a helyreállítási munkálatokat. A bizakodás azonban nem tartott sokáig, november 2-án már megkezdtek a munkaképes férfiak összegyűjtését. „Semmi előzmény vagy jelzés. Egyszerre minden családhoz bementek katonák vagy civil egyének és felszólították a férfiakat, hogy sorakozzanak az utcán. Ott sorba állították őket, megszámozták, és útnak indították. Közölték a hozzátartozókkal, hogy munkára viszik őket, estére hazajönnek.”²⁰ Azzal hitegették őket, hogy újjá kell építeni a németek által felrobbantott hidat Tokajnál, illetve fát kell kitermelni a Sós-tói-erdőből. Voltak, akik önként jelentkeztek, de a legtöbbeket az utcáról utcára és házról házra járó szovjet katonák fogtak el és tereltek a nap végén a megyei bíróság börtönébe, hogy másnap gyalogmenetben hajtsák őket a debreceni Pávilon Lakatnyába. November 19-én pedig bevagonírozták őket és útnak indították Szovjetunió felé. A romániai Foksány (Focșani) érintésével 1944. december 6-án érkezett meg a szállítmány a moldovai Bălți városban felállított táborba. Többen már útközben meghaltak, míg az életben maradtakat 1945–1946-tól a Szovjetunió különböző területein felállított táborokba szállították tovább.

A Nyíregyházáról elhurcoltak között volt mintegy 250–300 vasutas, valamint 24 postás is, akiket a helyreállítási munkálatok közben fogtak el. „[...] a hadifogolyhiánnyal küszködő szovjet katonai vezetésnek jól jöttek ezek az egyenruhások a civil foglyok tömege közt, s könnyen rájuk süthették, hogy valamilyen ellenük harcoló fegyveres testületnek a tagjai”.²¹ Az elhurcolt vasutasok emlékére 1995. november 2-án emléktáblát lepleztek le az állomás épületén, míg a postások neveit egy bronztáblán örökítették meg 2001-ben.²² Azóta minden évben ennél a táblánál idézik fel ama szörnyű nap emlékét, hiszen az elhurcolt 24 postásból csak egynek sikerült hazatérnie. A Nyíregyházáról elhurcoltak között volt Soltész István (1900–1945) evangélikus tanító is, aki tolmácsként önként vállalkozott a fogolycsapat elkísérésére. Emlékét 2000-től tábla őrzi egykori munkahelyén, a salamonbokori régi evangélikus elemi iskola falán, míg 2009-ben utcát neveztek el róla.²³ Az elhurcolt evangélikusok emlékére 2014 novemberében egy emléktáblát állítottak az evangélikus nagytemplom falán.²⁴

Természetesen Nyíregyháza mellett a megyében vannak még olyan települések, amelyek teljesen önálló emlékjelet állítottak a málenkij robotra elhurcoltaknak.

Záhonyban 2010. szeptember 26-án, Kosztyu István kezdeményezésére és támo-

¹⁹ Nyíregyháza története. Szerk. CSERVENYÁK LÁSZLÓ és MEZŐ ANDRÁS. Nyíregyháza, 1987. 208.

²⁰ Málenkij robot. A nyíregyházi elhurcoltak. Szerk. ILYÉS GÁBOR. Nyíregyháza, 2010. 69–70.

²¹ BOGNÁR ZALÁN: Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról Szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra. In: Bognár Zsolt (szerk.): „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a szatlini lágerekbe 1944/45–1955. Pécs, 2009. 20. [BOGNÁR, 2009.]

²² ILYÉS, 2008. 18. és 32.

²³ ILYÉS, 2008. 127.

²⁴ <http://emleklelek.hu/index.php/nyiregyhaza/avatasok/2014> (Letöltve: 2016. november 27.)

gatásával, akinek édesapját is elhurcolták, állítottak emléket a református templom kertjében. Az emléktábla felirata egyértelműen összefoglalja az eseményeket: „Záhonyból 1944. december 6-án a megszálló szovjet csapatok által kényszers munkára, málenkij robotra elhurcolt, fagytól, éhségtől, fertőző betegségektől meghaltak névsora”. Ezt követően 32 záhonyi, valamint 6 Győröcskéből elhurcolt személy neve olvasható.²⁵

A beregsurányi római katolikus templom közelében egy egyszerűen faragott emlékoszlop figyelmeztet az elhurcoltakra. Felirata: „Az 1944. november 18-án történt elhurcolás nyolcvannégy beregsurányi áldozatának emlékére”. A település akkoriban ahhoz a Csonka-Bereg megyéhez tartozott, amelynek sorsa az elhurcolások szempontjából összefonódott Kárpátaljáéval, ugyanis ezeket a területeket Szovjet-Ukrajnához akarták csatolni, így az elhurcolásoknak itt etnikai tisztogatás volt a célja, hogy a tervezett elcsatolás zökkenőmentes legyen. A Kárpátalját megszálló 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. november 12-i ülésén hozott 0036. számú szigorúan titkos parancsában elrendelték a „18–50 éves korú német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek” összeírását, valamint „a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élő német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket külön osztagokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogoly-gyűjtőhelyekre kell irányítani”.²⁶ E parancs értelmében a megnevezett korú és nemzetiségű férfiak kötelesek voltak jelentkezni a városparancsnokságokon november 16-ig. E rendelkezés vonatkozott Csonka-Bereg megye településének lakóira is: „1944. november 20-

án a beregi falvakból dobszó útján három napi közmunkára berendelt 18–50 év közötti férfiakat Beregszászba vitték, onnan Szolyvára vezényelték”.²⁷

A térségből elhurcoltak emlékének ápolására a 60. évforduló alkalmából, 2004-ben monumentális emlékművet állítottak Vásárosnaményban, a Krasznahíd melletti parkban, a folyó

²⁵ <http://www.szon.hu/zahony/zhonyi-emplmu-a-mlenkij-robot-ldozatainak/news-20100920-06403112> (Letöltve: 2016. november 27.)

²⁶ BOGNÁR, 2009. 28.

²⁷ GYARMATHY, 1989. 136.

jobb oldalán. Bíró Lajos szobrászművész mészkőbe faragott alakjai az elhurcoltakat és szeretteiket idézik. A 2015-ben meghirdetett emlékévk alkalmából és pályázati lehetőségeiből az emlékmű környékén 2016-ban emlékparkot alakították ki, ahol 2016. november 25-én egy emléktáblát is állítottak a településről elhurcolt embereknek.²⁸ Az emléktábla felirata szerint 1944-ben Vásárosnaményból 15, Gergelyugornyából 164, míg Vitkáról 8 lakost hurcoltak el.²⁹ Szintén az emlékévkhez kötődően a vásárosnaményi polgárörök kezdeményezésére, 2016. december 2-án emléktáblát lepleztek le a Beregi Múzeum egyik épületén.³⁰

Tiszakerecsenyben 2008-ban egy emléktáblát helyeztek el a református parókia falán a következő felirattal: „Tiszakerecsenyből és Csonka-Beregből malenkij robotra elhurcolt, sokat szenvedett atyáinknak a szülőföldjükhöz és magyarságukhoz való példamutató ragaszkodásuk emlékére”. A település világháborús emlékművén pedig ezek a sorok olvashatók: „Életünk olyan volt, mint nyíló virág, / Melyet elhervasztott Oroszország. / Lägerben fejeztük be életünket, / Kis falunk temetője őrizd emlékünket, / Mert mi lélekben mindig haza járunk, / Szüleink sírjánál megállunk.” E felirat alatt pedig az áldozatok nevei vannak feltüntetve.

A málenkij robot kifejezés olvasható a tákosi emlékművön is: „A világháborúkban és a »malenkij robotban« elhunytak emlékére”. Sajnos a nevek szintén csak betűrendben olvashatók, nincs különbségtétel a háborús és a polgári áldozatok között.

Csarodáról az elhurcolt férfiak közül 29 soha nem tért haza.³¹ Az ő emléküket is őrzi az a Sebestyén Sándor szobrászművész által készített II. világháborús emlékmű, amelyet 1992-ben állítottak. Szintén a településen található a „Csonka-Bereg” emlékmű, amely az állítatók akarata alapján „A beregi emberek történelmi és természeti sorscsapások elleni hősiessé küzdelmének és áldozatainak emlékére” figyelmeztet, így a málenkij robotra elhurcoltakra is. Az oszlop elé állított anyagát ábrázoló mementó Bíró Lajos szobrászművész alkotása, 2003-ban leplezték le.

A 2015-ben meghirdetett emlékévkhez kötődően a térségben a vásárosnaményi emléktáblák mellett még Barabáson és Jándon állítottak új emlékjeleket. A barabási emléktábla állítását a Reformátusok Szatmárért Közhasznú Egyesület és Barabás Község Önkormányzata kezdeményezte, azt 2016. november 25-én leplezték le. „Fontosnak tartjuk, hogy mindenki megismerje a hiteles múltat, az embertelen és félelmetes kommunista terrort. A rémisztő, hallgatásokkal teli történelem feltárása, talán ha nem is

²⁸ <http://beregihirek.hu/gulag-emlekeve-emlekpark-es-emlektabla-avatas-vasarosnamenyban/Kiss.Barnabas.html> (Letöltve: 2016. december 10.)

²⁹ Vásárosnaményhoz 1969-ben csatolták a korábban önálló településeket, Gergelyugornyát és Vitkát.

³⁰ <http://beregihirek.hu/beregbol-malenkij-robotra-elhurcoltakra-emlekeztek-vasarosnamenyban/Kiss.Barnabas.html> (Letöltve: 2016. december 10.)

³¹ Csaroda. (Tanulmányok Csaroda történetéről.) Szerk. NAGY FERENC. Csaroda, 2000. 119.

megnyugvást, de elégtételt adhat a hozzátartozóknak. A megemlékezés során mély tisztelettel adóztunk a kor áldozatainak, azoknak az embereknek, akiktől egy dolgot nem vehettek el soha, a reményt” – állt az eseményről szóló tudósításban a megyei napilap hasábjain.³² A jándi református templom falán a „Megóvunk” Többcélú Alapítvány kezdeményezésére, 2016. november 26-án leplezték le a településről elhurcoltak emlékét őrző táblát.³³ Az alapítvány a Gulág Emlékbizottság támogatásával egy emlékutat is szervezett, mely során a jándi leszármazottak Beregszászba és Szolyvára látogattak el, ahol az emléktábláknál koszorúkat helyeztek el.

Az elhurcolások harmadik megyebeli hulláma a német származású lakosságot érintette. Ennek alapjául a Malinovszkij és Tölbuhin marsallok által, 1944. december 22-én kiadott 0060. számú szovjet hadparancs szolgált, melyben elrendelték, hogy „minden német származású munkaképes személy mozgósítandó és jelentkezni tartozik: férfiak 17-től 45, nők 18-tól 30 éves korig”.³⁴ Ez a megyének két részét érintette, ahová a 18. században a népesség pótlására sváb származású lakosokat telepítettek: Rakamaz és Gávavencsellő, valamint a szatmári falvak, elsősorban Mérk és Vállaj.

Tircsi Richárd az emlékévkéval kiadott kötetében a mérki egyházközség Historia Domusából idéz, mely szerint „az 1945. év január 3-a legfájdalmasabb napja községünknek”.³⁵ Ekkor gyűjtötték össze azokat, akiket majd január 6-án gyalogmenetben indítottak Csanáloson keresztül Nagykárolyra, a volt megyeháza udvarára. Az elhurcoltak számára vonatkozóan szintén a Historia Domus számadatait fogadja el, eszerint Mérkről 264 személyt (159 férfit és 105 nőt), Vállajról pedig 214 főt (136 férfit és 78 nőt).³⁶ Január 9-én bevagonírozták őket és 18 napi vonatkozás után érkeztek meg egy elosztó állomásra, ahol szétválogatás történt: „a mérki férfiakat a vállaji nőkkel Nyikítovkára, a vállaji férfiakat a mérki nőkkel Konstantinovkára” szállították tovább.³⁷ Ezek a települések a mai Ukrajna területén található Donyec-medencében vannak, egy Donbasz nevű területen. Ezt a területet maga Sztálin jelölte ki az elhurcolt németek munkaterületéül. „A Mérkről és Vállajról elhurcoltak egynegyede meghalt a deportálás következtében”.³⁸ Az ő emléküket hivatottak szolgálni azok az emlékhelyek, amelyeket a két településen alakítottak ki.

A megyében egyedülálló az a vállaji emlékmű, amelyet 1950-ben állítottak, ugyanis a talapzatára a hősi halottak nevei mellé felkerültek a málenkij robotra elhurcoltak nevei is, persze ez a feliratból nem derült ki: „Az 1938–1944. évi világháborúban elhalt hősi halottak emlékére”. (Mintha a téves dátum is a félrevezetést szolgálta volna?) De a településen mindenki tudta, hogy hol vesztek oda, mint ahogy azt is, hogy Szent Vendel ünnepén miért adtak hálát és miért könyörögtek a templomban: „1947 októberében egy nagyobb létszámú csoport tért vissza a Szovjetunióból. Hazaérke-

³² A Barabásról elhurcoltakra emlékeztek. Kelet-Magyarország, 2016. december 5. 4.

³³ http://www.tilkiattila.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=624:szolyvaba-elhurcoltakra-emlekeztenk-jandon&catid=5:helyi-hirek&Itemid=17 (Letöltve: 2016. december 19.)

³⁴ TIRCSI Richárd: A pokolnak páratlan birodalmában. Adalékok a vállaji és a mérki németek málenkij robotra hurcolásának történetéhez. Budapest, 2016. Croatica Kiadó, 12.

³⁵ I. m., 16.

³⁶ I. m., 17.

³⁷ I. m., 19.

³⁸ I. m., 29.

zésük után az első egyházi ünnep a templomuk úgynevezett kis búcsúja, Szent Vendel ünnepe következett, október 20-án. Ezen határozták el, hogy minden évben ezen az ünnepen adnak hálát a hazaérkezésükért és emlékeznek meg a kinn maradt sorstársaikról. Ezek a megemlékezések a kommunista rendszerben nem néven nevezetten zajlottak, és csak a rendszerváltás után kaphatták vissza hivatalos tartalmukat”.³⁹ A vállaji római katolikus templomban 1994-ben Radetzky Nagy István és Farkas Ferenc egy egyszerű emléktáblát helyezett el a „Málenkij robotra elhurcoltak emlékére, Isten dicsőségére, aki védte, óvta és hazasegítette őket”. 2006-ban jött el az idő, hogy egy méltó emléket állítsanak. A római katolikus templom közelében kialakított parkban helyezték el azt a különleges szobrászati alkotást, amelynek talapzatán az elhurcoltak nevei olvashatók, az obeliszkszerűen pedig egy modern Szentháromság ábrázolás látható, Sebestyén Sándor szobrászművész alkotása. Az emlékműnél minden évben megemlékezést szerveznek.

Mérken az egykori kis iskola falán, a jelenlegi könyvtár épületén 2010. szeptember 12-én állítottak egy nagyméretű emléktáblát, amelyen az elhurcoltak nevei olvashatók. Azóta minden évben megkoszorúzzák e tragikus emlékeket idéző táblát. A 2015-ben meghirdetett emlékvéhez kapcsolódóan a mérki önkormányzat is elhelyezett egy új emléktáblát, amelyet 2016. szeptember 23-án, a római katolikus templom előtti emlékparkban lepleztek le.

Zajta is azon szatmári falvak közé tartozik, amelyet érintett a málenkij robot. Az ő sorsukat idézi fel visszaemlékezéseiben az egyik túlélő, Ludvig Jánosné (szül. Holeiter Erzsébet).⁴⁰ A Megyei Könyvtárban, kéziratban fellelhető írásából kiderül, hogy Zajtáról 1945. január 12-én hurcolták el a német származású embereket. Előbb Szatmárra, majd hosszú út után Dnyepropetrovskba érkezett meg sorstársaival, ahol közölték velük, hogy „minket azért hoztak ide, mert a mi apáink, testvéreink lerombolták az országot. Ezt nekünk saját vérünkön kell felépíteni”.⁴¹ Zajta község Német Nemzetiségi Önkormányzata 2012. március 24-én emlékhelyet szentelt a második világháború hőseinek és a málenkij robotra elhurcoltak emlékének ápolására. A köztemetőben kialakított emlékhelyen a harangláb alatt, egy gránittáblán olvasható annak a 29 személynek a neve, akiket 1945 januárjában gyűjtöttek össze, hogy idegen földön embertelen körülmények között dolgoztassanak.

A deportálások 70. évfordulója alkalmából, 2015. január 9–10-én nemzetközi emlékkonferenciát és emlékünnepeket szerveztek Nagyváradon, ahová a szatmári falvak legtöbb elhurcoltját összegyűjtötték, majd vonatra pakolták. A konferencián megemlékeztek arról a mintegy hatezer emberről, akiket az akkori Szatmár vármegye területéről hurcoltak el, és akik közül kb. ezren nem térhettek haza. Ebből az

³⁹ I. m., 43.

⁴⁰ LUDVIG Jánosné (született Holeiter Erzsébet) visszaemlékezései. Kézirat. Zajta, 2006. május 3.

⁴¹ I. m., 7.

alkalomból az egykori nagykarolyi vármegyeháza épületén egy háromnyelvű emléktáblát lepleztek le.⁴²

A Reformátusok Szatmárért Közhasznú Egyesület nem csak a beregi, hanem a szatmári térségben is emléktáblák állítását kezdeményezte a Szovjetunióba elhurcolt politikai foglyok és kényszymunkások emlékére alkalmából. 2017. február 17-én emléktáblát helyeztek el az 1944–45-ben a

Mátészalkai járásból elhurcolt lakosok tiszteletére. A Bíró Lajos szobrászművész által készített emlékjelet a Mátészalkai Járási Hivatal falán leplezték le.⁴³ Ugyanezen a napon Szamoszszegen is az elhurcoltakra emlékeztek. Az emlékünnepségnél a település kommunizmus áldozatainak Laczfi nádor utcai emlékkertje adott helyet, ahol leplezték a Bíró Lajos által készített domborműves emléktáblát. Megemlékező beszédet mondott Fülöp István, a Reformátusok Szatmárért Közhasznú Egyesület elnöke, a Mátészalkai Járási Hivatal vezetője, míg az emléktáblát megáldotta Pápay Gábor, a helyi református egyházközség lelképásztora.⁴⁴

1945 januárjának végén a Dadai Felső járás települései sem kerülhették el sorsukat. A járás főszolgabírája január 23-án kelt levelében tudatta Erőss János főispánnal, hogy az orosz katonai parancsnok elrendelte a német nevűek összeírását. A főispán válaszában közölte, hogy az egész ország területén zajlanak az összeírások, „segíteni csupán abban és annyit lehet, hogy az előjáróságoknak ügyelni kell arra, hogy magyar ember, mégha németes hangzású neve is lenne, bele ne kerüljön az elviendők kimutatásába”.⁴⁵ Persze a gyakorlatban kiderült, hogy mindez csak ürügy volt, és pár nappal később összeszedtek minden munkaképes embert, amíg a kijelölt létszámot el nem érték. Így vittek el Ibrányból 27, Bujáról 31, Tiszabercelről 48, Gáváról 62, Tímárról 66, Kenézlőről 41, Rákamazról 246, Vencsellőről pedig 410 embert.⁴⁶

Az érintett települések közül mindössze Rákamaz és Gávavencsellőn⁴⁷ őrzik és ápolják a leghűségesebben a málenkij robotra elhurcoltak emlékét. Mindkét településen nagy szerepe van ebben a Német Nemzetiségi Önkormányzatoknak. Gávavencsellő vencsellői lakosai 1990-ben kezdeményezték,

⁴² <http://nemzetisegek.hu/2015/01/26/emlekkonferencia-es-emlekunnepe-seg-nagykarolyban/> (Letöltve: 2016. november 27.)

⁴³ Az elhurcoltakra emlékeztek. Kelet-Magyarország, 2017. február 18. 1.

⁴⁴ Emléktáblát állítottak a faluból elhurcoltaknak. Kelet-Magyarország, 2017. február 18. 5.

⁴⁵ KONCZNÉ NAGY ZSUSZANNA: A polgári lakosság elhurcolása a Dadai felső járásból 1945 januárjában. Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XII. Nyíregyháza, 1997. 312.

⁴⁶ I. m., 313.

⁴⁷ Gávát és Vencsellőt 1971-ben egyesítették Gávavencsellő néven.

hogy a községben emlékmű készüljön a világháborúk áldozatainak és a málenkij robotra elhurcoltak emlékére. 1991 őszén át is adták az emlékművet, amely Balogh Géza szobrászművész tervei alapján készült. Erre az alkalomra egy füzetet is megjelentettek, amelyben közölték az áldozatok neveit és a túlélők visszaemlékezéseit.⁴⁸ Az emlékhelyen egy-egy sziklatömbre helyezték el azokat az emléktáblákat, amelyeken „Az I. és II. világháború hősi halottainak, a hadifogságban elhunytaknak és az elhurcolt polgári lakosoknak” a nevei olvashatók, külön feltüntetve a katonáké és külön az elhurcoltaké. Az emlékhelyet a még élő hazatértek egy kereszt felállításával bővítették 1997. szeptember 6-án. 2010-ben emléktáblával jelölték meg azt a Kápolna utcai helyet is, ahol az elhurcoltak gyülekezőhelye volt. 2015-ben mindkét településrész római katolikus templomában emléktáblákat helyeztek el, amelyeken az elhurcoltak nevei olvashatók. Ezeket az emléktáblákat 2016-ban, az emlékévhöz kötődően a templomokból áthelyezték. A gávai településrész emléktábláját a Hősök terén, a II. világháborús emlékmű közelében, ahhoz igazodva egy sötétszürke kövön helyezték el egy évfordulós emléktábla kíséretében. A vencesellői emléktáblákat, amelyeken az elhurcolt,

„de Isten kegyelméből hazatért” honfitársaiknak a nevei olvashatók, szintén a településrész világháborús emlékművének közelében állították fel. Ekker Róbert szobrászművész tervei alapján egy börtönfalat stilizáló építményt emeltek, erre helyezték el az emléktáblákat, valamint a pályázatban előírt GULÁG-emléktáblát. A fal mellett egy fehér márványkereszt is magasodik.

Rakamaz Város Önkormányzata 2007-től minden év januárjában megemlékezést tart a településről málenkij robotra elhurcolt lakosok tiszteletére. A megemlékezés egyik helyszíne a Kálvária templom közelében található Hősi emlékmű, amelyet köz-

⁴⁸ Visszatekintés. Tények a II. világháború vencesellői áldozatairól. Kiadja: a Vencesellői Hősi Emlékmű Kuratóriuma. 1991. szeptember.

adakozásból állítottak 1991-ben. Felirata: „Hősi halottaink és elhurcoltaink”. Perényi Károly kutatásaiból tudjuk, hogy 242 személyt (157 férfit és 85 nőt) hurcoltak el a településről, akik közül harmincan soha nem tértek haza.⁴⁹ A 2015-ben meghirdetett GULÁG Emlékév keretében 2017. január 28-án „Elhurcolva Rakamazról” címmel konferenciát szerveztek, amelynek keretében egy zenés színdarabot is bemutattak. 2017. február 23-án pedig emléktáblát lepleztek le a településről elhurcoltak emlékének ápolására. A Bíró Lajos szobrászművész által készített domborműves emléktáblát az Erzsébet Királyné Német Nemzetiségi Általános Iskola, Alapfokú Művészeti Iskola és Szakközépiskola falán helyezték el, azt dr. Vinnai Győző országgyűlési képviselő leplezte le.

A térségből összegyűjtötteket Szerencsre hajtották gyalogmenetben, s onnan szállították aztán tovább őket messzi idegenbe, a donyeczki szénmedencébe. 2014. november 25-én, a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emléknapján egy emlékművet lepleztek le a szerencsi vasútállomással szemben. Az Ekker Róbert szobrászművész által készített emlékmű talapzatán a következő felirat olvasható: „1945 januárjában a térségből mintegy négyezer magyar civilt – köztük nagy számban nőket, tizenéves fiatalokat – hurcoltak el sváb származásuk, vagy annak indoka alapján több évi kényszermunkára a Szovjetunióba. Az elhurcolásban érintett térségi települések sorában ott olvashatjuk a megyebeli falvakét is: „Tiszabercel, Ibrány, Buj, Gáva, Vencsellő, Szabolcs, Tímár, Rakamaz”. Az emlékműavatás fővédnöki tisztét Áder János köztársasági elnök vállalta.

Az első málenkij robotos emlékmű felállításától, 1989-től kezdve az e témájú emlékjelek száma szépen gyarapodott, s az emlékévhöz kötődően még talán bővíülhet ezek sora. Azonban az emlékjelek számánál sokkal fontosabb, hogy tudnak-e telítődni tartalommal? Lesznek-e olyanok, akik a megemlékezéseket megszervezik és lesznek-e megemlékezők? Hiszen minden emlékjel akkor ér valamit, ha a szürke hétköznapokat fel tudják váltani olyan ünnepnapok, amikor „az emlékmű kiemelkedik a megszokottságból: a tömeg nem megy el mellette, hanem köréje gyűlik; nemcsak megszokottan rápillantanak, hanem megnézik, miközben a politikusok szónoklatait hallgatják, s koszorúk virágainak és szalagjainak színei törnek meg a márvány és a bronz egyhangúságát”.⁵⁰ Akik még valamilyen módon érintettek, azok számára van szerepe és üzenete

⁴⁹ http://rakamaz.freesevers.com/custom3_1.html (Letöltve: 2016. november 27.)

⁵⁰ <http://www.epa.oszk.hu/00000/00003/00025/poto.html> (Letöltve: 2016. december 20.)

az emlékjeleknek: emlékezésre hívnak és emlékeztetnek. De fontos, hogy az emlékezet ne váljon teherrel, hogy „a jövő generációkra ne az események erőszakos jellegét ruházzuk át”.⁵¹ Kiemelkedő szerep jut tehát a megbocsátásnak, amely „egyfajta aktív felejtés, azaz olyan felejtés, amely nem az eseményre vonatkozik, annak a nyomait inkább gondosan őriznie kell, hanem a bűnre, amelynek súlya alatt megbénul az ember és vele együtt a jövőre irányuló kreatív képessége”.⁵² Segíthetnek ebben a málenkij robotra szintén elhurcolt Gulácsy Lajos református püspöknek a szolvyvai emlékmű avató ünnepségekor, 1990. november 27-én elmondott gondolatai: „Az ítéletet bízuk az Istenre. Nem tudnánk igazán ítéletet tenni. Higgyétek el, azok, akik az ártatlanul elítéltek ezreit megölték, megkínózták, gyötörték, felelni fognak Isten előtt. Nem a mi feladatunk ítéletet mondani. A mi feladatunk imádkozni azért, hogy ezek az emberek, akik a gonoszt tudták művelni, találjanak kegyelmet, találjanak bocsánatot. Az ítéletet bízuk az Istenre. És ha ezt elfogadjuk, akkor megbékélünk, elcsendesedünk, megvigasztalódunk...”⁵³

Felhasznált irodalom:

- BOGNÁR ZALÁN: Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról Szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra. In: Bognár Zalán (szerk.): „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...”. Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerbe 1944/45–1955. Pécs, 2009.
- Csaroda. (Tanulmányok Csaroda történetéről.) Szerk. NAGY Ferenc. Csaroda, 2000.
- „Élő történelem”. Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből (1944–1992). DUPKA GYÖRGY közreadásában. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1993.
- GYARMATHY ZSIGMOND: Jóvátétel? Szabolcs-szatmári Szemle, 1989/2. 135–138.
- ILYÉS GÁBOR: „Beszél a márvány” Nyíregyháza szobrai és emléktáblái. Nyíregyháza, 2008.
- KONCZNÉ NAGY ZSUZSANNA: A polgári lakosság elhurcolása a Dadaí felső járásból 1945 januárjában. Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XII. Nyíregyháza, 1997. 311–314.
- LUDVIG JÁNOSNÉ (született Holeiter Erzsébet) visszaemlékezései. Kézirat. Zajta, 2006.
- MAKRAI SÁNDOR: Szülőfalam a második világháború viharában. Debrecen, 1991.
- Málenkij robot. A nyíregyházi elhurcoltak. Szerk. ILYÉS GÁBOR. Nyíregyháza, 2010.
- Nyíregyháza története. Szerk. CSERVENYÁK LÁSZLÓ és MEZŐ ANDRÁS. Nyíregyháza, 1987.
- PAUL RICOEUR: Emlékezet – felejtés – történelem. In: N. Kovács Tímea (vál.) – Thomka Beáta (szerk.): Narratívák 3. A kultúra narratívái. Budapest, Kijarat Kiadó 1999.
- SZABÓ ANDRÁS: Mi történt 1944. október 28-án? Nyírmihálydi, 2012.
- SZEBENI ILONA: Merre van a magyar hazám?... Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944–1949. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1991.
- TIRCSI RICHÁRD: A pokolnak páratlan birodalmában. Adalékok a vállalji és a mérki németek málenkij robotra hurcolásának történetéhez. Croatica Kiadó, Budapest, 2016.
- Visszatekintés. Tények a II. világháború vencesellői áldozatairól. Kiadja: a Vencesellői Hősi Emlékmű Kuratóriuma. 1991. szeptember.

⁵¹ http://regikonyvtarportal.elte.hu/sites/default/files/brandt_patricia_0.pdf (Letöltve: 2016. november 27.)

⁵² PAUL RICOEUR: Emlékezet – felejtés – történelem. In: N. Kovács Tímea (vál.) – Thomka Beáta (szerk.): Narratívák 3. A kultúra narratívái. Budapest, Kijarat Kiadó 1999. 66.

⁵³ „Élő történelem”. Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből (1944–1992). DUPKA GYÖRGY közreadásában. Ungvár–Budapest, 1993. Intermix Kiadó, 115.

JAKAB ATTILA

„... költséges, de hasznos gyümölcsös- és mulatókertet építettem...”¹

Egy nagykállói angolkert, az Elízium története

Lilinek

Bevezetés

Akik jártak már Párizsban – ha teheték – biztosan végigsétáltak a Champs-Élysées-n.² A sugárút ma is használatos nevét 1709-ben nyerte el.³ Jelentése: elíziumi mezők. Kevéssé ismert, hogy Nagykállóban is létezett egy Elízium,⁴ mely egy mára már nyom nélkül elpusztult angolkert neve volt. Hírneve ugyan nem vetekedhetett párizsi rokonával, ám ennek ellenére talán nem érdektelen röviden megismerkedni a történetével.

Az Elízium alapítója: Kállay Miklós

Kállay Miklós Kállay György és muraniczi Horváth Mária⁵ házasságából született 1754-ben, Kállósemjénben.⁶ Tanulmányait Pesten, Pozsonyban, Bécsben végezte, s tett egy nagyobb európai körutat is. Az 1780-as évek közepéig Kérsemjénben, majd 20 évig Kállósemjénben élt. 1803-ban költözött Nagykállóba.⁷ Elismertségét jól jelzi,

¹ Az idézet forrása: KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA: Hagyatéki iratok. (Szabolcsi nemesek és nyíregyházi mezővárosi polgárok végrendeletei, hagyatéki leltárai és árvagyámi számadásai a XIX. század első feléből.) In: Helytörténeti tanulmányok IX. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. I. Évkönyvek 9. Szerk. Dr. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, 1993. 41–108. 49. [KUJBUSNÉ MECSEI, 1993.]

² Eredetileg egy sík terület volt, melyet 1670-ben szilfákkal ültettek be. Később ezeket a fákat kivágták, majd a terület részben legyalulva, részben megemelve 1765-ben új fasorokkal telepítették be, mely ettől kezdve jött igazán divatba a párizsiak körében. ÉRIC HAZAN: Párizs felfedezése. Kultúrtörténeti útikalauz. Budapest, 2015. 151–152.

³ KIS CSABA: Franciaország. Budapest, 1995. 109. (Panoráma nagyútikönyvek)

⁴ Az említett nevet meglepően változatosan írták a különböző forrásokban. Így: Elysium, Elisium, Elyzium stb. Magam a továbbiakban – az idézeteket kivéve – a címben jelzett módon írom a nevet.

⁵ KUJBUSNÉ MECSEI, 1993. 49.

⁶ A fentiekől eltérő születési és halálozási évszám (1747–1821) szerepel a Borovszky-féle monográfiában: Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, [1900.] 544. [BOROVSZKY, [1900.]]. A főszövegben említett dátumokat azonban több forrás is megerősíti. Halálának idejét (1820. június 3.) feljegyezték a végrendeletének végére, így abban nem kell kételkednünk. KUJBUSNÉ MECSEI, 1993. 56. Születésének pontos dátumát (1754. január 7.) a Kállay család kutatójának, Lakatos Saroltának a cikkében találjuk meg. Lakatos Sarolta: Adatok a Kállay családfához. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve XLIV. (2002.) 267–281. 278. [LAKATOS, 2002.]

⁷ BOROVSZKY, [1900.] 544., Lakatos Sarolta: A település és a Kállayak. In: Kállósemjén. Szerk: Németh Péter. Száz magyar falu könyvesháza. Budapest, [2002.], 118–141. 121.

hogy a világlátott, tanult főúr 16 éven keresztül volt Szabolcs vármegye egyik alispánja (1803–1819).⁸ 1807-ben és 1808-ban országgyűlési követ.⁹ Utóbbi országgyűlésen döntöttek a Ludovikának elnevezett katonai akadémia felállításáról, melynek megalapításához tekintélyes összeget, 10 000 Ft-ot ajánlott fel.¹⁰ 1809-ben a szabolcsi inszurrekciós erőket összeíró bizottság elnöke. A haderő felállítása után a csapatok ezredparancsnokává nevezték ki, de betegségére hivatkozva később lemondott tiszteréről.¹¹ Úgy tartják, hogy jelentős szerepe volt Szabolcs megyében a burgonya és az akácfá elterjesztésében is.¹² Egyes források szerint 1804–806 között,¹³ más adatok szerint 1806-tól kezdve indította el azokat a nagyszabású munkálatokat, melyekkel az ártalmas nyírvizeket kívánta elvezettetni és mederbe terelni. A fő cél az volt, hogy minél nagyobb területek válhassanak megművelhetővé. Ennek során ásatta ki az ún. „vármegyei árkokat”, melyek segítségével nagyobb területek váltak mezőgazdasági hasznosításra alkalmassá.¹⁴ „Bokros érdemeinek elismerésül” nevezte ki I. Ferenc¹⁵ császári és királyi tanácsossá.¹⁶

Hosszan tartó betegség után halt meg Nagyállóban.¹⁷ Halála után a családi kriptában temették el,¹⁸ ám sírhelye ma már nem fellelhető.¹⁹

Jósika Miklós (1794–1865) – a Kállay családba benősült író, katona – a következőképpen nyilatkozott róla találkozásuk alkalmával: „Kállay Miklós igen szívesen és nyájasan fogadott, s reám kellemes, rokonszenves benyomást tőn. Szép, tekinté-

⁸ 1803–1805 között másod-, 1805–1819 között első alispánként szolgált a megyét. BOROVSKY, [1900.] 490. Az említett évek alapján „csak” 16 évet szolgált, míg rövid életrajzában 18 év szolgálat szerepel: BOROVSKY, [1900.] 544.

⁹ BOROVSKY, [1900.] 491.

¹⁰ 1808. évi VII. cikkely. Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1895. 1740–1835. évi törvények. Fordította: Csiky Kálmán. Budapest, 1901. 396–397.

¹¹ BOROVSKY, [1900.] 544., Bene János: Vitam et sanguinem. Adatok az utolsó nemesi felkelés Szabolcs megyei történetéhez. Szabolcs-Szatmári Szemle 1989/3 256–263. 257., 261.

¹² Keéky István: A nagy alispán. Pesti Hírlap LXIV. 235. szám 4. (1942. október 17.) [KEÉKY, 1942.]

¹³ Kiss Lajos: Vízimalmok a Nyírségben. A Néprajzi Múzeum Értesítője. XXX. (1938.) 1. szám. 85–97. 85. [KISS, 1938.]

¹⁴ Imre János: A Nyírvíz Szabályozó Társulat története. 1879–1929. Nyíregyháza, 1929. A Nyírvíz Szabályozó Társulat kiadása. 11–13. A munkálatok nyilván több éven át elhúzódhattak, s ezért is nehéz annak pontos kezdetét és végét meghatározni. Átfogó szabályozás hiányában ugyan a fenti munkák nem oldották meg véglegesen a problémát, ám egyes területeken kétségtől sokat javult a helyzet. Keéky István egyébként azt írta, hogy a „szabolcsi lecsapoló és ármentesítési társulás (...) a legelső egyesülésben szervezett ilyen intézménye volt az országnak. KEÉKY, 1942. 4.

¹⁵ BOROVSKY, [1900.] 544.

¹⁶ KUJBUSNÉ MECSEI, 1993. 50.

¹⁷ Magyar Nemzeti Levéltár P1608. 3.d. 12. tétel, Gyászjelentések és esküvői értesítők, 1820–1946.

¹⁸ Végrendeletében azt kívánta, hogy halála után a nagykallói újonnan felfogott temetőben, az általa építendő kápolnában temessék el. Amennyiben az nem készülne el haláláig, akkor a római katolikus templom alatti családi kriptába kerüljön, de a kápolna elkészülte után – az apjával együtt – vigyék át az említett kápolnába. KUJBUSNÉ, 1993. 51–52. A végrendelet záradéka szerint a családi kriptába temették el (KUJBUSNÉ, 1993. 56.), ugyanakkor a fiai által írt gyászjelentés szerint eltemetésére „itten Nagy Kállóban a’ maga által rendelt Sír-boltozatbann e’ fojó Hónapnak 6-ik Napja estvéjén...” került sor. Magyar Nemzeti Levéltár P1608. 3.d. 12. tétel, Gyászjelentések és esküvői értesítők, 1820–1946.

¹⁹ LAKATOS, 2002. 278. Halála után fiai így foglalták össze gyászjelentésükben apjuk életútját: „Ifjúságát Tiszti karakterrel a Katonaságnál kezdette, közép idejét Haza Népeinek gondviselésében rendelte, továbbit éltének csak nem végéig, a Felség és Haza szolgálattibann majd mint Vice-Ispány, majd mint Oberster, majd mint Ország-Gyűlésire küldött, leg-hűségesebben szentelte.” Magyar Nemzeti Levéltár P1608. 3.d. 12. tétel, Gyászjelentések és esküvői értesítők, 1820–1946.

lyes férfiú volt. Értelmes vonásokkal, s *külsőjét tekintve*, kissé ízléstelen öltözete dacára

1. kép. A kert megálmodója,
Kállay Miklós

odaillett volna akármely palotába. Ezen imposant külső már magában megfejtette a nagy tekintélyt, mellyel a megyében bírt. Ami a valódi műveltséget illeti, *miként azt most értjük*, ez kissé biccentett, de kevés embernek volt annyi rutinja a megyeügyekben, mint neki.”²⁰ 1. kép.

Az elnevezésről

Mit is jelent az Elízium, elíziumi mezők kifejezés? Erre röviden így lehet válaszolni: „Élűszion, *Elysion, Elízium*: a görög mitológiában az alvilágnak az a része, ahová az istenek kedveltjei kerülnek. És itt gondtalanul, fáradtság és baj nélkül élnek. Ált. a föld Ny-i peremvidékére lokalizálták, s olykor a boldogok szigeteinek is nevezték az *~i (elíziumi) mezőket*.”²¹ Az elnevezés inspirálója tehát az idézett mitológiai helyszín volt, mellyel az alapító egyben utalni akart a hely nagyszerűségére is.

Az alapítás ideje, helye és célja

A kert alapításának pontos idejére nem találtam adatot. Kállay András 1911-ben a következőket írta ezzel kapcsolatban. „... a nyírvízszabályozást még is részben az Elisium létesítésének köszönhetjük, mert az elisiumi halastavaknak, fürdőknek és a mellette felállított alulcsapó kettős vízimalomnak sok vízre volt szüksége, noha kétségtelen, hogy Kállay Miklóst leginkább közérdekű tekintetek vezették akkor, amidőn a múlt század első éveiben a felgyülemlett nyírvizeket közmunka erővel és a nagykállói várban felszaporodott rabok segítségével levezettette.”²² Szintén a múlt század elejét említi az alapítás idejeként egy másik írásában.²³ Tekintve, hogy – mint fentebb olvashattuk – csak 1803-ban költözött Nagykállóba, a nyírvizek elvezetéséhez legko-

²⁰ JÓSIKA MIKLÓS: Emlékirat. Helikon kiadó. Budapest, 1977. 308–309. [JÓSIKA, 1977.]. Alakját Vas Gereben is megörökítette egyik könyvében: Vas Gereben: A nemzet napszámosai. Magyar korrajz. Pest, 1857.

²¹ Magyar Nagylexikon 7. Ed-Fe. Magyar Nagylexikon Kiadó. Budapest, 1998. 269.

²² KÁLLAY ANDRÁS: Vegyes közlemények. 1882–1911. III. rész. Nyíregyháza, 1911. 61. [KÁLLAY, 1911.]. A Szabolcs vármegye rendjei által 1810-ben írt levélből tudjuk, hogy a nagykállói börtönben lévő rabok száma ekkoriban száz fölött volt, tehát viszonylag nagyszámú munkaerő állt rendelkezésre. Igaz, azt is megjegyzik, hogy az őrizetükre rendelt hajdúk kevés száma miatt közmunkára nem bocsáthatóak. Idézi: VAJNA KÁROLY: Hazai régi büntetések I. Budapest, 1906. 503–504. Rabok azonban később is dolgoztak az Elíziumban, melyet ők „éhezőnek” neveztek. JÓSIKA 1977. 308. Az érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy az Elíziummal – az ott dolgozó rabok kapcsán – még a vármegyei közgyűlés is foglalkozott. A rabok munkájáért ugyanis fizetni kellett, ám Kállay Miklós arra hivatkozva, hogy egy vármegyei gyűlésen megszavazták, hogy „azon Kertbe a Rabok minden jutalom nélkül dolgozzanak”, nem fizetett, így tetemes tartozást halmozott fel. Az említett határozatnak azonban a jegyzőkönyvekben nem akadtak a nyomára, így a tartozást Kállay halála után Kristóf nevű fiának kellett kifizetnie. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára IV.A.1. Protocollum XXIV. Anno 1820. fol. 163. 224., fol 31. 132.

²³ KÁLLAY, 1911. 200.

rábban 1804-ben foghatott hozzá, ezt követően kerülhetett csak sor annak kiépítésének megkezdéséhez. Mint Kállay András idézett soraiból kiderül, a vízszabályozás elvezetésével párhuzamosan már ekkor foglalkoztathatta az Elízium felállításának gondolata.

Hol állt az egykori Elízium? Kállay András egyértelműen – az akkor még különálló – Nagykálló és Kiskálló közé teszi, s ezt támogatják a korabeli iratok is.²⁴ Később az elnevezést már mint dűlő nevet használták a Kiskálló határának nyugati részén elhelyezkedő területre, amint azt a Kiskállóra vonatkozó térképi adatok is megerősítik.²⁵ Nagykálló esetében azonban az elnevezést nem tüntették fel sem a térképeken, sem a dűlők neveit felsoroló, 1870-ben készült listán, ám a kifejezést a közbeszédben mégis alkalmazták a területre.²⁶

Az Elízium létesítésének célját egyértelműen fogalmazta meg végrendeletében: „...én azon kertemet leginkább ezen tekintetes nemes vármegye itten Nagykállóban gyakori összejövetele mulatságára építettem...”²⁷

²⁴ KÁLLAY, 1911. 60. Egy 1822-ben felvett tanúvallatási jegyzőkönyvben világosan leírják az Elízium elhelyezkedését. „Az Eliseumnak egy részét tudják é a Tanuk hogy mitsoda földből fogódott fel? A 4te valják, hogy az Eliseum nevű kert a nagy V(me)megye árkán nap kelet felől való része a Sequestrum részhez tartozó Kiskállai Kaszállóból, a nap nyugati része pedig a Nkállai Pascumból fogódott fel.” Magyar Nemzeti Levéltár P1605. 1.d. 17. tétel Kállay (II.) György iratai 1811–1822. No. 3. Páskom, páskom: legelő, de jelent zombékos helyet is. Előbbi jelentésében említik a területet egy másik, ugyanebben az évben felvett tanúvallatási jegyzőkönyvben is. Azon kérdésre, mely szerint: „Hát az úgy nevezetett Eliseum nevű Kert helye különös szerzeménye volt e a néhai Kir. Tanácsos Úrnak vagy az ősi jószágához tartozott?” a tanúk ezt válaszolták: „... az Eliseum nevű kert, sőt a NagyKállai szőlője is a meg holt Kir. Tanácsos Úrnak a Ladány árkánn lévő vízi malma és molnár háza is a közönséges legelő földből fogódott fel, s nem különös szerzeményei voltak a Tek. Királyi Tanácsos Úrnak kivén az azokba tett javításokat és építéseket.” Magyar Nemzeti Levéltár P1605. Kállay Miklós (I.) vagyonjogi iratai 1782–1821(II) 36. tétel. No. 30. Ugyanakkor az alábbi idézendő, osztrák utazótól származó leírásból kiderül, hogy a kert – legalábbis egy része – eredetileg valóban mocsaras, vizenyős rész volt. (A Focipályától nyugatra eső terület napjainkig megőrizte lápos, mocsaras jellegét.) Az említett források alapján az egykori kert helye pontosan meghatározható: Nagykálló keleti és Kiskálló nyugati része között helyezkedett el, az akkor Vármegye ároknak nevezett vízfolyás a két oldalán. Ezt bizonyítja, hogy 1820-ban azt írják: „...úgy nevezett Eliseum Kertben lévő Vármegye árka.” Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára IV.A.1. Protocollum XXIV. Anno 1820., fol 31. 132. Az említett vízfolyás már az I. katonai felmérésen (1782–1785) is feltűnik név nélkül. Szabályozása után Vármegye árka néven nevezték. Kiss Lajos azt írja, hogy azt korábban Berettyó érnek, míg könyvének írásakor kemecsei csatornának nevezték. Kiss LAJOS: A Szabolcs vármegyei Múzeum története I. 1868–1918. [Budapest], 1965. 90. [Kiss, 1965.]. Jelenleg használatos neve: Kállai (VII. számú) főfolyás. Kállay Miklós végrendeletében ugyanakkor így ír a kertről: ... ismét a kiskállói, és némelyektől állítatik, egy részén nagykállói határban nagy költséggel épített hasznos és mulató Elizeumnak nevezett kertembe...” KUJBUSNÉ MECSEI, 1993. 50. Nem kételkedve Kállay András szavaiban, hogy ti. az alispánt leginkább közérdekűek vezették a nyírvízszabályozás elindításakor, az adatok alapján egy másik kép is kirajzolódik. Mégpedig az, hogy Kállay Miklós a szabályozás kapcsán megragadta az alkalmat, hogy egyrészt megvalósíthassa az angolkertről szőtt álmait, ugyanakkor birtokait is növelje a munkálatok öve alatt, nyilván nem teljesen jogszerűen. Ez magyarázza a kert helyzetére, keletkezésre vonatkozó kérdéseket, s a Kállay végrendeletben olvasható „bizonytalanságot” is a helyét illetően.

²⁵ Lásd erre alább az „Ábrázolások az Elíziumról” című fejezetet!

²⁶ www.mapshungaricana.hu, jelzete: S 79 No 0896/004, Nagykálló. Ugyanakkor az itt lévő Strandfürdő építései a korabeli híradásokban az Elízium kifejezést használják a területre. Lásd erre a „A Kállayak utáni időszak” című fejezetet!

²⁷ KUJBUSNÉ MECSEI, 1993. 50. Olyannyira szívén viselte a sorsát, hogy kikötötte, hogyha az említett terület örököse – Kristóf nevű fia – nem viselné gondját a kertnek, akkor a vármegye jogosult a vagyonának egy részét zár alá venni addig, míg a fenntartásához szükséges munkálatokat el nem végzi. Uo. 50–51. A kert, illetve elnevezése egyébként abban az időben olyan ismert volt, hogy mikor Kállay Miklós testvére, József bekerített egy kis tanyát, azt „Kis Elisiumnak” nevezte el. KÁLLAY, 1911. 62.

Látnivalók, épületek²⁸

A kert fénykorát Kállay Miklós életében élte. Látnivalóiról két egykorú visszaemlékezés alapján nyerhetünk vázlatos képet. A két leírás szemlélete szöges ellentétben áll egymással. A kontraszt miatt érdemes először Jósika Miklós időben későbbi,²⁹ kissé fitymáló leírását idézni:

„Útközben az öregúr sokat beszélt a kertnek esztétikai elrendezéséről, s néhány tervét annak további színterítésére nekünk elmondta. Mindjárt láttam, hogy e kert kedvenc tárgya; s nagy kíváncsággal vártam – mint magam is szenvedélyes kertész – a sok szépet, amit majd látandók. Csalódások csalódása! – A kert mindenféle veteménnyel beültetett négyszögekből állt, mint a mostani potagerie-k.³⁰ – E négyszögek körül valának szép, karsú jegenyekkel ültetve. Ez volt az egész! (...) Volt e kertben néhány gödör, tele vízzel, s ezek közepén egy-egy sziget – a többi közt egyben s legnagyobbban magas földpiramis és ennek tetején egy kis épületecske. Ide keskeny, szédületes meredek hágcsón jutott fel az ember, s fenn a kis épület egészen tele volt *bímzett* képekkel, melyeket igen közepszerűnek találtam. Volt aztán pár asztal apró négyszegű hazai márványdarabokkal kirakva, szép kis gyűjtemény – és gondosan tartva. A kertben még néhány ilyen épület volt, s ezek közt egy, melyre fel volt írva: *Bakatel* – K betűvel.”³¹

Jósika tehát nem volt nagy véleményrel a kertről. Világlátottsága folytán, valamint más, jóval igényesebb kialakítású kertekhez szokott szemének az alispán próbálkozására meglehetősen kezdetlegesen tetszhetett.

A másik leírás valamikor 1808–1813 között készült.³² Írója egy osztrák utazó, aki a birodalmat járva élményeit írásba foglalta, amely nyomtatásban is megjelent. A Nagy-kállóról szóló leírás jelentős része az Elíziumról szól. Erre való tekintettel érdemes a településről szóló részt teljes terjedelmében idézni:

„Újfehértótól egy órányi távolságra fekszik Nagy-Kálló, a legszebb mezőváros Szabolcs megyében, egy nagy, kétemeletes Vármegyeházával. A nagyobb termet régi hadvezérek és hercegek életnagyságú portréi díszítik.³³ A Vármegyei Levéltár a legnagyobb rendben van. A legrégebbi Szabolcs megyei oklevél 1213-ból való,

²⁸ Ezek építőanyagáról – vélhetőleg nem minden épület esetében lehetett azonban így – Kállay András a következőket írta: „A 60-as években [a várat] a család Fazekas Sándornak adta el. A vár romjait Kállay Miklós használta fel az Elízeum mulatóhely kiépítésére a múlt század elején.” KÁLLAY, 1911. 200.

²⁹ Jósika az emlékiratában azt írja, hogy 1817-ben volt először Szabolcs megyében (JÓSIKA, 1977. 297.), ám életrajzírója, Dézsi Lajos szerint – a Jósika utazása közben megemléített eseményeket figyelembe véve – erre 1818 júliusában került sor. DÉZSI LAJOS: Bárá Jósika Miklós. 1794–1865. Magyar Történelmi Életrajzok. Budapest, 1916. 132. 18. lábjegyzet. A látogatásra tehát legkorábban ekkor, de mindenképpen 1820 júniusa – Kállay Miklós halála – között került sor.

³⁰ Jelentése: konyhakertek, de itt nyilván veteményes, ágyás értelemben kell értenünk.

³¹ JÓSIKA, 1977. 309–310.

³² A leírás 1813-ban jelent meg, míg a szövegben említés történik az 1808. évi országgyűlésről.

³³ A képek a következő személyeket ábrázolták: Attila, Buda, Árpád, Szabolcs, Kund, Őrs, Lehel, Bulcsú, Béla, Mátyás király. Ma már nem lelhetőek fel a fel a Géza fejedelmet és Gyula vezért ábrázoló festmények. Alkotójuk a Csehországban született Francisco Wrabetz, aki 1783–84-ben festette azokat. A nagyméretű képek (130x225 cm) jelenleg a nyíregyházi Jósika András Múzeum Képzőművészeti gyűjteményében találhatók. Közülük kettő – Buda és Attila – a múzeum lépcsőházában van kiállítva. A fentiekre összefoglalóan: KORONAY GYULA: Francisco Wrabetz képsorozata Nyíregyházán. A Nyíregyházi Jósika András Múzeum Évkönyve VI–VII. (1963–1964.) [1965.] 69–72., [Madár Xiména] Wrabetz Franz. Vármegyei Ős-galéria – a nyíregyházi Jósika András Múzeum időszakos kiállítása. 2005. december 1. – 2006. január 31. Múzeumi hírlével. XXVII. évfolyam 1. szám 2006. január. 7–8.

és a Kállay és a Lónyay[?] családokra vonatkozik.³⁴ A vármegye épületében található a Kállay család levéltára, melyben sok régi és különleges oklevelet őriznek.³⁵ Nagykállóból egy nyílegyenes töltés vezet át Kiskállóba,³⁶ mely egyike a legszebb és legkellemesebb településeknek Nagykálló környékén. Ez a mocsaras vidék még 3 évvel ezelőtt is ludaknak és békáknak adott otthont. Most ott áll az újonnan létesített elbűvölő kert – mely teljes joggal viseli az Elysium nevet – s mely nevét alapítójától, Kállay Miklós udvari tanácsostól és Szabolcs megye első alispánjától kapta. Az újonnan telepített kert az említett községtől 5–600 lépés távolságra helyezkedik el, s mindenki számára nyitva áll. A bejáraton ez a felirat látható: Amicis et Quieti (Barátoknak és a Nyugalomnak [szentelve]). Bizony, ez valóban egy olyan hely, ahol az ember nagyon kellemesen társaloghat. Kállay tanácsos úr először a fáihoz és növényeihez vezetett engem, melyeket más országokból és távoli vidékekről hoztak ide és ültettek el, ahol az itteni enyhe klímának köszönhetően virágnak. Nem tudtam eléggé csodálni az itteni föld termékenységét. Minden növény, minden fa burjánzik; ebben a zsíros földben 3 év alatt úgy megnőttek, hogy az ember azt hinné, hogy a fákat már vagy 12 éve ültették. Bal kéz felől az obelisz látható, mely folyami kagylók héjaival van kirakva, szép látványt nyújtva. Megmásztam a mesterséges halmot is, mely egy tóból emelkedik a síkság fölé. Ehhez a halomhoz – mely inkább egy kis erődtámaszhoz hasonlít – egy csinos kis híd vezet át a tó fölé. Innen az ember áttekintheti az egész kertet, az állatkerteket (*Thiergarten*), Nagy- és Kiskállót a környékével együtt, s mint egy térkép, kitarul az előtte fekvő táj. A nagy konyhakert mellett, melynek minden táblája gyümölcsstermő bokrokkal van körülvéve, a vándor hosszú fasorokat, kellemes sétányokat, árnyas padokat, mesterségesen kialakított zöld halmokat, és 5 újonnan létesített tavat talál. Az elsőben teknősök százai vannak. A másodikban csupa csuka található. A harmadikban pontyok és tokhalak vannak. A negyedikben réti csíkok.

³⁴ Az eredeti német szövegben egyértelműen a Longaysche szó olvasható. Pető Gergely vetette fel, hogy vélhetőleg a Lonyaysche szót olvashatta félre az utazó, s így valójában a Lónyay családról lehet szó. Ez a feloldás azonban némileg problémás. Ilyen korai – s főleg a Lónyayakat említő – oklevél ugyanis ma nem ismert. A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában lévő középkori oklevelek legrégebbi darabja 1300-ból származik. Lásd erre: Középkori oklevelek a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltárában. (1300–1525). Szerk. Érszegi Géza. Nyíregyháza, 2000. 21. A Lónyay családdal kapcsolatba hozható ősz először 1240 körül tűnik fel a forrásokban, míg a Lónyay családnév a XIV. században jelenik meg az oklevelekben – „de Lonya” formában. LÓNYAY FERENC: A Lónyay-család eredete. Budapest, 1941. 9–12. Nem lehet kizárni, hogy az osztrák utazó olvasta rosszul a nevet vagy a dátumot – esetleg mindkettőt –, s így jegyezte le az adatot hibásan. Ugyanakkor az is felvethető, hogy esetleg egy olyan oklevélről van szó, mely mára megsemmisült. A Vármegyei Levéltár egyébként Nyíregyháza megyeszékhellyé válása (1876) után két részletben került Nagyállóból Nyíregyházára. Egyik része még 1879-ben, míg a másik 1895 folyamán. Lásd ezekre: VÁCZ ELEMÉR: Szabolcs vármegye levéltárnokai a XIX. században. Szabolcsi Szemle. IX. (1942.) 3-4. szám. 131–147. 138–139.

³⁵ A Kállay család levéltára 1876-ban került be az akkori Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárába (ma: Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest): A nagykállói Kállay család levéltára. (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai.) I–II. Budapest 1943. 4. A nagykállói Vármegyházán lévő Kállay család levéltárának elhelyezkedéséről, az iratok tárolási módjáról érdekes leírást közöl Pesty Frigyes, aki 1872-ben személyesen is tanulmányozta az iratanyagot. PESTY FRIGYES: A Kállay-család levéltára. Századok. 1872. 387–394., 388–389. Az általa leírtakhoz hasonlóan tapasztalható az osztrák utazó is a XIX. század elején a családi levéltár megtekintése során.

³⁶ Ez a töltés – út – azonos a mai Bátorai út Nagyálló és Kiskálló közötti szakaszával. A II. Katonai felmérés ezt az utat még egyértelműen töltésként jelenítik meg, s helyenként még ma is magasabb, mint a környező térszínt: A térképre lásd a www.mapire.eu honlapon a II. Katonai felmérés szelvényeit Nagyállónál!

Az ötödiket csak ekkoriban alakították ki rákoknak. Ezekbe a tavakba eleinte a vizet több órán át vezették ide egy csatornán keresztül, de ezek a költségkiadások később szükségtelenné váltak, mivel a nagy tavak kiásásánál valamivel több, mint 2 öl mélységben kemény kőzetet fedeztek fel, melyből a legtisztább víz bugyogott fel. Ez a kőzet a legnagyobb hasonlóságot mutatta a közönséges „pesti építőkövel”, melyben világos nyomait és lenyomatait lehet megfigyelni az apró tengeri kagylóknak és a különböző tengeri növényeknek. Ez a geognosztikus³⁷ felfedezés annál is érdekesebb, mert ez a tengeri tufa (tophus marinus) ugyanaz, mint ami Pestnél kezdődik, és a homok alatt eltemetve a Nagy Magyar Alföld déli részéig elnyúlik. Beszédes bizonyíték arra, hogy mind a kecskeméti pusztá, mind a tiszántúli alföld nagy része évezredekkel ezelőtt tengerfenék volt.³⁸

A Bagatelle-en (egy kis pavilonon), a grottákon³⁹ és más nyári épületeken túllépek, és sietek inkább a – még befejezetlen – Naptemplom leírását adni.

Ezt a Naptemplomot (*Sonnentempel*) egy különálló, mesterségesen kialakított halom alá építették fel; 4 oszlopra támaszkodik, melyeket a 4 oldalfallal együtt csillogó kövekkel, szép érc- és fémfajtákkal, különböző kristályokkal és csiszolt márvány-, achát- és porfírfajtákkal borítottak be. Az oltár (*Altar*) – amelyen a háttérben a Napot fogják ábrázolni – különböző színű csiszolt jáspis-, ónix-, achát és kalcidonfajtákkal és egyéb szép kövekkel mozaikosan kirakott. Ennek a Magyarországon annyira ritka munkának a befejezéséhez már teljesen elő van készítve a szükséges felszerelés, és egy ügyes bécsi művészt már fel is fogadtak rá.

Szép, nagyon eredeti módon kialakított ásványgyűjtemény, amely mindenki számára nyitva áll, és jó ízlésű kitalálójának is becsületére válik. Kállay Miklós egy humánus, liberális, vendégszerető ember, az irodalom és a szép művészetek barátja.

Műkincsei közül nekem különösen egy szép Raffaello (*Raphael*) festmény tűnt fel. Kállay Miklós tanácsos kétségkívül azon patrióták közé tartozik, melyek szép számmal vannak Magyarországon. Hazafias érzelmeit különösen azáltal bizonyította be,

³⁷ geológiai

³⁸ Erről a kemény rétegről egy alispáni levélből is értesülünk. Ezt az említett okon kívül azért is érdemes közölni, mert – mint a dátumból kiderül – már Kállay Miklós fellépését megelőzően történtek kísérletek a vízelvezető árkok tisztítására és mélyítésre:

„A Kállai Bírának

A Kálló alatt a T.N. Vármegye készítettet víz árkot a múlt napokba már majd szinte a Kis Kállóba vezető töltésig ki tisztítottán, már most egész a vízi malomig szükséges azon árkot a Nemes Vármegye geometrája, Sexty András Úr meg vizsgálata szerint nem csak tisztítani; hanem mélyíteni is; melyre való nézve a Kállaiak, Napkoriak, és K. Kállóiak már a múlt napokba némely részben ezen munkára kint lévén, ezennel az alább megnevezendő Helységek Bírának parancsoltatik, hogy az itt ki fejt[le]endő számú munka(sic!) tehető embereket, nem Asszonyokat, Leányokat vagy gyermekeket jövő Hétfőn, az az e folyó Hólnap 17^{ik} napján kezdvén három egymás után következő napokra, vagy a meddig a munka tart, fele az embereknek ásókkal és osztó kapákkal, fele lapos kapákkal és kosarakkal fel készítülve lévén űk a KKállai Töltéshez jókor reggel a munkájukra vigyázandó emberekkel kirendelni büntetés terhe alatt el ne mulasszák, úgy minden napra Kálló 25 embert, Napkor 15 embert, Kis Kálló 5 embert, Oross 30 embert, K.Semjény 25 embert, Biri 10 embert, mivel pedig ezen ároknak az allya olyan kemény, hogy csákány kívántatik hozzá, tehát ezennel parancsoltatik, csákányt is hozzanak a munka és a maguk könnyebbségére, a Biri Bíró pedig mulhatatlanul a Meczenzfeket, ha másutt dolgoznának, ezennel kemény büntetés alatt haza parancsoltatni, csákányokkal okvetlen ezen munkára ki rendelni ezen munkára el nem mulassza különben sem tselekedvén. NKálló 15. febr. 1800. Szatthmáry Király József viceispán”. (A levél fénymásolatát Szabó László /Nagykálló/ juttatta el hozzám, akinek segítségét ezúton is köszönöm!)

³⁹ grotta: műbarlang

hogy a legutóbbit megelőző nemesi felkelés idején, mint Szabolcs vármegye ezrede-se, a három fiával együtt vonult a harctérre. Ez egy érdekes példája az odaadásnak a királya és a hazája iránt. Patriotizmusának és nemes gondolkodásának egy további bizonyítékát a legutóbbi budai és pozsonyi 1807. és 1808. évi országgyűlések törté-netében jegyezték fel, ahol a váci katonai Nemzeti Akadémia (az úgynevezett Ludo-vika) felállításához 10 000 Ft-tal önként járult hozzá.”⁴⁰

Látható, hogy a leírás jóval alaposabb és részletesebb a Jósika Miklósénál, s írója egyértelmű lelkesedéssel ír mind Kállayról, mind a kertről.

Több, hasonlóan részletes nem találtam,⁴¹ ám így is némi képet nyerhettünk az egykori Elízium látnivalóiról. További néhány szétszórt adat összegyűjtésével egyéb épületeiről, létesítményeiről többet is megtudhatunk.

Vízimalom

Az idézett leírások ugyan nem említik, ennek ellenére a legtöbbet talán az egykor itt álló vízimalomról tudunk. Ez vélhetőleg nem a kert szerves részét képezte, hanem az azon keresztül folyó víz erejét hasznosították gazdasági megfontolásból, ám nem érdektelen megismerkednünk vele. Az első adat Kállay Miklóstól származik, aki vég-rendeletében a kiskallói⁴² és nagykallói vízimalmáról is megemlékezett.⁴³ Utóbbiról megjegyzi, hogy tetemes költséggel állíttatta fel, amihez az is hozzájárult, hogy jelen-tős összegért csatornát is ásott, s ennek révén nagyobb területek váltak megművel-hetővé.⁴⁴ Ez lehetett az a malom, amely a Pesty Frigyes-féle gyűjtésben is szerepel.⁴⁵

⁴⁰ Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat. Herausgegeben vom mehreren Geschäfts-männern und Gelehrten. Jahrgang 1813. Erster Band. Wien. Gedruckt und im Verlage den Anton Strauß. 37–38. A gót betűs német nyelvű szöveg átirásában Takács Melinda (SZTE) volt a segítségemre. A fordítást szakmailag el-lenőrizte, kiegészítette és javította dr. Pethő Gergely egyetemi adjunktus, a Debreceni Egyetem Német Nyelvészeti Tanszékének oktatója. Mindkettőjük segítségét ezúton is köszönöm! A kötet az alábbi helyen online is elérhető: <https://books.google.hu/books?id=B7VCAQAAMAAJ&pg=PA37&dp=PA37&dq=elysium+k%C3%A1llo&source=bl&ots=VtGi19ml2e&sig=HhFhU3e1yXCvEpebvfjzYId1jY&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEw17Myw2rfrAhUWNIAKHffmC8UQ6AEIXzAJ#v=onepage&q=elysium%20k%C3%A1llo&f=false>

⁴¹ Kállay kortársai közül még Balogh István (1790–1873) színész, rendező, színdarabfordítót érdemes megemlíteni. Életpályájának néhány emlékezetes eseményét írásban is megörökítette, melyet később ki is adtak: Balogh István: Egy agg magyar színész életéből. Sajtó alá rendezte és kiadta: Barna János. Makó, 1927. [BALOGH, 1927.] Ebben egy egész fejezetet szentelt a Kállay Miklós udvarában töltött időkre. BALOGH, 1927. 152–167. Történt ugyanis, hogy Balogh és társulata Nagykárolyból Tokajba tartván 1815-ben megállt Nagykállóban. A társulatot Kállay Miklós a saját házában marasztalta. Az itt töltött idő érdekesebb eseményeit is feljegyezte a Kállay Miklóst említő fejezetben. Ebben megemlékezik az Elíziumról is, ám arról sajnos csak következő mondatot jegyezte fel: „Volt egy szép angol kertje, melyet méltán neveztek Elízeumnak.” I.m., 157–158.

⁴² Ezt a malmot már az I. Katonai felmérés készítése során is megemlíti Kiskalló leírásánál: „A Mosolygóvíz patak, amelyen a malomnál egy híd van, egy öl széles, 4-5 láb mély árok kíséri.” Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (1782–1785). Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írt és fordította: Pók Judit. Nyíregyháza, 2000. 39. Pesty Frigyes 1864. évi gyűjtésében a Ladány folyása nevű vízfolyáson is említenek egy, akkorra már megszűnt malmot. Említenek egy ún. Batamalma folyását is, melyen egykor szintén állt egy vízimalom. A leírás alapján az említett helyszínek két különböző – ekkorra már megszűnt – malomhelyet jelölnek. Szabolcs megye Pesty Frigyes 1864. helynévtárában. A szöveget gondozta és a mutatót készítette: MIZSER LAJOS. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve XLII. (2000.) 227–372. 310. [PESTY, 1864.]

⁴³ Azt, hogy egymás közelében két vízimalom is működött, már Kiss Lajos is megállapította Sexty András egyik térképé-re hivatkozva. Az egymás közelében lévő két malmot kiscati, illetve nagycati malomként emlegették. KISS, 1938. 89.

⁴⁴ KUJBUSNÉ MECSEI, 1993. 50.

⁴⁵ „Elízium kertet (...) keresztül folya azon ér, mely a görényből a Nagy és kis gáton keresztül foly, itt a kertben egy kőre épült vízi Malmot hajt.” PESTY, 1864. 310.

Részletesebben is megemlékezik róla Kiss Lajos egykori múzeumigazgató a Nyírség vízimalmairól szóló cikkében. Ebből kiderül, hogy az az Elízium déli részén, nagykállói területen állt. A 4–5 m hosszú, 3–4 m széles molnárháznak mintegy egyharmada támaszkodott – két nagyméretű cölöpön – az itt folyó víz fölé. Itt helyezkedett el a mintegy 3 m átmérőjű, nyolc küllős kerék, mely – csakúgy mint a többi vízimalom a Nyírségben – alulcsapós volt.⁴⁶ Az épülettől délre helyezkedett el a zsilip, illetve a víztárolásra szolgáló gyűjtőmedence. Keletre helyezkedett a komplexumhoz tartozó Kis és Nagy gát. A vízimalomban főként a szegények öröltettek, alapvetően tavasszal és ősszel. Kiss Lajos adatközlője szerint a malom 1877-ben szűnt meg.⁴⁷ Ez utóbbi állításnak ellentmond a Nyírvidék egy 1880-ban megjelent hirdetménye. Eszerint az Elízium területén – Elek Emil, demecseri tulajdonostól – haszonbérbe kiadó egy működő vízimalom.⁴⁸ 1880-ban tehát a malom még működött. Bezárására valószínűleg nem sokkal ezután kerülhetett sor.

Fürdők

Szintén nem szerepelnek a fürdők a látogatók leírásában; valószínűleg nem is voltak még meg ekkoriban.⁴⁹ Kállay András „nyilvános fürdők”-ről ír, tehát több fürdő – nyilván medence – volt.⁵⁰ Tudjuk azt is, hogy voltak hideg,⁵¹ valamint, melegített, salétromos fürdők is.⁵² 1877-ben a fürdő kapcsán megjegyzik, hogy az 3 fürdőszobás, közömbös vízzel.⁵³ Az utolsó – általam ismert – adat, amikor a működő fürdőt említik, 1880-ból származik. Ezt a korábban már idézett Elek Emil-féle hirdetmény szövegében olvashatjuk.⁵⁴

⁴⁶ Így említi Kállay András is. KÁLLAY, 1911. 61.

⁴⁷ KISS, 1938. 90–91.

⁴⁸ A hirdetmény minket érdeklő része így hangzik: „Szabolcsmegye területén, Nagy- és Kis-Kálló határában mintegy 400 holdnyi kiterjedésű belső-külső tagos birtok, „elyziumi fürdő” – mulató kerttel egy ugyanott működő vízi malommal, gazdasági épületekkel úri lak- és kerttel. Különösen alkalmas juhtenyésztésre, Nyíregyháza-hoz 7 órányi távolságra, melylyel a legkötönyebb kő-út köt össze. (...) Bővebb felvilágosítást ad alólírt tulajdonos, Demecseren. (Szabolcsmegyében). Elek Emil.” Nyírvidék I. évfolyam 7. szám. (1880. május 13.)

⁴⁹ Ugyanakkor Kállay András a nyírvízszabályozást okaként részben a vízimalom, a halastavak, illetve a fürdők vízellátását jelölte meg. Azaz fürdőket már a kert létesítésekor is kialakítottak volna. KÁLLAY, 1911. 61. Kérdés, hogy ez valóban így volt-e vagy csak a későbbi viszonyokat vetítette vissza a kert korai szakaszába?

⁵⁰ KÁLLAY, 1911. 61.

⁵¹ „Ezen kertbe Mulató és Sétáló helyek is, valamint meleg és hideg fürdő is.” PESTY, 1864. 310.

⁵² „... Városban vezető út mentébe a töltésen van Mulató hej sűrű Nyárfák között és melegített, de salétromos fürdők.” PESTY, 1864. 307.

⁵³ Mindennapok Szabolcs és Szatmár megyében a XIX. században. (Forrás és szemelvénygyűjtemény.) A forrásokat, a szemelvényeket és a képeket vál., a jegyz., szerk. Fazekas Rózsa – Kujbusné Mecsei Éva. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 18. Nyíregyháza, 2000. 334.

⁵⁴ Ugyanakkor Jósza András egyik, 1904-ben megjelent cikkében megemlíti, hogy Ujhelyi István, a „nagykállói tébolyda gépésze” középkori lópatkót és sarkantyút adományozott a múzeumnak, melyeket a kertben ásott uszoda területén talált. Nyírvidék XV. évfolyam 33. szám. (1904. augusztus 14.) Az azonban nem világos, hogy az uszodát pontosan mikor ásták? Mindenesetre az egykori fürdőnek később az emléke is elenyészhetett. 1935-ben ugyanis – az akkoriban tervbe vett strandfürdő építése kapcsán – a következőket olvashatjuk: „Régi kívánság, nagy szükséglet pótlása lesz az, szociális, közegészségügyi, tanuló nevelési, testnevelési szempontból.” Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, V.165. Nagykovács nagyközség iratai. Rendkívüli képviselő tés-tületi jegyzőkönyv, 1935. január 25.

Könyvtár

Kállay Miklóst igencsak foglalkoztatta egy, az Elíziumon belül felállítandó könyvtár gondolata. Olyannyira, hogy az eredeti végrendeletéhez csatolt Codicillus – Pótlás – egy jelentős része éppen erről szól. Ebben egy „biblioteca” nevű hely kialakítását vette tervbe. Mint írja: „Hogy mivel én nagy költséggel számos és hasznos könyvet összeszerettem, kívált azon végre, hogy akik olvasni kívánnák olvashassák.”⁵⁵ Akkor jelentőséget tulajdonít a tervezett a könyvtárnak, hogy végrendeletében Krisztof nevű fiának részletes utasításokat ad annak megszervezésére vonatkozólag. Ezek lényegében megfelelnek egy mai, modern könyvtár kritériumának. A könyvek regisztrálása után a könyvtárat a Rudera (Rom) nevű épületben kell felállítani, majd a „biblioteca gondviselésére fogadjon a fiam egy jó erkölcsű, igaz embert. Olyat, aki a könyvekhez értsen.”⁵⁶ A könyvtáros fizetése évente 100 váltóforintot lenne, cserébe tartson rendet és vigyázzon a könyvekre. A könyvtárba mindenkinek szabad bejárása kell, hogy legyen. Ott – pénzért – olvashatnak is. Kölcsönzésre is nyílna lehetőség; ekkor kauciót kell letenni a kivett könyvért, melyet – a könyv visszavételezése után – a könyvtáros visszaad. A vissza nem hozott könyvek helyett Kállay Miklós örököse, Krisztof, köteles „más könyveket, hasonlókat venni.” A könyvtárhasználatért befolyt összeget a könyvtáros fizetésére és új könyvek vételére kell majd fordítani.⁵⁷

Nem tudni, hogy ezen nemes gondolatok és tervek megvalósultak-e, mindenesetre a későbbi forrásokban egyszer sem említene könyvtárat az Elízium kapcsán. Könnyen lehet, hogy az örökösök a végrendelet eme része fölött könnyedén átsiklottak...

Egyebek

Kállay András már sokszor idézett leírásában így foglalja össze röviden az egykori látnivalókat: „Nyilvános fürdők, táncterem, örökös cigányzenéről, vas rostélyzatu kőbarlangokban medve és farkasokról, halastavak és a legnagyobbiknak a közepén kiemelkedő magas domb, mint ’bellevue’-ről, exotikus fák és sétányokról elragadtatással beszéltek apáink.”⁵⁸

A fürdőről már ejtettem szót, míg a szigeten álló kilátóról már a kortársak beszámolóiban is olvashattunk.⁵⁹ Az említett tavaknak nemcsak esztétikai szerepük, hanem

⁵⁵ KUJBUSNÉ MECSEI, 1993. 53.

⁵⁶ KUJBUSNÉ MECSEI, 1993. 53.

⁵⁷ KUJBUSNÉ MECSEI, 1993. 54.

⁵⁸ KÁLLAY, 1911.60.

⁵⁹ Hangsúlyoznom kell ugyanakkor, hogy ez nem azonos az egykori Kiskalló területén mai is álló ún. Ínségdombbal. Ez egyes adatok szerint 1780-ban (A Nagykallói járás múltja és jelene. Szerk. Csepelyi Tamás – Orosz Gézáné – Ratkó József – Szücs Imre. Nagykalló, 1970. 390., [NAGYKALLÓ, 1970], SZÜCS SÁNDOR: Alföldi utakon. Alföld könyvek 6. Karcag – Túrkeve, 2006. 162.), más adatok szerint az 1830-as években, illetve a „jobbágyság utolsó éveiben” készült (Borovszky, [Budapest], [1900.], 36., Mesél a Nyírség földje. Szabolcsi nevelők könyvtára II. [Nyíregyháza.], 1956. 41–43.). Az előbbi esetben Kállay Ferenchez, az utóbbiban Kállay Bertalanhoz kötik a domb kialakítását. A történet eredeti forrására nem sikerült rábukkannom. Amennyiben az első adatot fogadjuk el hitelesnek, úgy két Ferenc is számításba jöhet: az első 1727–1797, azonos nevű fia 1756–1818; Kállay Bertalan 1799–1875 között élt. LAKATOS SAROLTA: A Kállay család genealógiája a 18. századtól. A napkori és orosz főágak. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Adattár, 653. [LAKATOS, Adattár]

– csakúgy mint a vízimalmot működtető csatornának⁶⁰ – gazdasági haszna is volt; halászatra és haltenyésztésre használták őket. Az „exotikus” fák kapcsán érdemes megjegyezni, hogy míg Jósika csak jegenyékről ír, az osztrák utazó leírásából egyértelműen kiderül, hogy korábban már igen sokféle fajta fát ültettek a kertbe.

Kállay leírása alapján egyfajta állatkertként is szolgált az Elízium, ahol különleges és veszélyes állatokat is bemutatnak a látogatóknak, természetesen rácsok mögött.⁶¹

A mulatság céljait szolgálta a táncterem, s minden bizonnyal itt húzták a cigányzenészek is a talpalávalót. Sőt, az is előfordult, hogy külföldi – olasz – énekeseket, énekesnőket is szerződtetett Kállay Miklós.⁶² Tekintettel témánkra érdemes felidézni egy, az énekesekkel és az Elíziummal kapcsolatos anekdotát, melyet Kállay András írt meg, akinek Farkas Ignác – az 1830-as évek elején I. aljegyző – mesélte el.⁶³

„Egy izben aztán, nagy meglepetésben részesültek a vármegye gyűléseire egybesereglett Kk és RR., mert megtudták, hogy a műkedvelő alispán olasz énekest, s ami azon időben és vonzóbb lehetett: olasz énekesnőket szerződtetett az Elisiumba. Nagy volt tehát az érdeklődés az első előadás iránt és mindenki türelmetlenül várta az alispán megjelenését. A lelkesítő „éljen” akkor még nem lehetett divatban, mert (...) az öreg urat megjelenésekor zajos „vivát”-okkal fogadták. Meglátszott azonban mindjárt az öreg alispán arcvonásain, hogy neki valami nem tetszik. S csakugyan, mielőtt leült és a kortinát⁶⁴ felhúzták volna, a vendégek felé fordulva így szólt: „kedves barátaim és atyámfiak! Ha itt mindenki pipázik, oly nagy füst fog kerekedni, hogy a „cantatricesek” nem fognak énekelhetni.” Ezzel leült. Hátrafordult a huszárjához, mondván: „Gyűjtsd meg a pipám szógám, mert hát meg vagyok írva, hogy: Quod licet Jóvi, non licet bovi!” És pipázott tovább nyugodtan és egyedül.”⁶⁵

Az Elízium sorsa Kállay Miklós halála után Kállay Kristóf és Kállay Kálmán

Az alapító halála utáni időszakból kevés információval rendelkezünk a kert történetéről. E tekintetben a források meglehetősen szűkösek. Amit biztosan tudunk: Kállay Miklós végrendeletében három fia közül a legfiatalabbra, Kristófra hagyta az Elíziumot. Meghagyta továbbá, hogy amennyiben Kristófnak nem lenne örököse, úgy

⁶⁰ KISS, 1938. 91.

⁶¹ Az „állatkertek” – melyek vélhetőleg inkább ketrecek lehettek – már az osztrák utazó leírásában is szerepelnek. Azt, hogy valóban lehettek medvék az Elíziumban, Balogh István elbeszélése is alátámasztja. Ebben egy a Kállay udvarában élő medvebocsról ír, melyet néhány egyszerűbb mutatványra be is tanítottak. BALOGH, 1927. 161–162.

⁶² Balogh István erről így ír: „Volt az udvarában egy zongoramester, egy tallián énekesnő, egy tenorista, egy bassista, kik zenészek is voltak hegedűn és gordonkán.” (...) Volt azonkívül az udvarában 9 kótás [kottából játszó], idegen zenész, többnyire fúvószerekkel, és ugyanannyi magyar cigány zenész, kik fölválva koronként működtek.” BALOGH, 1927. 156–157. Hasonlóképpen ír Jósika is: „Volt egy zenekara is pár énekesnével, Brüner vezetése alatt, kit később Pesten is láttam. Hallottam e kintornyát, de rendén túl gyengének és rokokónak találtam.” JÓSIKA, 1977. 308.

⁶³ Az anekdotát röviden leírja Bevilaqua Borsody Béla is: Magyar történelem anekdotáiban. Elbeszéli: Bevilaqua Borsody Béla. Budapest, 1943. 245. [BEVILAQUA, 1943.]

⁶⁴ függőnyt

⁶⁵ KÁLLAY, 1911. 60–61. A kert egyéb alkalmi rendezvények színtere is volt. Így 1816-ban, mikor Kállayt újból megválasztották alispánná, az Elíziumban ünnepelte meg újrávalasztását. KEÉKY, 1942. 4. Kállay végrendelete alapján egyébként a kertben lévő épületekben különféle gyűjtemények is elhelyezésre kerültek, de ezek sajnos nem kerültek részletezésre. KUJBUSNÉ MECSEI, 1993. 50.

Imre fiának nagyobbik fia legyen az örököse, majd annak is a nagyobbik fia, s így tovább.⁶⁶

Kállay Kristóf (1788–1855) sokra vitte élete során. 1830-ban császári és királyi kamarási címet kapott az uralkodótól, később Kraszna vármegye adminisztrátora, majd főispánja lett.⁶⁷ Bevilaqua Borsody Béla azt írta róla, hogy erőteljesen érdeklődött az alkímia iránt, s egyben igen nagy könyv- és kéziratgyűjtő volt. Úgy említi, hogy „az övé volt az Alföld legszebb könyvtára.”⁶⁸ Kristóf utód nélkül halt meg. Kállay Miklós végrendeletének értelmében Imre legidősebb fiának, Györgynek (1811–1883) kellett volna örökölni az Elíziumot, ám az valószínűleg soha nem volt a tulajdonában, legalábbis nem találtam erre vonatkozó adatot.⁶⁹ Ennek lehetséges okát Kállay Kristóf végrendeletében találhatjuk meg. Ő ugyanis egyebek mellett a kiskállói részen lévő birtokait – ahová az Elízium is kiterjedt – hagyta Kálmánra, Imre második legidősebb fiára. Ennek indoklásául hivatkozik annak sok gyermekére.⁷⁰ Kálmán (1816–1875)⁷¹ birtoklására az első általam ismert adat 1868-ból származik. Ekkor egy újsághirdetésből arról értesülünk, hogy az Elízium tulajdonosa, Kállay Kálmán három évre birtokba kívánja azt adni.⁷²

Itt érdemes idézni azokat a forrásokat, melyek a kert Kállay Miklós halála utáni korszakáról tudósítanak. Így elsőként Vári Szabó Sámuel rövid megjegyzését 1836-ból, aki így ír a kertről: „Érdemlí a megnézést az Eliseum nevet viselő, szép épületszékhellyel, meglehetősen sétákkal, virágokkal piperézett Kállói Uraság kertje.”⁷³ Csátáry Ottó 1845-ben látogatott el Nagykovácsra, s ekként írt a kertről: „A városon kívül fekvő Elyseum nevű hajdan híres Kállay-féle kert azért érdemel megnézést, hogy

⁶⁶ „Hogyha pedig Kristóf fiamnak férfi maradéka nem lenne, azon esetben az ő successora [örököse] legyen Imre fiamnak nagyobb fia, és annak ismét csak a nagyobbik fia és így tovább, míg az Isten azt fenntartja, mely által ezen történetbe Imre fiaim fiaira nézve seniorátust rendelék a Kristóf fiamnak hagyottakban.” KUJBUNÉ MECSEI, 1993. 50. Kállay Miklós további két másik fia: Imre (1777 k.–1832), és Albert (1783–1833) volt. [LAKATOS, Adattár]

⁶⁷ Magyar császári és királyi kamarások ősfái 1740–1918. II H-P. Összeáll. Vásárhelyi Miklós és Szluha Márton. Budapest, 2012. 128. Kállay Kristóf 1836–1840 között, mint helyettes – adminisztrátor –, míg 1840–1847 között mint főispán állt Kraszna vármegye élén. Lásd erre: FALLENBÜCHL, ZOLTÁN: Magyarország főispánjai 1526–1848. Budapest, 1994. 151. Jósika Miklós ugyan, mint későbbi középiskolai főispánként említi művében (JÓSIKA, 1977. 311.), ez azonban tévedés. Az említett vármegye élén a XIX. század első felében a Wesselényi, Wass, Degenfeld családok képviselői álltak főispánként, illetve adminisztrátorként. I. m., 150.

⁶⁸ BEVILAQUA, 1943. 245. Halála után a kállosemjéni kúriájában 474 kötetet írtak össze. Ebből 254-nek a címét is feljegyezték. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára. IV.B.413. Kállay Kristóf hagyatéka. Kállay Kristóf halála után Kállay András örökölte könyvtárát, melyből igen sok darab már a Napkorra való szállítás közben elveszett. KÁLLAY, 1911. 89.

⁶⁹ Kállay Györgynek a negyedik gyermeke volt Kállay András (1839–1919), akinek írásából bőven merítettem a dolgozat megírása során. (Azaz Kállay Miklósnak dédunokája volt Kállay András, aki 1889–1887 között Szabolcs vármegye főispánja volt). Életére vonatkozólag: MARGÓCSY JÓZSEF: Kállay András (1839–1919). Pályaképvázlat. A Nyíregyházi Jósika András Múzeum Évkönyve XLI. (1999) 343–351.

⁷⁰ „Kálmán kedves öcsém sok gyermekkel megáldatván, hagyom néki a Kis-Kálló határában lévő minden néven nevezhető birtokomat, és a Nkállói házamat, boltjaimat, szőlőimet és a határában lévő minden birtokomat.” Kállay Kristóf 1854-ben kelt végrendelete. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára. IV.B.413. Kállay Kristóf hagyatéka.

⁷¹ LAKATOS, Adattár

⁷² A hirdetmény minket érdeklő szövege így hangzik: „Nagy és Kis-Kálló közt levő „Elysium” című fürdőház vendéglő joggal és kerttel, hozzá való épületekkel együtt három évre bérbe kiadó. Értekezni a tulajdonosnál Kis-Kállóban. Kállay Kálmán.” Nyír. II. évfolyam, 3. szám (1868. január 18.)

⁷³ Ifjabb VÁRI SZABÓ SÁMUEL: Honi részleges rajzolatok. Tudományos Gyűjtemény 1836. III. 100–112. 110–111.

lássza az ember egy magyar földesurnak milyen vala kertalkotási izlése.”⁷⁴ További részletekkel azonban sajnos nem szolgál. 1852-ben egy rövid tudósítás jelent meg a Pesti Naplóban Nagykovács kulturális életéről. Ebben a következőket olvashatjuk: „Mi parányi éledeletet látszik nyujtani városunk népének, az az úgynevezett *Elyseum*, hol a hét bizonyos napjaiban, de különösen szombat- és vasárnapokon, egy zenésztársaság majdnem kizárólag nemzeti darabokkal mulattatja a közönséget. Csakhogy ez is fájdalom! rövid ideig tartónak mutatkozik, szinte mint az egynapos virág; s ha a deres őszi napok beköszöntenek: e felett is el lehet énekelni a carmen lugubré.”⁷⁵

Az Elízium 1870-es, 1880-as éveket tükröző állapotáról Kiss Lajos írt 1965-ben megjelent könyvében. Eszerint: „Özv. Dr. Bolits Józsefné, 89 éves volt nagykovácsi lakos közlése szerint az Elízium a Nagykovácsól kivezető kiskovácsi út délnyugati oldalán elterülő nagy park, kerti mulatóhely volt nyír, tölgy, fenyőfákkal, bokrokkal beültetve. A Berettyó ér (ma kemecsei főcsatorna) folyt mellette, amely az ott felállított alulcsapó vízimalmot hajtotta; fürödtek is benne. A bejáratától nem messze, balról volt a park gondozójának a lakása, a park közepe táján két szobás, földszintes manzárdtetős szép épület. Hátrább nagy füves tér, amit ha eljött a tél, a csatornából locsoltak, ez volt a korcsolyapálya.”⁷⁶ A kiskovácsi jól gondozott köves út melletti lugasban sokat ülték tavasszal és ősszel, mert a máriapócsi búcsúsok százával, ezrével jártak ott el.”⁷⁷

A Kállayak utáni időszak

Az Elízium Kállay Kálmán halálának évében került Elek Emil (1837–1900)⁷⁸ demecseri földbirtokos tulajdonába.⁷⁹ Erről a tényről a Szabolcs című újság egyik hirdetmé-

⁷⁴ CSATÁRY OTTÓ: Uti emléklapok 1845-ből I. Nagykovács. Életképek. 1846. 5. kötet, 23. szám, 723–726. 725.

⁷⁵ Pesti Napló 3. évfolyam 756. szám (1852. szeptember 16.). Carmen lugubre: gyászének, gyászdal. Az Elízium a későbbiek folyamán is helyet adott különféle kulturális eseményeknek. 1870-ben például a következőről értesülhettünk: „A n.-kovácsi dalárda folyó hó 21-kén táncvizsgálommal összekötött kirándulást rendez, Ez igen kedvelt nyári mulatság színhelye az Elízium név alatt ismeretes mulató kert leend.” Tiszavidék. IV. évfolyam 24. szám. (1870. június 13.). De itt tartottak fogadást Pulszky Ferencnek, a Nemzeti Múzeum akkori igazgatójának a tiszteletére is, aki 1875-ben látogatott Nagykovácsba. KISS, 1965. 18. A város lakói azonban nemcsak különleges alkalmakkor, hanem máskor is igénybe vették a területet, legalábbis erre lehet gondolni a Nyírvidék egyik cikke alapján: „Sétakertül kínálkozik ez épülettől szinte nem messze eső s hajdan hasonlólag a híres Kállay Miklós tulajdonában volt »elizeum-kert«, most a városi közönség mulató-helye.” Nyírvidék II. évfolyam 20. szám. (1881. május 19.)

⁷⁶ A XIX–XX. század fordulóján Nagykovácsban még „korcsolyázók egylete” is volt. BOROVSKY, [1900.] 156.

⁷⁷ KISS, 1965. 90. Az említett Bolits Józsefné Jósza András húgának, Jósza Vincénének, született Jósza Charlotte/Karolina (1851–1934) azonos nevű gyermekével lehet azonos. Születési adatait nem ismerjük, de az 1860-as évek végénél korábban nemigen született. Így csak sejtetni lehet, hogy az említett visszaemlékezés az 1870-es, 1880-as évekre vonatkozhat. Mint olvasható, Bolitsné megemlítette a vízimalmot is, melyről tudjuk, hogy valamikor 1880 után zárták be.

⁷⁸ Nyírvidék XXI. évfolyam 8. szám (1900. február 25.).

⁷⁹ Erre minden bizonynyal anyagi okok késztették a családot. Kálmánnak egyébként 7 gyermeke született, köztük öt lány. Egy fia még a születése évében meghalt, míg Miklós nevű fia 1875-ben, 26 éves korában halt meg. Lásd erre: LAKATOS, Adattár, Országos Széchényi Könyvtár, Gyászjelentések gyűjteménye FEM 35797.

nyéből értesülhetünk.⁸⁰ A Nyírvidekből tudjuk, hogy Elek Emil 1889 végén hirdetést adott fel a terület haszonbérletére vonatkozólag, melyet 1890 szeptemberétől lehet bérelni.⁸¹ A hirdetés szövege alapján a területen már egy termelésre berendezkedett gazdaságot kell elképzelnünk. Mint a következő fejezetből kiderül, 1895-ben még mindig Elek Emil a terület birtokosa. Bár erre vonatkozólag nem találtam adatokat, feltételezhető, hogy a birtokot Elek Emil halála után eladták. Legkésőbb a századforduló után a kert utolsó maradványai is megsemmisültek. A növényeket kiirtották, s a területet szántóföldként használták tovább.⁸²

Nem világos a terület sorsa a későbbiek folyamán. A legközelebbi adatom 1935-ből származik, amikor is a nagykállói Strandfürdő építése kerül a település fejlesztésé-

2. kép. Vázlat a kiskállói dűlőkről. C betűvel jelezve az Elízium

⁸⁰ „A kis-kállai határban mintegy 300 holdat tevő, jóminőségű szántó- és kaszáló-föld, továbbá a nyíregyházi – báthori kőut mentében N-Kálló városához 6 percnyi távolságban fekvő jókarban lévő fürdő-helyiség (Elysium) a szükséges épületekkel egy igen jövedelmező vízi malommal a faluban lévő cseledházakkal – kitűnő pinczével együtt – 3-6 évre a legjobb feltételek mellett minden perczen szabadkézből kiadó. Bővebb tudomást szerezhetni alóírt tulajdonostól Demecseren Szabolcs megye és Kis-Kállóban. Elek Emil. Szabolcs IV. évfolyam 40. szám (1875. október 3.) Eleinte nemigen válhatta be a hozzá fűzött reményeket, mert 1877-ben mint „eladó, esetleg több évre haszonbérbe kiadó” birtokot hirdette meg Elek Emil. Szabolcs megyei Közlöny IV. évfolyam 50. (1877. december 6.) Az idők folyamán a birtok területe fokozatosan növekedett. Ugyanebben a hirdetményben ugyanis ekkorra már „mintegy 340 holdat tevő tágas birtok” kifejezés jelenik meg, s mint fentebb olvashattuk, 1880-ban már 400 holdként hirdetik. Ez magába foglalhatta már a kiskállói és nagykállói határba eső eredeti Elízium területét, de ekkoriban dűlőként már egy nagyobb területre alkalmazhatták az elnevezést. Később további területek is a birtokhoz csatolódhattak. Egy évszám nélküli, de minden bizonnyal az 1870–1895 közötti kiskállói birtokrészletezési vázlaton feltüntetik a falu határába eső dűlők kiterjedését és területét. Ez alapján az Elízium – kiskállói – területe 23 hold 82 öl volt. (A térkép másolata Szabó László /Nagykálló/ birtokában van.) A XIX. század második felétől elterjedt kataszteri holddal számítva a terület nagysága – átszámítva – 13,3 hektár körül volt az említett területen. Ezt ebben az esetben nyilván mint a dűlő területére, s nem a kertre kell érteni. Egy később említendő, 1873-ban készült térkép alapján az Elíziumot ugyanitt, egy nagyjából 90x150 m-es területként ábrázolták. Ez alapján – ha az ábrázolás valós – az említett rész kiterjedése jóval kisebb, 13 500 m², azaz nem volt sokkal nagyobb mint egy hektár. A teljes, 400 holdas birtok területe valamivel több mint 230 hektár lehetett. Az átváltásra lásd: BOGDÁN ISTVÁN: Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874. Budapest, 1990. 174., 317. 2. kép

⁸¹ A hirdetés szövege a következő: „Haszonbéri hirdetmény. Nagy és Kis-Kálló határában fekvő mintegy 400 holdat képező, gazdasági épületekkel felszerelt, földes uri birtok jövő 1890. év szeptember 29-től bérbe kiadó. Feltételek alulírt tulajdonostól megkudhatók. Elek Emil, Demecser.” Nyírvidek, X. évfolyam 52. szám. (1889. december 29.) (Azt, hogy az említett rész valóban az Elízium területét jelenti – annak megnevezése nélkül – egyrészt a földrajzi meghatározás, másrészt a földbirtok nagysága teszi kétségtelenné, mely azonos a korábban már idézett, 1880-ban feladott hirdetmény 400 holdjával.)

⁸² Ez Dudinszky Emil egykori nagykállói gimnáziumi igazgató egyik cikkéből derül ki. 1905-ben tartott előadásában a nagykállói flóra változásának egyik okaként a következőt jelöli meg: „Egy nagy, úgynevezett Elyseumi kert fáiinak és egyéb növényeinek kiirtása.” DUDINSZKY EMIL: Huszonöt év alatt tapasztalt változások Nagy-kálló környékének flórájában. In: A magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1905. augusztus 27–30-ig Szegeden tartott XXXIII. vándorgyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Szerkesztették a Központi Választmány megbízásából Dr. Prochnov József, Bíró Lajos és Csiki Ernő. Budapest, 1906. 291–295. 291. Az Elízium területén néhány növény kipusztulásának oka „... az egész terület szántás alá vétele.” I. m., 292.

nek középpontjába. Ekkor azt írják hogy „az építendő strandfürdő céljára mindenféle tekintetben legjobban megfelelő a Kalmár testvérek közös tulajdonát képező, Nk. határában fekvő (...) ingatlan”,⁸³ mely azonos az Elízium nyugati részével. A terület északi részén azóta is a Strandfürdő – mai nevén – Nap strand, míg a déli részén a városi Focipálya (Városi Sporttelep) helyezkedik el.⁸⁴ A későbbiek folyamán a kiskállói részt – a mai Kállai főfolyás keleti oldalát – felparcellázták, s beépített belterületté alakult át. Ma már semmi nem őrzi az emléket az egykor szebb napokat látott Elíziumnak, csak a terület tartotta meg – egyre ritkábban használt – elnevezését.

Ábrázolások a kertről

Az írott források számbavétele után nézzük meg, hogy milyen ábrázolásai maradtak fenn a kertnek. A kert létesítésének gondolata Kállay Miklós fejében született meg. A kérdés az, hogy vajon ő is tervezte-e meg vagy esetleg megbízott ezzel egy kertépítésben járatos szakembert. A kérdésre nem tudunk egyértelmű választ adni, ám az biztos, hogy nagy gondot fordított a részletekre, ami abból is kitudnik, hogy – mint ahogy olvashattuk – a Naptemplom dekorációja kapcsán Bécsből hívatott mesterembert. Bárhogy is legyen, feltételezhető, hogy a kert építéséhez kellett valamiféle tervet készíteni, hiszen éveket vett igénybe a kialakítása, amelyet jól kidolgozott koncepció nélkül nem lehetett volna megvalósítani. Kellett, hogy készüljenek tervek, leírások az egyes épületekről, s azok funkciójával kapcsolatban is. Ilyenekre azonban nem akadtam, s annak sem találtam nyomát, hogy akvarell, rajz vagy egyéb ábrázolás készült volna valaha a kertről, bár kizárni természetesen nem lehet. Így az ábrázolások keresése kapcsán nem támaszkodhattam másra, mint a régi térképek adataira.

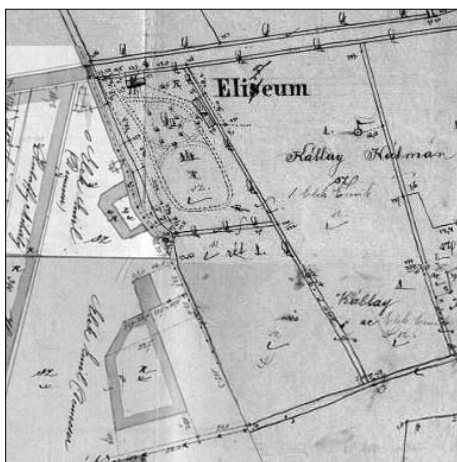
Témánk szempontjából a legérdekesebb ábrázolást Kiskálló 1870-ben felvett – majd 1895-ben újra helyszínelt, javított – felvételi előrajzi térképén találjuk. Itt egy ovális körvonalú sétányt jelenítettek meg, melyen belül kisebb ösvények figyelhetők meg. Ennek a résznek az északi oldalán még fákat is jeleznek, ellentétben a déli oldallal. Ez utóbbi területet 1895-ben már szántóként van jelölik. A területnek az északi, illetve keleti oldalán egy-egy téglalap alakú épületet ábrázoltak, melyek 1895-ben már nem álltak. Az újrafelmérés idejére természetesen már a tulajdonos neve is megváltozott Kállay Kálmánról Elek Emilre.⁸⁵

⁸³ Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára V.165. 1935. évi képviselő-testületi jegyzőkönyv Ld. még erre: LÉNÁRT BÉLA: Nagykálló: (1930–1944) 13–14. Internetes elérhetőség: http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/L.%C3%A9n%C3%A1rt_B%C3%A9la2.pdf. Az építkezés során egyébként – a neolitikum időszakából származó – régészeti kerámiaanyagot, valamint ugyanebből az időszakból származó sírt is találtak. Ennek leletmentését Kiss Lajos végezte el. Lásd erre: „Nagy feltűnést keltő kőkori leletet találtak az egykori „Elizeum” helyén Nagykállóban.” Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap III. évfolyam 235. szám. (1935. október 13.) 4. A bükkü kultúrához tartozó anyagról bővebben: KÖREK JÓZSEF: A vadnai neolitikus sírlelet. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve I. (1957) 14–30. 17–18., KÖREK JÓZSEF – PATAY PÁL: A Bükkü kultúra elterjedése Magyarországon. Ser. II. 2. szám. Magyar Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum. 1958. 47.

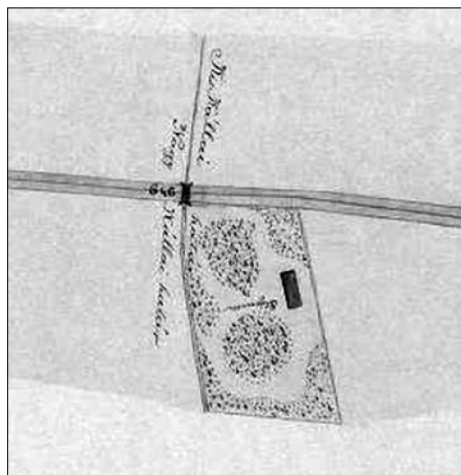
⁸⁴ A hírekben sportuszoda néven szereplő létesítményt 1937-ben adták át, melyet ifj. Horthy Miklós avatott fel: „Ifj. Horthy Miklós szombaton délben ünnepélyesen felavatta a nagykállói sportuszodát.” Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap V. évfolyam 167. szám. (1937. július 27.) 3. A sportpályát 1949-ben adták át: MEZŐ LÁSZLÓ: 90 éves a Nagykállói SE. 1921–2011. H. n. É. n. [Nagykálló, 2011.] 11. A pálya építésnek gondolata egyébként már nem sokkal a háború után, 1947-ben felmerült. Mint arról egy fennmaradt „Felhívás” tájékoztató, építéskor számítottak a település lakosságának, intézményeinek dolgozóinak munkájára is. „A földmunkákat a nagyközönség önzetelen s önkéntes közreműködésével tudjuk csak elvégezni.” Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nagykálló község iratai V.B. 165. Nagykálló, 1949. 24.d.

⁸⁵ www.maps.hungaricana.hu, jelzete: S 79 No 0881/005.

Nagykálló területéről is ismert a kiskállóihoz hasonló korú felvételi előrajz. Ezen a községhatárt képező csatorna nyugati oldalán két épületet jeleznek melyek közül az egyik északon az út mellett, a másik ettől jóval távolabb, déli irányba van feltüntetve. Egy fából készült, harmadikat építményt is ábrázolnak közvetlenül a csatorna partján. Ez vélhetőleg azonos a forrásokban emlegetett vízimalommal. 1895-ben a három épületet már nem létezőnek ábrázolták.⁸⁶ A térképen itt is jelzik a terület új tulajdonosát. A csatorna két oldala egy birtok, így nem meglepő, hogy itt is Elek Emilt tüntetik fel tulajdonosként.⁸⁷ 3. kép.

3. kép. Az Elízium elhelyezkedése Nagykovács és Kiskovács határában

4. kép. A kert ábrázolása 1873-ban

Az Elízium ábrázolásai kapcsán még egy térképet érdemes megemlíteni. Az 1873-ban felvett – fordított, dél-észak tájolású – térképen a kertet jól láthatóan lehatárolva jelezték. A sétányokkal tagolt terület keleti részén jól láthatóan ábrázoltak egy épületet, mely azonos lehet az 1870-es kataszteri térképen ábrázolt egyik épülettel.⁸⁸ 4. kép.

Ki kell még térnem a III. katonai felmérésre is, melyet 1869–1887 készítettek el. A minket érdeklő terület szelvényeit 1884-ben vették fel.⁸⁹ Ezen a ma is meglévő hídtól délre, a csatorna két oldalán két téglalap alakú épület figyelhető meg. Az épületek környékén fákat ábrázoltak a felmérő mérnökök, kérdés ugyanakkor, hogy ezek elrendezése az egykori valóságot mutatja vagy csak sematikus rajzot jelent?⁹⁰ 5–6. kép.

Összegzésképp elmondható, hogy a bemutatott térképek ábrázolásai nem alkalmasak az egykori kert XIX. század második felének állapotát tükröző rekonstrukciójára. Az épületek megléte bizonyos, ám a sétányok, fás területek jelzése esetében

⁸⁶ Ugyanakkor a nagykovács terület északi részén lévő épületet – esetleg az annak helyén épült másikat – az egyik kiskállóival együtt – még az 1941-ben kiadott katonai felmérésen is ábrázolják, gyakorlatilag a III. katonai felmérésen ábrázolttal megegyezően. Lásd erre a www.mapire.eu oldalon az 1941-es katonai felmérés szelvényeit!

⁸⁷ www.mapshungaricana.hu, jelzete: S 79 No 0896/009.

⁸⁸ A térkép címe: „Fekrajz Tokaj Kolozsvári építendő országút egy részéről Nagy és Kiskállón keresztül.” Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára. T 045.

⁸⁹ JANKÓ ANNAMÁRIA: Magyarország katonai felmérései. 1763–1950. [Budapest], 2007. 190. [JANKÓ, 2007.]

⁹⁰ www.mapire.eu/hu, III. katonai felmérés.

5. kép. Az Elízium 1883-ban

6. kép. Az Elízium az 1941-ben kiadott térképen

meglehetősen bizonytalan, hogy mennyire sematikusak az ábrázolások, azaz hogy mennyire tükrözik a valóságot. Annyi biztosnak tűnik, hogy valamiféle sétányok még valóban léteztek az 1870-es években, ám a századforduló környékére azok is fokozatosan eltűntek, s helyettük szántók létesültek.

A kert kontinuitásának kérdése

A Kállay Miklós által alapított kert történetét az írott források segítségével 1845-ig lehetett biztosan követni. Mint láttuk, ekkor Csáth Ottó „egy magyar földesúr kertalkotási ízléséről” ír a kert kapcsán. Ez a megjegyzése Kállay Miklósról utalhat. Az 1852-ben megjelent tudósítás sajnos nem szolgál további adatokkal a kertre vonatkozólag, csak annyi derül ki, hogy időnként hangversenyeket tartanak a területen. Ezt követően azonban legközelebb csak 1864-ben említik a források az Elíziumot, ám akkor lényegében már csak mint fürdőhelyet, „mulatóhelyet”.⁹¹

A két időszak közötti állapot megismerését segíthetnék az alább említendő térképek.

Az első Kiskálló 1851-ben készített kataszteri térképe.⁹² Ezen az „Elyzium” nevű dűlőt egy nagyobb, Füves kertnek nevezett dűlő részeként ábrázolja, de semmilyen jelölés nincs arra vonatkozólag, hogy bármilyen épület, fasor, sétány stb. lenne a területen. Ez talán magyarázható azzal, hogy a kataszteri térkép felvételekor inkább csak a dűlők elhatárolása, mintsem az azok területén lévő tereptárgyak felmérése volt a cél. Jóval problémásabbak viszont a II. katonai felmérés (1806–1869) szelvényei. A minket érdeklő terület felmérése 1858-ból származik.⁹³ Ezen azonban nincs a kertnek semmilyen nyoma, mindössze a kiskállói részen tüntetnek fel egy épületet. A terület jelentős részét vízjárta helyként ábrázolják.⁹⁴ 7. kép. Azt, hogy az erede-

⁹¹ PESTY, 1864. 307., 310.

⁹² www.maps.hungaricana.hu/hu, jelzete: S 78 216. téka Kiskálló 001-002

⁹³ JANKÓ, 2007. 186.

⁹⁴ www.mapire.eu/hu, II. katonai felmérés

ti kert Kállay Miklós halála után fokoatosan eljelentéktelenedett, illetve ekkora már (részben) meg is megsemmisülhetett, más megfontolások is támogatják. Fényes Elek 1839-ben megjelent munkájában a Szabolcs megyét leíró résznél a következőt olvashatjuk: „Izlést és műveltséget mutató uri kertek több helyeken vannak, de különösen említésre méltóak a Bekk Pál k. tanácsos özvegyéé Tégláson, Eördögh Alajosé Sz. György Ábrányban, gr. Vay Ábrahám Berkeszen, Eördögh Péteré Acsádon.”⁹⁵ A megyére vonatkozó adatokat Fényes Elek nem kisebb embertől, mint Márczy László táblabírótól, a megyét jól ismerő embertől szerezte.⁹⁶ Azaz, hogyha említésre méltó kert lett volna Nagyállóban – a vármegye

7. kép. A kert területe a 1858-ban

ekkori székhelyén – azt a táblabíró biztosan feljegyezte volna.⁹⁷ Ráadásul az említett kerteket az acsádi kivételével – mely talán el is pusztult ekkorra – mindet gondosan ábrázolják jól felismerhető alaprajzzal az említett időszakban készült felmérés szelvényein.⁹⁸ Itt kell szót ejteni Kállay András sokszor idézett cikkéről is, melyben a kert fénykoráról, látnivalóiról már ő is csak „apáink” elbeszéléséből értesülhetett. Tekintve, hogy 1839-ben született, s már ő sem látta a nevezetes látnivalókat, arra kell gondolnunk, hogy azok Kállay András ifjúkorára már eltűntek. Végül Kállay Kristóf végrendeletét érdemes még megemlítenem, melyben semmilyen konkrét utalás nincs az Elíziumra, noha mint Kállay Miklós végrendeletében olvashattuk, az egyfajta „hitbizományként” szállt volna családtagról családtagra.

A leírtak miatt valószínűsítem, hogy az eredeti – Kállay Miklós koncepciója alapján létrejött – angolkert az 1840-es évek végére, 1850-es évekre lényegében eltűnt, majd ezt követően kerülhetett sor a terület fürdőhelyként és „mulatóhelyként” való „újrahasznosítására”.

Az Elízium helye a korabeli kertművészetben

A források között fentebb már említettem Balogh István adatát, aki – a kortársak közül egyedüliként – angolkertként emlékezett meg a kertről.⁹⁹ A kerttípus magyar-

⁹⁵ FÉNYES ELEK: Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. Negyedik kötet. Pest 1839. 214–215. Téglás, Sz. György Ábrány (Nyírábrány), illetve Acsád (Nyíracsaád) ekkoriban még Szabolcs vármegyéhez tartozott.

⁹⁶ I. m., 220.

⁹⁷ Semmilyen említés nem esik a kertről sem a Nagyálló, sem a Kiskálló címszónál a kötetben. I. m., 229., 233.

⁹⁸ Az igen kevésbé valószínű, hogy a felmérék egyszerűen „elfelejtették” volna feltérképezni a kertet.

⁹⁹ Ezt a megnevezést ezután már csak egy alkalommal találjuk meg a forrásokban. Elek Emil 1877-ben az eladásra vagy haszonbérbe kiadó birtokot, mint olyan helyet hirdeti, amely „angol és gyümölcs kerttel” bír. Szabolcsmegyei Közlöny IV. évfolyam 50. (1877. december 6.).

országi feltűnése az 1770-es évektől datálható,¹⁰⁰ de igazából az 1800-as évek elejétől terjed el, ekkortól már csak ilyenek születtek.¹⁰¹ Ez egyben a korábban egyeduralkodó franciakeretek eltűnését is jelentette.

Az angolkertek XVIII. század végi elterjedésében nagy szerepet játszott – többek között – a művelt, világot látott nemesség. A kertek kialakítása, fenntartása nagy anyagi áldozatokkal járt, így nem véletlen, hogy csak a jobb módúak engedhették meg maguknak.¹⁰² Az említett kitételeknek jól megfelel Kállay Miklós. Mint rövid életrajzából is kitűnt, olyan ember volt, aki fiatalkorában sok helyen megfordult, sok mindent látott. Nyilván a későbbiek folyamán is tett kisebb-nagyobb utazásokat, ha külföldön nem is, belföldön bizonyára. Ennek során láthatott olyan kerteket, melyek arra inspirálták, hogy maga is kialakítson egyet, nemcsak a maga, hanem az akkori megyeszékhely Nagykállóban megforduló megyei előkelőségek és érdeklődők gyönyörűségére. Ami az anyagi lehetőségeit illeti, – alispánról lévén szó, no meg a családi örökséget is figyelembe véve – azzal sem lehetett sok gondja.¹⁰³ A fentiekén túl a kert tervezésénél, kialakításánál hatással lehetnek rá a korban divatos mintakönyvek, folyóiratok, melyek hasznos tanácsokat és mintákat közvetítettek. A magyarországi angolkerteknél Zádor Anna számol még egy itáliai hatással is; ám esetünkben ez kevésbé tűnik valószínűnek.¹⁰⁴

A fentiek miatt szükséges kitérni arra, hogy melyek azok az angolkerteknél szinte nélkülözhetetlen elemek, melyek megtalálhatóak voltak Nagykállóban is? Ennek kapcsán azt is érdemes megvizsgálni, hogy milyen konkrét példák hathattak Kállayra, míg kialakult a saját kertje?

„... bár a Paradicsomra, mint „kertművészeti alkotásra” vonatkozó elképzeléseink stíluskorszakokonként változnak ugyan, mindig az adott korban elképzelhető legszebb kertet rendeljük hozzá.”¹⁰⁵ Minden bizonnyal hasonló gondolatok jártak Kállay Miklós fejében, mikor kertjét Elízium névre keresztelte el.¹⁰⁶ Az elíziumi mezők kifejezés Magyarországon már Eszterháza kertjében is megjelenik, igaz ott – mai fogalmaink szerint – inkább egy játszótér elnevezése volt.¹⁰⁷ A kertek, illetve később fürdők, „mulatóhelyek” ily néven való elnevezéséhez – a mitológiai háttérén kívül – minden bizonnyal Rousseau munkássága is hozzájárult, aki 1761-

¹⁰⁰ ZÁDOR ANNA: Az angolkert Magyarországon. Építés-Építészettudomány. V. kötet (1974.) 3–53. 17. [ZÁDOR, 1974.]

¹⁰¹ ZÁDOR, 1974. 22.

¹⁰² ZÁDOR, 1974. 10., 12.

¹⁰³ Ugyanakkor fia, Kristóf végrendeletében a következőket írja az apjával kapcsolatban: „... erőm felett teljesítettem – temérdek ezekben adósságait fizettem...” Kállay Kristóf 1854-ben kelt végrendelete. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára. IV.B.413. Kállay Kristóf hagyatéka. Ez egyébként összhangban Kállay Miklós végrendeletével, aki adósságai kifizetését Kristóf fiára bízta: KUJBUSNÉ MECSEI, 1993. 50.

¹⁰⁴ ZÁDOR, 1974. 30.

¹⁰⁵ FATSAR KRISTÓF: Magyarországi barokk kertművészet. [Budapest], 2008. 7. [FATSAR, 2008.]

¹⁰⁶ Az elnevezés a későbbiek folyamán sem számított ritkaságnak. Egy 1889-es tudósítás szerint „Legujabb fürdője Máramarosnak az „Elizeum”, melyet az idén építtetett Pável Mihály nagyváradi görög kath. püspök.” Fővárosi Lapok XXVI. évfolyam 171. (1889. június 24.)

¹⁰⁷ FATSAR, 2008. 30., 104., 108. „Ezentúl a fasorok két, egymás mellett fekvő négyszögű térre vezetnek, melyeket kereszt-fasorok vágna keresztül, hol mindenféle testgyakorló játékokat, u. m. gyűrűbökést (Ringelstechen), mesterséges hintákat, stb. találhatni. E tájat elyeumi mezőknek nevezik.” Eszterháza fénykorában. Közli Vahot Imre. In. Kubinyi Ferenc és Vahot Imre (szerk.): Magyarország és Erdély képekben II. Pest, 1853. 25. (Reprint)

ben megjelent regényében egy Elysiumnak nevezett vadregényes angolkert leírását adja.¹⁰⁸

A leírásokból világosan kiderül, hogy a kert alapvetően két részre tagolódott, melyek ugyanakkor szerves egységet is alkottak. Egyik részét a haszonkert alkotta. Ez magába foglalta a konyhakertet, a gyümölcsöst, a tavakat, s vélhetőleg a vízimalmot is. A kertnek ily módon történő felosztása a franciakertek esetében is megszokott dolog volt, így annak örökségeként élt tovább. A két korabeli leírás nagy konyhaketről számol be, különféle veteményekkel, körülöttük gyümölcstermő bokrokkal. Sajnos a termesztett növények közül egyedül csak a káposztát ismerjük név szerint.¹⁰⁹ A haszonkert részét képezte a „teknősbékás tó” a mesterséges szigettel.¹¹⁰ Esetünkben ez annyival egészül ki, hogy a különféle halfajoknak, illetve rákoknak is külön tavat alakítottak ki, bővítve ezzel a gazdaságilag hasznosítható fajok számát.¹¹¹ A vízimalom is egyértelműen gazdasági célokra szolgálhatott, ugyanakkor – másodlagosan – tájképi szerepe is lehetett.

A kert másik része a gyönyörködtetést, pihenést szolgálta. Látnivalói, jellemzői közül sok, más angolkertek esetében is felbukkan. Így rögtön meg kell hogy említsük az angolkertek bejáratánál olykor meglévő feliratokat. Ezek a kert látogatóinak épülését szolgálták, egyben kifejezték az építető személyiségét műveltségét is. Másrészt felerősítik azokat a hangulatokat és érzéseket, melyeket a kertépítések a maguk eszközeivel valósítottak meg a kertben.¹¹² Magyarországról is több helyről is ismerünk ilyen feliratot; ilyen jegyezték fel például a – részben még a franciakertek vonásait viselő – lágymányosi Nádor-kert¹¹³ vagy a rovneyi angolkert esetében.¹¹⁴ Az Elízium bejárata fölötti felirat szövege a következő volt: Amicis et Quieti. Ugyanez olvasható egy másik angolkertben is; méghozzá a Hamburgban lévő ún. Jenisch Ház parkjában. Ezt Caspar Voght (1752–1839) filantróp hamburgi üzletember létesítette az 1800-as évek környékén. Ennek egyik épülete volt a kisméretű, fából készült, nyeregtetős, ún. Eierhütte („Tojás kunyhó”), mely nevét tojásdad alakú ablakairól kapta. Ennek oromfalan volt olvasható az említett szöveg. Ez egyben utalt a kunyhó funkciójára is, hiszen az tulajdonképpen a korabeli angolkertek megszokott épülettípusánál, az ún. Remeteségnek a funkcióját töltötte be. A feliratról az olvasható, hogy az magától Voghttól származik.¹¹⁵ Az ugyanakkor nem világos, hogy azt a kert építtetője találta-e ki, esetleg olvasta valahol. Jómagam ugyan ez utóbbit tartom valószínűbbnek, ám

¹⁰⁸ Magyarul: Júlia, a második Heloise. Írta: Rousseau, János, Jakab (sic!). Francziából fordítva Mihákovics Árpád által. Pécs, 1882. 488–497. Angliában, Stoweban, már az egyik legkorábbi és legismertebb angolkert kialakításakor – az 1730-as évek elején – megalkották az eliziumi mezőket, ami egy 16 hektáros terület volt. Adrian von Buttlar: Az angolkert. A klasszicizmus és a romantika kertművészete. Budapest, 1999. 43., [BUTTLAR, 1999.] https://en.wikipedia.org/wiki/Stowe_House

¹⁰⁹ JÓSIKA, 1977. 310.

¹¹⁰ Ilyen volt például Edelényben, Eszterházán, Gyulán stb. FATSAR, 2008. 60.

¹¹¹ A kialakított tavak ugyanakkor nem lehettek túl nagy méretűek, hiszen mint olvashattuk, Jósika egyszerűen csak gödröknek titulálta azokat.

¹¹² GALAVICS GÉZA: Magyarországi angolkertek. Budapest, 1999. 16.

¹¹³ GOMBOS ZOLTÁN: Régi kertek Pesten és Budán. Budapest, 1974. 91., 96., 98. [GOMBOS, 1974.]

¹¹⁴ GALAVICS GÉZA: Egy elfeledett angolkert – Rovnye Trencsén megyében. Ars Hungarica 34. évfolyam 1. szám (2006.) 119–166. 136.

¹¹⁵ https://de.wikipedia.org/wiki/Jenisch-Haus_%28Hamburg%29

az eredeti forrást nem sikerült fellelnem.¹¹⁶ Az angolkertek szerves részét alkották az obeliszkok is, s ez a kállói kertből sem hiányozhatott. Ismertek obeliszkok például a lágymányosi Nádor-kertből, a pesti Orczy-kertből vagy a Nagyszombat környéki Vedrődről is.¹¹⁷

Már a franciakertek esetében is megfigyelhető, hogy különféle épületeket alakítanak ki a kertben, melyek általában nevet is kaptak. Ez a hagyomány az angolkertek esetében is tovább él. Kállay Miklós kertjében három – névvel ellátott – épület nevét ismerjük. Az egyik a már említett Rudera – Rom – névre hallgatott. Ez neve alapján valamiféle múrom lehetett, melyet – mint fentebb olvashattuk – az alispán könyvtárként szándékozott berendezni.¹¹⁸

A másik építményről mind Jósika, mind az ismeretlen osztrák utazó megemlékezett. Ez volt az ún. Bagatelle. Kinézetéről sajnos nem adtak leírást, mindössze annyit tudunk róla a leírások alapján, hogy „egy kis pavilon” volt. A Bagatelle elnevezést nem Kállay találta ki, ennek már korábbi előzményei is vannak. Az alábbiakban ezeket mutatom be röviden Bartos György munkája nyomán.¹¹⁹ Herceg Esterházy Miklós (1714–1790) Süttörön, a később Eszterházának nevezett helyen – ma Fertőd – alakította ki híres barokk kertjét, melyet a korabeli források a „magyar Versália” néven emlegettek. A kert egyik látványossága volt a Bagatelle vagy más néven kínai mulatóház, mely 1783-ban épült fel. A fából készült építmény 1824-re már el is pusztult, ám szerencsés módon egy 1784-ben megjelent leírásban szerepel az ábrázolása és az alaprajza is. Az épületnek már volt egy előzménye, az ún. „kínai táncoló-ház”, melyet 1773-ban építettek fel Mária Terézia látogatásának tiszteletére. Ez 1779-ben égett le egy tűzvész során, s ennek a pótlására készült a már említett Bagatelle. Elnevezéshez egy anekdota is fűződik.¹²⁰ Ugyanakkor ismert egy másik Bagatelle is, mely Párizsban található, s a mai napig áll. Ez utóbbi egy fogadás eredményeképp készült el igen rövid idő alatt.¹²¹ Érdekes kérdés, hogy melyik elnevezés inspirálta a másikat? Egy, a francia királyi udvarban szolgáló, s Magyarországon is megforduló Esterházy leszármazott, Esterházy Bálint László kapcsán merült fel, hogy esetleg ő lehetett a

¹¹⁶ Az ugyanis nehezen elképzelhető, hogy a két kertalapító egymástól függetlenül találta volna ki az említett szöveget.

¹¹⁷ GOMBOS, 1974. 98., 79., Rapaics, [1940.] 160–161.

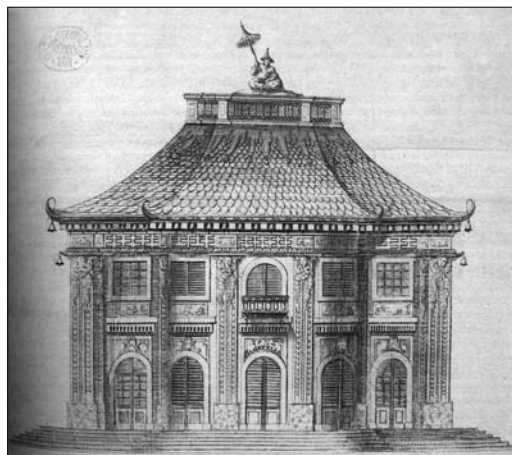
¹¹⁸ Hasonló kezdeményezésre nem találtam adatot a magyarországi angolkertek esetében. Külföldről is csak egy példát ismerek arra, hogy könyvtárat létesítettek volna az angolkert egyik épületében. Igaz ez magán-, s nem nyilvános könyvtár volt. Ezt a Stuttgart melletti Hohenheimben alakították ki. BUTTLAR, 1999. 165.

¹¹⁹ BARTOS GYÖRGY: Eszterházi Bagatelle-k. In: Kő kövön. Stein auf Stein. Dávid Ferenc 73. születésnapjára. Festschrift für Ferenc Dávid. II. Szerkesztette: Szentési Edit – Mentényi Klára – Simon Anna. [Budapest], 2013. 129–137. [BARTOS, 2013.]

¹²⁰ „A királynő [Mária Terézia] látogatása és a fényes eszterházai ünnepségek híre rendkívül gyorsan elterjedt az országban, számtalan anekdota és legenda kapcsolódott hozzá. Az egyik ilyen történet szerint a parkban – az uralkodó látogatására – felépített Bagatelle („kínai ház”) onnan kapta a nevét, hogy amikor Mária Terézia megcsodálta a kis palotát, megkérdezte Esterházyt, hogy mennyibe került az épület felépítése. Amikor a herceg elárulta, hogy 80 000 forintba, a királynő így válaszolt: „O das ist für einen Fürsten Esterházy eine Bagatelle!” (Ő, ez egy Esterházy hercegnek igazán semmiség. (Az eszterházai Bagatelle valójában Mária Terézia látogatása után 10 évvel készült el.)” Idézi: BARTOS, 2013. 132–133.

¹²¹ Mária Antoinette és sógora, Károly Fülöp kötötte a fogadást 1777-ben. Ennek téje 100 000 livre volt, s arról szól, hogy egy megadott, igen rövid idő alatt fel tud-e építtetni Károly Fülöp egy épületet. Ez 64 nap alatt, 900 ember munkájával sikerült is – igaz kétféle millió livre összegért. A királynő sógora így megnyerte a fogadást, ám az számára a tét többszörösébe került. BARTOS, 2013. 136.

közvetítő. Bár források nem szólnak róla, a Mária Terézia látogatása kapcsán említett anekdota akár meg is történhetett, még ha nem is feltétlenül az akkor épült kínai mulatóház kapcsán. Így az elsőség kérdése – azaz, hogy melyik Bagatelle vette a nevét a másiktól – biztosan nem válaszolható meg.¹²² Az említett történeteket bizonyára Kállay Miklós is ismerte, s talán látta is valamelyik Bagatelle-t, esetleg mindkettőt. Bár ez utóbbi állításokra nincs bizonyíték, biztosak lehetünk benne, hogy ezek inspirálhatták a nagykallói Bagatelle megépítésére. Az osztrák utazó megnevezése alapján – pavilon – minden bizonnyal itt is egy fából készült építményre kell gondolnunk.¹²³ 8. kép.

8. kép. Az Eszterházi Bagatelle (1784)

A harmadik név szerint ismert építmény az ún. Naptemplom volt. Ilyen nevű épület Esterházy Miklós kertjében is volt. Talán több egyszerű véletlennél, hogy Nagy-kállóban is feltűnik ez az elnevezés. Az eszterházi már 1783-ban is állt, de 1824-re ez is enyészeté lett.¹²⁴ Az épületről – mely egy tér közepén állt – egy viszonylag részletes leírást is ismerünk, mely így szól: „Négy lépcsőn lépünk be. Belseje táblásan van burkolva és teljesen aranyozott. Az öt táblán természetesen festett virágfüzérek, képei láthatók aranyozott alapon. Öt trumeaux¹²⁵ is van itt, mindegyik alatt egy-egy asztalka, fehér karrarai márványból, gazdagon aranyozva. Az első asztalon két japán porcellánalak, két porcellán madár egy nagy japán pagoda; a másodikon négy majom és egy madár; a harmadikon két barna porcellánpalack, világos kék virágokkal és egy mokus; a negyediken kínai alakok, az ötödiken egy porcellán hajó. A kandalló barna márványból készült, rajta gazdagon aranyozott és a napot ábrázoló bronzóra, az óra mellett két nagy kínai porcellánalak. A mennyezet fehér, rajta a Nap aranyozott képe; a padló diófával van kirakva. A templom közepén nagy achátból és csiszolt lávából készült asztal áll, amelynek lapját mózesi módra rakták ki, s körülötte nyolc karosszék aranyozva és zöld atlással bevonva, meg egy díván.”¹²⁶ A két épületet nyilván nem lehet összevetni, ám a napszimbólumok alkalmazása és a színes ásványok felhasználása dekoráció céljaira sok hasonlóságot mutat.

Ami az „állatkerteket” illeti, azoknak is megtaláljuk előzményeit – ha nem is nagy számban – franciakertekben. Esetünkben azonban bizonyára nem a barokk kertek-

¹²² Ugyanakkor Bartos György valószínűsíti, hogy az eszterházi építkezés híre inspirálhatta a Bois de Boulogne-ban felépült francia Bagatelle-t. A leírtakra: BARTOS, 2013. 132–136.

¹²³ A franciakertekben pavilonoknak az önálló kerti díszépületeket nevezték, melyek épülhettek kőből, téglából, de leginkább fából ácsolták azokat. FATSAR, 2008. 57–58.

¹²⁴ BARTOS, 2013. 133–134

¹²⁵ ablakközi tükör

¹²⁶ RAPAICS, [1940.] 127–128.

ben megszokott vadasparkról van szó. Kállay leírása alapján inkább a jóval ritkább valódi állatkertre gyanakodhatunk, mely a magyarországi franciakertek esetében is csak néhány helyről ismert,¹²⁷ s az angolkertek esetében sem túl gyakori.

A kert növényeiről sokkal kevesebb információval rendelkezünk, mint az építményekről vagy a látnivalóiról. Mint láttuk Jósika Miklós lekicsinylően írt a kertben található jegenyefákról. Kritikáját óvatosan kell kezelnünk, hiszen, mint Zádor Anna megállapította, a hazai angolkertek legkedveltebb fája – a hársat, a tölgyet, vadgesztenyét és az akácot megelőzve – a jegenye volt.¹²⁸ Minden bizonnyal ezek a fák is megtalálhatóak voltak a kertben. Ezeket egészíthették ki a távoli helyekről hozatott egzotikus fák. Ez utóbbiakról mind az osztrák utazó, mind Kállay András megemlékezett írásában.

Érdekes még témánk szempontjából az az osztrák utazó által feljegyzett megfigyelés, miszerint a kert mindenki által látogatható, azaz nyilvános volt. Ez korántsem volt megszokott dolog a korban. Az első magyarországi magánkert, mely már átmenetet képezett a mai közparkok irányába, a XVIII. század legvégén létesített pesti Orczy kert volt. Ezt Orczy László (1750–1807) nyitotta meg a nagyközönség előtt.¹²⁹ Így Kállay Miklós kertjének koncepciója kortársai egy részénél előremutatóbb irányt képviselt.

Befejezés

Magyarországon közel 200 angolketről rendelkezünk több-kevesebb információval.¹³⁰ Az általam átnézett szakirodalomban viszont nem találtam említését a nagykállói kertnek. Ezért is tartottam érdemesnek összegyűjteni róla azokat az adatokat, melyek itt-ott szétszórva fellelhetőek. Ma már semmi nyoma az idézett leírásokban szereplő sétányoknak, halastavaknak, kerti építményeknek. Az egykori Elizeumnak ma már csak a neve él, de valószínűleg kevesen ismerik a név eredetét, illetve azt, hogy a területen egykor egy angolkert létezett. Ezzel a dolgozattal szerettem volna emléket állítani Kállay Miklósnak, és az ő „hasznos és mulató Elizeumnak nevezett”¹³¹ kertjének.¹³²

1. kép forrása: BOROVSKY, [1900.] 483.

8. kép forrása: Bartos, 2013. 135. 5. kép

A többi kép forrása a szövegben jelezve van

¹²⁷ Például Kismartonban, Cseklészen emlékeznek meg ilyenekről. FATSAR, 2008. 60.

¹²⁸ ZÁDOR, 1974. 12. A kert későbbi időszakát jellemző növényzetről a már idézett Pesty Frigyes-féle gyűjtésből, valamint özvegy Bolits Józsefné visszaemlékezéseiből nyerhetünk vázlatos képet. Az említetteknél bizonyára több információt kaphatnánk a témára vonatkozólag Dudinszky Emil kéziratából, melynek azonban nem akadtam nyomára. DUDINSZKY EMIL: Nagykálló flórája és faunája. Említik: NAGYKÁLLÓ, 1970. 385.

¹²⁹ ZÁDOR, 1974. 32–33., GOMBOS, 1974. 80. Az első, kimondottan közcélokat szolgáló parkok közé tartozott az 1775-ben megnyílt Pozsony melletti Bruckenau (FATSAR, 2008. 33.), és a budai Városmajor, melyet 1785-ben nyilvánított közkertté a Helytartótanács (GOMBOS, 1974. 143.).

¹³⁰ ZÁDOR, 1974. 3.

¹³¹ KUBUSNÉ MECSEI, 1993. 50.

¹³² Ezúton is köszönetemet a dolgozat megírása során nyújtott segítségéért Harsányi Gézánnának és Szabó Lászlónak, valamint Kulcsár Valériának és Alföldy Gábornak a dolgozat átolvasásáért, s az ennek során adott hasznos tanácsaikért!

KULCSÁR ATTILA

Nyíregyháza szocreál építésze

Az általánosítás sok mindent összekever a fejekben, és a modern építészet kaotikusságában még nehezebb eligazodni, mint a képzőművészetek többi ágában. Sokan a funkionalista modern dísztelen tömegeit is szocreálnak mondják lekicsinylően, elkülönítve a jelen színesebb, sokszor cifrább opusaitól. A szocreál rövid ideig tartó építészeti retorikája nem múlt el nyomtalanul városszerkezeteinkből és köztereinkről, bár mára épületeinek díseit sok helyen eltávolították, eltakarták. A művészettörténet egy totális diktatúra anakronisztikus kényszerének tekinti, bár architektúrájának megmaradt emlékeit a ma embere a kiegyensúlyozottság szigeteként szemléli a hektikus, magamutogató jelen építészeti „Ki mit tud?”-jában.

Az „ötvenes évek” kifejezés – így, idézőjelben –, rögtön afféle történelmi terminus technicussá változik, de nem tudjuk biztosan, hogy milyen is volt. Kor, melynek nincs érvényes története. Egy korszak építésze, melynek részben a kor valódi történetének ismeretlensége miatt nincs építészettörténete sem. [...] A közelmúlt története, mint *terra incognita*.¹ Az építések publicitása mindig is a politika színpada volt. A szakmai szándékoknak és főszereplőinek nehezebb nyomára bukkanni, különösen, ha maguk is rejtőzködni akarnak. A nagyvállalati rendszerekben, a nagy csapatok közreműködői hierarchiájában nehéz az eredeti szándékot, az alkotó építész megtalálni.

A világhégés után a városok stratégiailag fontos épületei romokban heverték, így Nyíregyháza vasúti pályaudvara és környéke is, az 1944. szeptember 6-i amerikai bombázás következményeként. Pfaff Ferenc látványos állomásépületén túl megsemmisült a Szabolcs Szálló, az Arany János, a Kiss Ernő, az Árpád, a Toldi utca, a Deák Ferenc utca sok lakóháza és a légi csapás 80 emberéletét is követelt.

Az közigazgatás első gondja a békeévekben a romok eltakarítása és az újjáépítés volt. Az építészek a nagy lehetőségekre gondoltak, a politikusok programjaik épületekben történő befogadására, az ideológusok pedig az új eszmére, amellyel a fejeket kell teletömni, mert a szovjet csapatok jelenlétével világunk paradigmái megváltoztak. A negyvenes évek koalíciós kormánya az épületek helyreállításra koncentrált, a hogyanra nemigen figyelt. Horthy konzervatív rendszere nem engedte érvényesülni a modern művészeti mozgalmak szempontjait, melyek nyugaton már teret nyertek. El-

¹ SZALAI ANDRÁS: „Tükör által, homályosan...”. Negyven év építészetéről az Ybl-díjak ürügyén. In: Évek, művek, alkotók. Ybl Miklós-díjasok és műveik 1953–1994. Szerk. Schéry Gábor. Budapest, 1995. Építésügyi Tájékoztatói Központ Kft., 9.

kötelezett építészei is csak magánépítésben juthattak feladatokhoz. A két világháború közötti trendet a Wagner Gyula képviselte barokkizálás² jellemezte. Nyíregyházán a Bethlen Gábor utcán megépült Katolikus bérpalotában érhető tetten, de már Korb Flóris Debreceni Egyeteme (1927–1930) és Lux Kálmán lillafüredi Palota Szállója (1925–1929) is jelzi a historizmushoz való visszatérést.

Az ország jeles építészei és város régi építőmesterei közül sokan meghaltak, külföldre távoztak vagy abbahagyták tevékenységüket. Néhányan ugyan bekerültek az új hatalom gépezetébe, de a negyvenes évek végén, a Hároméves terv alatt, csak néhány halaszthatatlan épület megvalósítására volt idő, mert 1951-ben lezajlott a „Nagy építészeti vita”,³ és attól kezdve Sztálin haláláig a kommunista ideológia, a szovjet példák dogmatikus követése lett kötelező a képzőművészetek minden ágában.

1. kép. A vasútállomás

2. kép. A Dohányfermentáló

Nyíregyházának szerencséje volt, hogy az első idők kötelező feladata a vasútállomás újjáépítése lett. (1. kép) A város eme kapuját Bahradnyicky Jan lengyel vasúti mérnök és Vársárhelyi Boldizsár statikus mérnök tervezte, a CIAM, a Modern Építések Nemzetközi Kongresszusa elvei szerint, vagyis a Bauhaus iskolájából kinőtt mozgalom eszköztárával csakúgy, mint a vele szemben álló vonatkísérő laktanya épületét. Ezek 1951-re készültek el. A háza-

kat a funkcionalista építészet aszimmetrikus gesztusaival formálták. Karakterüket a tömegek hierarchiája, a szerkezeti konstrukciók formái és anyaghasználat a „díszíti”. Hasonlóan jó időben épült a dohánybeaváltó pavilonjai helyén Rimanóczy Gyula ipari épülete, a Dohányfermentáló⁴ (2. kép), amely 1949-ben lett kész, és még kibújhatott a propagandisztikus dekorációk kényszere alól. Talán csak a tetején sokáig meglévő géppuskafészek utalt az osztályharc jelenlétére, és a hidegháború beköszöntére.

Az építészetet ekkorra államosították. A magán tervezőirodák megszűntek, és

² KOROKNAY GYULA: Nyíregyháza művészettörténeti emlékei. Nyíregyháza, 1971. Szabolcs-Szatmár M. Lapkiadó, 27.

³ Vita az építészet helyzetéről. Révai József összefoglalója. Központi Előadói Iroda. Kultúrpolitikai munkaközösségének rövidített anyaga. Propaganda Osztály. Budapest, 1951, 132.

⁴ KOROKNAY GYULA: Nyíregyháza művészettörténeti emlékei. Nyíregyháza, 1971. Szabolcs-Szatmár M. Lapkiadó, 39.

megalakultak a nagy tervező vállalatok, a lakó-, ipari és középületekre specializálódott több száz fős szervezetek, és az egyes közintézményekre szakosodott speciális tervező intézetek. Létrejött az egyes régióközpontokban a minisztériumból irányított Tervező Vállalatok országos hálózata. Nyíregyháza és megyénk a Debreceni Tervező Vállalat gondjaira volt bízva, a tervutasításos rendszer szervezeti keretei között. A megyeszékhelyen is megszűntek a kis tervező-kivitelező magánvállalkozások: Várallyai István, Balczár István, Pisszer János, Ferencz János, Barucha József abbahagyták tevékenységüket, meghaltak vagy eltűntek a szakmai közéletből. Szerepüket a megyei kivitelező vállalatok és tervező csoportjaik vették át, mígnem 1959-ben személyi állományukból létrejött az ÉM Debreceni Tervező Vállalat fiókirodája, a Szabolcs-megyei Tervező Iroda Kerepesi Ferenc vezetésével, Paulinyi Zoltán, Kovács Vince, Horthy Pál, Dénes Lóránt, Scholtz Béla és Soltész Béla nevével fémjelzve.

Az építést akkor már az ideológiai harc győztesei irányították. A vitában a „vádlott” nyugati kozmopolitizmus építésze vereséget szenvedett. Az ideológiai párbaj kimenetele nem volt kétséges, a sztálini-zsdánovi formanyelvet Révai József népművelési miniszter nyomtatékosította, és Perényi Imre tanár úr fordította le az építésszámára, aki a magyart orosz akcentussal beszélt. „Az építésszót, az egész dolgozó nép történelmi feladatának: a szocializmus, a kommunizmus építésének szolgálatába kell állítani”⁵ – fejtette ki Perényi, a szocialista realizmus tartalmában szocialista, formájában pedig nemzeti karakterű. A vitában Major Máté még a modern építészet szószólója volt, de aztán később a paksi tulipán vitában, már kitűntek politikai elkötelezettségének korlátai.

A szocreál épületeken az építésszót térképző karakterétől idegen, populáris és agitatív elemeknek kellett megjelenni „kifejezve a munkásosztály napról-napra vívott kemény küzdelmét az osztályellenesség és a természet ereje ellen, a szocializmus heroizmusát”.⁶ Ezt a várakozást a filmművészet, festészet, szobrászat és az irodalom is direkt módon teljesíthette. A *Dalolva szép az élet*, az *Állami Áruház* agitációs filmek, a munkás-paraszt-értelmiség összefogását reprezentáló plasztikák, a munka hőseit, a személyi kultuszt tápláló

3. kép. Debreceni erkélymellvédek agitatív dom-borművekkel

⁵ PERÉNYI IMRE: Nyugati dekadens áramlat a mai építészetben. In: Vita építészetünk helyzetéről. Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége. Építőművészeti Szakosztály. Budapest, 1951. 12.

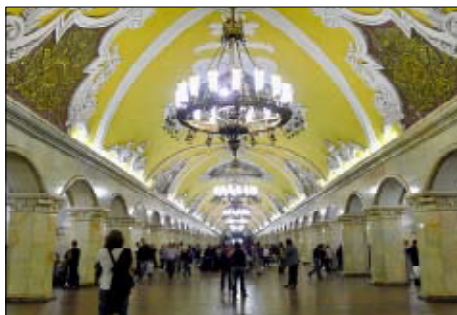
⁶ Építés-Építészet, 2. évf. 1950. 4. sz. 240.

pannók, sztahanovistákról szóló novellák születtek. Engels filozófiája szerint a szocialista embertípus az eszme terjesztője, feladata a cselekvő aktivitás. A „típusban egyesül a konkrét és a szükségszerű.”

Az építészet feladata ekkor a társadalom nagy változásainak, a hősiesség helytállásnak, a „megforgatjuk az egész világot” optimizmusa téri kereteinek létrehozása. Programja szerint megalkuvást nem ismerő módon, erőből duzzadó, a jövőbe vetett hitet kell sugározni. Az agitativitást a társalművészetek bevonásával sikerült elérni. Plasztikák, domborművek szolgálnak erre például (3. kép), a belső terekben sgraffitók buzdítanak azonosulásra az eszmével. Az épületek vonzásterében szobrok, szocialista ikonok vonják magukra a szemlélő figyelmét.

4. kép. Sztálin-barokk

5. kép. Moszkvai metróállomás

A szocreált szokták „sztálin-barokknak” csúfolni (4. kép), pedig a magyar változat nagyon távol állt a nagy példakép díszekben tobzódásától. Moszkvában a metróállomások színházi pompája, a Lomonoszov Egyetem, és a Mezőgazdasági Kiállítás épületeinek fölöslegesnek tűnő díszítettsége a rendszer reprezentációját akarta láttatni. A mindenki által használt köztereken, a cárok idején alkalmazott pompa és szépség közkinccsé tételét, bárki számára elérhető voltát (5–6. kép)

6. kép. Moszkva, a Mezőgazdasági Kiállítás bejárata

Az ötvenes évek elejének architektúrája ott kapott kiemelt lehetőségeket, ahol a „megforgatjuk az egész világot” eszméje, „a vas és acél országa”-program gyarait, új városait létrehozta: Dunapentele-Sztá-

7. kép. Győr új állomásépülete

linváros (8–9. kép), Tiszaszederkény-Leninváros, Ózd, Csepel, Diósgyőr gyártelepein vagy Győr új vasútállomásán (7. kép), megyénkben a Tiszalöki

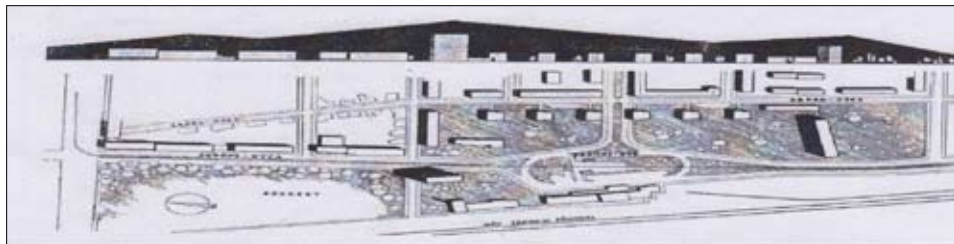
8. kép. a Tiszalöki Vízertmő Vilt Tibor szobrával 9. kép. Sztálinváros, lakóház parapet-díszítése erőmű építészetében (8. kép), valamint a nagyvárosok sugárútjain.⁷ Ott, ahol az ipari munkásság számára házsorok, városrészek, közterek épültek, ekkor még téglaszerkezetekkel, benne falnyílásokkal (9. kép). A lakásépítés példáit 1949-ben „Falu, város” lakásépítési kiállítás tervsorozatai tették kirakatba, majd az *Új Csepel a dolgozók városa* című tárlat. A kiállítások típusokkal szolgáltak az adaptálások számára. „A művészeti kompozíciókat eszmei kifejező erővel kell megtölteni úgy, ahogy a szovjet építészet példája mutatja. A szovjet építészet megteremtette korunk nagy építészetét. (Perényi Imre professzor ekkor a Műegyetemen a Várostervezési tanszék vezetője volt, és itt a lakótelepek elméletét tanította.) Egységes városközpontok, egységesen beépített útvonalak, egységes tervek és elvek alapján létesülő városnegyedek és városok megépítésével a nagy építészet fogalmát soha nem látott magasságra emelték.”⁸ Az ötvenes évek lakótelepei még keretes, zárt sorú beépítéssel, készültek, két-három fogatos szervezésben. Egyenként szimmetrikus tömegekkel, de az eltérő szekciók és az erkélyek ritmusa bizonyos változatosságot hozott létre a sorolásban, melyet lépcsőházak és a bejáratok kihangsúlyozása tovább proporcionált. Az apró erkélyeket nemzeti motívumokkal díszített lakatosszerkezetű korlátok szegélyezték. A kiugró ereszeket tagozatos párkányok volutás konzolcsákkal díszítették (9–10. kép). A lakóházakat alapincézték (kettős rendeltetéssel, hogy a pincerekeszek szükség esetén légoltalmi célokra is használhatók legyenek).

Nyíregyházán a szocreál építészet jövőbe vetett optimizmusa a városfejlesztési koncepciókban érhető tetten. Abban a nagyszabású beavatkozásban, amely a város történelmi szövetébe belerobbantott egy sugárutat az állomással szemben, valamint két körút nyomvonalát épületek lebontásával tervezte kialakítani. A városépítészeti szabályozása bonyolult folyamatok összessége. Évtizedek kellenek megvalósításuk-

⁷ PRAKALVI ENDRE – SZÜCS GYÖRGY: A szocreál Magyarország. Budapest, 2010, Corvina.

⁸ PERÉNYI IMRE: Nyugati dekadens áramlat a mai építészetben. In: Vita építészetünk helyzetéről. Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége. Építőművészeti Szakosztály. Budapest, 1951, 5., 10.

hoz. Ha elfogy mögöttük a társadalmi konszenzus és az anyagi erő, torzóban maradnak, vagy más módon épülnek meg.

10. kép. Nyíregyháza, városkapu. A Petőfi tér beépítése.

Nyíregyházán a vasútállomás-környéki háborús károk helyreállítása sugallta a nagy távlatú gesztust: egy városkapu létrehozását (10. kép). Az Arany János utcán sugárút elindítását terveztek 30 méteres szabályozási szélességgel, osztott pályás főutat, zöldsávos elválasztással. A nagytengelyt négy-ötszintes beépítéssel követik a házsorok, meghúzva az új párkánymagasságot, a földszintes múlt felemelkedésének jelképes perspektíváját. Az Arany János utca a Debreceni utcán át a városközpontba juttatta volna el a forgalmat, mint a „szomszéd városban”, Debrecenben. Ott a Piac és a Péterfia utcák nagytengelyén, itt a történelmi városszövet utcáira merőlegesen vezetett volna a sugárút. A nagy koncepciók a Várostervező Intézetben (VÁTI) készültek el Budapesten. Nyíregyháza Általános Rendezési Tervét Polónyi Károly, a részletes terveket Kalata Gyula készítette el. A tervek hierarchiájában ezután a beépítési terv következik, amikor konkrét épületekre bontják le a rendező elveket. A Petőfi tér beépítését Kerepesi Ferenc és Paulinyi Zoltán dolgozta ki, épületenként Paulinyi műterme kezdte el megvalósítani.⁹

11. kép. Arany János sugárút

12. kép. Paulinyi Zoltán pagodás városkapui

A földszint plusz 3–4 emeletes lakóházak sora – üzletek nélkül – az utcafronton álló szekciókból, típus és ajánlott tervek sorolásából állt. Paulinyi Zoltán műtermében készültek az adaptációk (11. kép). A házak utcai erkélyeit nem díszítik műkö reliefs, mint Debrecenben a Petőfi tér hasonló lakóházait. De a műkö nyíláskeretezések, a vakolattal kváderezett földszint, a bejáratok hangsúlyos kiemelése és a kiugró pár-

⁹ Nyíregyháza, Petőfi tér beépítése. P. Z. Műszaki Tervezés 1964. 6. sz. 30–31.

kányok girlandok nélkül is magukon hordják a klasszicizáló stílusjegyeket. A koncepciótól a megvalósításig évek telnek el. Az 1952-ben elkezdett terv 1954-re került elfogadásra, az Arany János utca zárt sorú beépítése csak a hatvanas évek végére jutott el a Szarvas utcáig. Az első épületek még szocreálban elfogadott típuszekciók adaptációi voltak.

A magyar szocreál távol áll a „Sztálin barokktól”. Ez két körülményre vezethető vissza. Az ideológia a haladó nemzeti múlt formakincsét jelölte meg eszköztárnak. Kardos György – a kor másik ideológusa – Hild József klasszicista villáinak, dabasi kúriáinak reformkori historizmusát jelölte meg a követendő példának.

A másik ok, hogy a fiatal építészek egy csoportját, – az úgynevezett „dániasokat” – frissen megfertőzve a tiltott nyugati „international style” a legújabb alkotásaival. 1944 őszén ugyanis hatvan III.–VI. éves építész a kormány kimenekített Németországba katonai behívóval, hogy maradjon a háború után az újjáépítéshez szakember. Halléban kötöttek ki, majd a háború befejeződésével Dániába és Svédországba kerültek. A diák-katonák tanáraikkal 1947-ben a modern építészet szellemiségével megfertőzve kerültek haza. Munkába állva a szocreál penzumot a lehetőségek szerint elszabotálva, annak lecsendesített, modernizmussal keresztezett változatát valósították meg. Mások igyekeztek a szakma azon területein tevékenykedni, amelyek valamilyen védelmet élveztek a direkt politizálástól, ez a műemléki helyreállítás és a belsőépítészet volt.

Paulinyi Zoltán 1944-ben végzett, így nem volt részese a „dániai mentő akciónak”, ezért ő csak szakmai intelligenciájával lavírozhatott a kor követelményei között. Az Arany János utca sugárútja szocreál gondolat. (11. kép) Ő a beépítési tervében reprezentatív városkapu kialakítására törekedett, korszerű közlekedési csomóponttal, de hat tipizált kockaházsal nehéz volt térfalat alkotnia. A terveken szerepelt még egy keleti térfal szálloda funkcióval és egy vertikális toronyház, a Népkert sarkán, mint Debrecenben, de egyik sem valósult meg. Maradt a lakóházakkal szegélyezett sugárút, melynek városkapu jellegét tervezője a Toldi utca mentén a két pagodás ikerházzal próbálta hangsúlyozni. (12. kép) A szigorú tervutasítások és a szűkös költségkeretek szorításában Paulinyi itt engedélyt kapott öt emelettel és a karakteres tetőszinti felépítményekkel egyéniséget adni a semleges típuszekciók monotonságában álló épületeknek. Ehhez a szintszámhoz már lift is kellett, de a földszint kereskedelmi-szolgáltató funkciói besegítettek a fajlagos költségnormákba, és középületté minősítették ezt a lakóházat, így megépülhetett.¹⁰

A háborús pusztításokban a műemlékvédelem felértékelődött. A trianoni országvesztés az új határokon belül maradt történelmi épületeinknek még nagyobb hangsúlyt adott. A kommunista rendszer a kastélyok tulajdonosait kilakoltatta, sokan külföldre távoztak, és a patinás egyházi és világi tulajdonú épületek a közhasználatába kerültek. Paulinyi Zoltán is sokakkal együtt szívesen vállalkozott műemlékek újrahasznosítására. Ez nagy empátiát és szakértelmet igényelt. Például Kocsordon Tisza Lajos romantikus stílusú vadászkastélyát tudószanatóriummal kellett átalakítani, vagy Berkeszen a Vayak klasszicista kastélyából gyermekotthont tervezni. Ezek a stílusgyakorlatok jó alapot szolgáltattak a kortárs szocialista-realista feladatok létrehozásában is.

¹⁰ Arany János utcai lakótelep 7. jelű épület Műszaki Tervezés 6. 12. o. P. Z.

Így lett újra városi színházzá Alpár Ignác 1884-ben épült teátruma. (13. kép) Az ötvenes években először Paulinyi közreműködésével, a kocsifelhajtó helyett szélfogó készült elé, tetején ballusztteres terasszal, majd koszszerű világítással és tűzvédelemmel szabványosították. (14. kép) Aztán Siklós Mária és a kor nagy belsőépítésze, Németh István beavatkozása nyomán komfortosodott, amikor – Koroknay Gyula elemzése szerint –, „biedermeier karakterű enteriőrökkel” befogadó színházzá nemesítették a már filmszínházzá züllött Thália csarnokát. (A jelenlegi állapot már az új évezred beavatkozása.)

13. kép. Alpár Ignác színháza

14. kép. A korszerűsítő felújítás után

A magyar labdarúgás fénykora a szocreál korszakra esett. Dávid Károly Népstadionja a funkcionalizmus és a reprezentáció egyvelegében fogant. Nyíregyházán is elkészültek a tízezer fő befogadására alkalmas stadion tervei a Jóska-kút előtti részre, a Sóstói úton. A klubház és öltöző épület középrizalitos tömegén ma is látható a hasonlóság a Népstadion bejárati épületével. (16. kép) Homlokzatán az iker, dór oszlopos kiemelés és a tojás tagozatos párkány ugyan ma már a szélfogóba került, de a klasszicista archaizálás finom részletei ma is reformkori építészetre utalnak. (15. kép) A bejárat előtt Kárpáti Anna 1968-ban felállított *Atléta* szobra már nem heroikus, inkább „hetvenkedő” pózban idézi a Népstadion szoborparkjának erőteljes duzzadó sportolóit és demonstrálóit. Ez a szobor még hozzátartozik a beruházáshoz, afféle szocreál kel-

lék. A stadione együttes tervezője is Paulinyi Zoltán volt.

15. kép. A főbejárat
historizáló oszloprendje

16. kép. Az öltöző
és klubház
középrizalitos tömege

Az 1972-ben elhunyt Paulinyi számára csak 25 alkotói év adatott. Pályája legnagyobb része a szocreál korlátozott szellemi és anyagi lehetőségei között rekedt. A Móricz Zsigmond Könyvtár elkészült épületében jutott igazi képességeit megcsillogtató feladathoz, amely csak halála után készült el.

A népszórakoztatás kötelező objektumai ezekben az időkben a szabadtéri színpadok voltak, ahol a *Csárdáskirálynőt* színre lehetett vinni, és a *Patyomkin páncélos*hoz hasonló filmeket bemutatni. A nyíregyházi 1968-ra lett kész, mert a termelő beruházások primátusa és a hidegháborús fegyverkezés lelassította a halasztható tervek kivitelezését. A szabadtéri színpad kertészeti pavilonjai, központi szociális és világosító épülete a klasszicizáló anakronizmus minden formajegyét hordozza. Szimmetrikus szervezés, oszloprenddel alátámasztott emeleti rizalit. (17. kép)

17. kép. A Szabadtéri színpad főépülete

18. kép. Bejárati pavilon

Zenei jelkép a timpanonos párkány közepén terméskő lábazata, mely erőtől duzzadó, mint az eszme. A modernitást a tető fölé emelt újságírói, „közrendészeti” pagoda jelenti, aszimmetrikus kiemeléssel a tömegből, boltozatos nyílásrendszerrel. A bejáratok és a kerti pavilonok Dienes István, a kor jeles helytörténésze rajzai szerint készültek, aki akkor a Tervező Iroda grafikusa volt. A nagy műveltségű helytörténész – aki a „honfelügyelő” címmel tüntette ki magát –, amikor Osváth Imre *Országzászló* szobrát elbontották, a szobor főalakjainak fejét megszerezve megmentette az enyészettől. Paulinyi is tisztelte, és rábízta a kerti pavilonok megformálását, mert Sóstófürdőn a Székelykapu megtervezésével bizonyította ebbeli jártasságát is.¹¹ Így lettek a csúcsívekkel más karakterűek, mint a központi épület. (18. kép)

Nyíregyháza leglátványosabb szocreál együttese a mai Hősök terén áll. A Zöld Irodaháznak becézett épület a korábbi Beloianisz térnek elkeresztelt főtér északi térfala, melynek keleti oldalát a „Békeház”-nak elnevezett „kortárs” lakóház alkotja. A legutóbbi időknek a szocialista realista korszak iránti nosztalgiaja is elkerülte ezt az ötvenes évekbeli skanzen, pedig sok város és a művészettörténeti elemzés felfedezte magának az ellentmondásos korszakot. Dunaújváros egyenesen védetté nyilvánította a kor épületeit, és eredeti állapotukba újította fel. Nyíregyházán erre nem volt szükség. Az épületek olyan jó minőségben készültek el, hogy párkányaik se sérültek meg, az 1956-os vörös csillag ledöntése óta homlokzatukon nem fog az idő, funkciójuk se változott.

¹¹ MARGÓCSY JÓZSEF: Utcák, terek, emléktáblák. II. Nyíregyháza, 1986, Városi Tanács V. B., 121.

Az Irodaház az állami vállalatok városi és megyei irányítási központjai számára épült „23 000 léghöbméterrel. 130 irodát foglalt magába, a tiszaberceli téglagyár másfél millió téglája épült bele” – írta a Néplap egyik 1954-es száma. Jobbról és balról két 18 lakásos lakóház is vele együtt épült. (20. kép) Tervezője az ÉM Debreceni Tervező Vállalata volt, a terveket Szvesnyikov Szergej írta alá tervezőként, az átadási jegyzőkönyvben Martsekényi Imre tervező neve is olvasható. Építésvezetője Berecz Pál volt. Szvesnyikov neve szerepel a tervlapokon, de hogy miként került ide ez oroszos nevű építész Debrecenbe, erre vonatkozóan az utolsó, még ebben az irodában dolgozó kolléga, a 90 éves Kálmán Ernő sem tudott információkkal szolgálni.

A kor dramaturgiája szerint a Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának tiszteletére az építők felajánlásokat tettek a tervek 104 százalékos teljesítésére, a termelékenység 112 százalékosra történő növelésére. Ezeket a brigádtagok személyes aláírása hitelesítette. Kalocsai István, aki ekkor a vállalat főmérnöke volt, technológiai újítással járult hozzá a határidő teljesítéséhez. Téglabetétes födémelemek és vasbeton oszlopok előre gyártását javasolta. A bejárat oszlopcsarnok azért téglából készült, mit egy-egy gyárkémény. Ez az axiális kiemelés egy tervtanácsi javaslatra kerülhetett a ház tengelyébe, mert egy korábbi változaton még szobrokkal díszítették,

19. kép. Az Irodaház bejáratának első változata

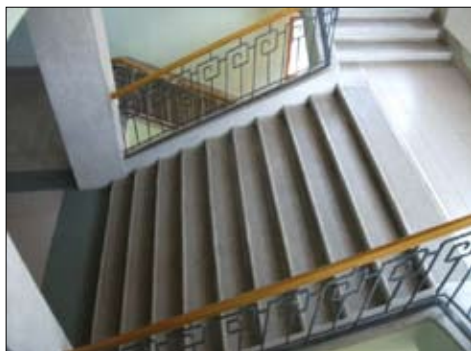
20. kép. A reprezentatív főbejárat

21. kép. Két szintet összefogó homorulat, ablakkeretezés

22. kép. Saroklizéna, koronázó párkány, attika

23. kép. Meander-díszes korlát, ünnepélyes lépcsőház

24. kép. Főbejárati portikusz

bejáratán, reprezentatív lépcsősor látható, és ballusztetes rizalitokkal díszítették a ház portálját. Az akantusz leveles attikafal felett két fekvő alak (bizonyára egy munkás- és parasztnő) támasztotta volna meg az ország címerét. (19. kép) A Tervező Vállalat főmérnöke ekkor már Mikolás Tibor volt. Lehet, hogy ő közvetítette az Sztálin-díjas Orlov elvtárs tanácsait, aki a zsdánovi kultúrpolitika tapasztalatait átadandó 1952-ben Magyarországra érkezett. Révai elvtárs is óva intette az építészeket attól, hogy odáig menjenek a historizmusban, hogy egy falusi kultúrház úgy nézzen ki, mint egy „nemesi kúria”. Nos, az Irodaház ezek után, barokkos, ellipszis alaprajzú timpanonnal egyedülálló hangsúlyt kapott. Ehhez hasonló bejárati reprezentációt a Lauber László és Szendrői Jenő tervezte Sztálinvárosi Vasmű bejárata sem kapott (25. kép) és mai MOME főbejárata sem, Budapesten a Zugligeti úton (26. kép) a „dániás” Farkasdy Zoltán alkotása.

25. kép. A Sztálinvárosi Vasmű portikusza

26. kép. A MOME hangsúlyos főbejárata

A négy szintet átfogó dór oszloprend, elliptikus félkupolával lezárva, barokkos gesztus, (24. kép) a rizalit két szélén egy-egy lizénával megfogva katedrálisos hangsúly. (22. kép) A széles architráv felett nagy kiülészű párkányt kapott, amely felett az attika ballusztetes betétekkel ritmizált. A két emeleti szintet összefogó nyíláskeretezés helyett a földszintet fogták össze boltozatos falfülkével, (21. kép) és ez megszakítva a földszint feletti osztópárkányt egy újabb ritmusképletet visz az ablakok rendjébe. A tágas lépcsőház, a harmadik emeleti nagygyűlések díszterméig vezet, meander díszes korlátja egyszerre modern és historikus. (23. kép)

Nem hiányozhatott az épületekről az építészeti tagozatok mellett a direkt agitáció sem. A betervezett három freskóra és két domborműre a költségkeretéből csak 35 ezer forint maradt. A Művészeti Alap felkapott épületszobrása, Gyenes Tamás nem vállalta ennyiért a munkát. Berki Nándort, a helyi Művészeti Csoport vezetőjét sikerült rábeszélni a feladat elvégzésére, miután a homlokzati műkő plasztikákat is ő öntötte formába. Ezúttal a reliefeket gipszből véglegesítette, és bronzosra színezett alkotása most is ott áll a lépcsőház oldalfalain. (27. kép)

27. kép. Berki Nándor domborműve az Irodaház lépcsőházában

Realista emberábrázolás, szocialista szituáció, brossúraízü kompozíció jellemzi. Az egyikén a mérnök magyaráz a malteros lánynak, miközben a kőműves várja a tiszteberceli téglákat. A másik egy paraszti életkép. A traktorosnak mutatja az agronómus talán az ágas búzát, ezt a juhász, és a parasztlány a földekről közeledve figyeli.

A Beloianisz tér a Halcsarnok lebontása után a Békeház monumentális épületével lett méltó párja a Kossuth térnek. Zárt sorú beépítése a Dózsa György utcáig átfordul. Formajegyein látszik, hogy ugyanaz a műhely tervezte. (30. kép) A földszint feletti és az eresz alatti osztópárkányok hasonlósága szembetűnő. Itt valósult meg az Irodaházról levett, két emelet ablakait összefogó nyílászkeretezés ritmusképlete a bejáratok további kihangsúlyozására. (29. kép) A prizmás kiképzésű kváderek ekkor még műkőből készültek. A bejáratozatot szegélyező kettős keret között tulipános ornamentek nemzeti hivatkozások inkább, mint historikusok. (28. kép)

28. kép. A Békeház nyílászkeretezett bejáratai

29. kép. Földszinti kváderezés, emeleti nyílászkeretezés

Az épületek alatt itt is pincék épültek, az udvari kijáratok hangulatos belső uvarokba vezettek, amíg a garázsokkal be nem épültek, de ezekre akkor még nem volt szükség.

30. kép. Nyíregyháza, Békeház, 1954

A rövid ideig tartó korszak nem hagyott több látványos épületet a megyeszékhelyen. A ma Apáczai Csere János Általános iskola bejárati épületszárnya őrzi még a szocreál jegyeket. (31. kép) A szegmensíves bejáratával és néhány nyíláskeretkezéssel. A bejárat feletti erkélye és az ünnepélyes lépcsősora a korra jellemzően teátrális.

31. kép. A mai Apáczai Csere János általános iskola körüli homlokzata és főbejárata eredeti állapotában

A városban még néhány ötvenes években készült óvoda, gyermekintézmény homlokzata őrzi a historikus díszítgetés jegyeit, de legtöbbet mára már átépítették és hőszigetelték.

A szocreál építészet végét Sztálin halála után, 1954-ben a Moszkvai Építészeti Kongresszuson elhangzott Hruscsov-beszéd jelentette. A beszéd lefordított kulcsmondatai szerint „az építőművészek elszakadtak az építészet korszerű gazdasági mű-

szaki feltételeitől, a konstruktívizmus elleni harc ürügyén, a formalizmus másik végletébe tévedtek. Mindezek konzekvenciáit le kell vonni, a művészeti oldalt szorosabb kapcsolatba kell hozni a korszerű technikával, a gazdaságos műszaki oldallal.”¹² Új korszak jött el, a technológia diktatúrája. A díszített téglaházak helyett a dísztelen, de szerelhető panelházaknak, a házgyárak termékeinek a kora Szovjetunióban és hamarosan nálunk is. Az Irodaházról 1956-ban lekerült a csillag, de a Dohányfermentáló tetején még sokáig megmaradt a géppuskafészek. Az építészet viszont felszabadult. Lehetett modern, posztmodern, de csak abból és annyiból, amennyit a létező szocializmus rendelkezésére bocsátott.

32. kép. Irodaház 1956

33. kép. Géppuskafészek mementó

1960-ban indult a 15 éves lakásfejlesztési terv, melyben 1975-ig egymillió új otthon megvalósítását írta elő. A szépeltések idejének vége lett.

A szocreál házak mára a nyugdíjas korosztály nosztalgikus épületei. Tovább építve, átalakítva, néha díszeitől megszabadítva a városkép történelmi emlékei. Egy rövid ideig tartó esztétikai diktatúra anakronisztikus alkotásai, melyekben ma is sokszor a mesterségbeli tudás jó példái láthatók. Az épületek a kor monumentumaiként a politikai retorika metaforáinak szimbólumai. A házakat az épített társadalom sokszor használta transzparensnek. A diktatúrák erőből, a gazdagok jelként.

Ám ha nincs szinkronban az esztétika és a kifejezési forma, akkor – miként a szocreál is járt – csak *ir-reál* sikerül.

¹² A moszkvai építészeti kongresszus után. Szabad Művészet, 1955. 3.

MINCSIK VERONIKA

Három szatmári település keresztnévadási szokásai 1796 és 1895 között a református keresztelési anyakönyvek alapján (Csenger, Porcsalma, Szamosangyalos)

A tanulmány célja felkutatni és feltárni, hogy milyen keresztnévadási szokások voltak a Szatmár megye Csengeri járásában található települések, mégpedig Csenger, Porcsalma és Szamosangyalos református lakói körében. Egy több települést átfogó anyakönyvi vizsgálat során (az említetteken kívül Csengerújfalú, Komlódtótfalu, Nagygéc és Ura) merült fel a kérdés, hogy mely nevek kedveltsége volt nagyobb, és ez hogyan változott az idő előrehaladtával. Milyen változás figyelhető meg a gyakori neveknel az esetleges túlterheltség kialakulásakor, amikor egy bizonyos nevet már túl sokan viseltek azonos vezetéknévvel, ami az egyének magyarázkodás nélküli megkülönböztetését is nehezíthette. Ebből kifolyólag mikor és milyen ütemben jelenik meg igény az újabb nevek használatára, azokat milyen forrásból merítik, a település mely lakói juttatják a köznép elfogadására.

A vizsgált települések a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti részén, egymás közelében helyezkednek el.

Szamosangyalos református, de Porcsalmán görög-, Csengerben római katolikusok is éltek, élnek. A vizsgálatot a csak a református lakosság körében végeztem el. A tanulmány megírásához a református keresztelési anyakönyveket használtam, melyeket egyrészt az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyháza kutatótermeiben, másrészt a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában, Nyíregyházán kutattam, illetve magánadatbázisból merítettem.

Az 1784–1787 évi népszámlálás¹ alapján a három település lakossága a következő képet mutatja:

Csenger (mezőváros) 1432 fő, 289 család, Porcsalma 684 fő, 129 család, Szamosangyalos 557 fő, 105 család.

A vizsgált 100 év leforgása alatt több mint 11000 gyerek született a 3 vizsgált településen. Figyelembe kell vennünk azonban, hogy nem minden megszületett gyermek kapott keresztnévet. Eleinte a korai halál miatt kereszteleetlenül elhunyt gyermekeket

¹ www.szabarchiv.hu

nem írták be a kereszteltek közé, hiszen nem lettek megkeresztelve, idővel azonban az anyakönyvezés kezdte felvenni a születési funkciót. Ezek szerint írtak „halva született”, „keresztnevet nem kapott”, „keresztetlen”, „keresztvizet nem ért”, „félholt” tartalmú bejegyzéseket. Ezek a formulák Porcsalmán csak 1826-tól, Csengerben az 1850-es évektől, Szamosangyaloson pedig csak az 1860-as évektől jönnek gyakorlatba. Azelőtt a keresztetlen gyermekeket csupán a temetési anyakönyvekben lehetett megtalálni. Számarányuk nem jelentős, a vizsgálat kimenetelét nem befolyásolják.

Minden településen megfigyelhető, hogy a születő gyermekek száma a népszaporulattal az idő előrehaladtával növekszik.

Leggyakrabban adott keresztnévek

Nézzük meg, hogy az egyes településeken melyek azok a keresztnévek, amelyeket a leggyakrabban adtak a keresztelesek alkalmával 1796 és 1895 között: (A vizsgált települések mögött számukat tekintve csökkenő sorrendben találhatóak a keresztnévek.)

Csenger: Fiúk: József, László, Sándor, István, Pál; Lányok: Julianna, Zsuzsanna, Eszter, Erzsébet, Rozália

Porcsalma: Fiúk: József, Sándor, István, Ferenc, László; Lányok: Julianna, Eszter, Zsuzsanna, Mária, Éva

Szamosangyalos: Fiúk: József, Ferenc, Lajos, László, István; Lányok: Julianna, Zsuzsanna, Erzsébet, Mária, Borbála

Egyes keresztnévek vizsgálata

Az neveket szemügyre véve különböző dolgokat állapíthatunk meg egy-egy keresztnév-ről, illetve az adott településen alakuló névadási szokásokról. A vizsgált keresztnévek után álló szám azt jelzi, hogy hány gyermek nevében szerepel, a százalékadat pedig azt, hogy az azonos nemű gyermekek között milyen százalékos arányban jelenik meg az adott keresztnév. A grafikonok a vizsgált keresztnévet kapott gyermekek öt éves terminusokban összegzett adataiból készültek a településen kapott nevek darabszámaiból, így azok nem százalékos arányok. *Egyenes vonallal Csenger, szaggatott vonallal Porcsalma, pontozott vonallal pedig Szamosangyalos település adatai láthatóak.* A lábjegyzetekben viszont az eredetileg évekre bontott adatokból készült megfigyelések szerepelnek.

Férfinevek

József: Csenger: 423 fő; 13,2% / Porcsalma: 193 fő; 11,4% / Szamosangyalos: 94 fő; 11,1%
Mindhárom településen a legelterjedtebb, mondhatni túlterhelt keresztnév. Jelenléte mindenütt folyamatos. Érdekeség, hogy Csengerben² minden évben kereszteltek Józsefet, évenként nemcsak egy, hanem 3-6 vagy akár ennél több alkalommal is.

² 1821–1840 közt 2-3 fő/év az átlag, 1866–1895-ig 5-6 fő/év. Egyéb időszakokban kb. 4 fő/év az átlag, 1891-ben 10 József születik.

Sándor: Csenger: 200 fő; 6,1% / Porcsalma: 175 fő; 10,3% / Szamosangyalos: 33 fő; 3,9%

Porcsalmán³ jelenik meg a legnagyobb, Szamosangyaloson⁴ pedig a legkisebb arányban. Míg Csengerben⁵ és Szamosangyaloson az 1700-as évek legvégén is jelen van, Porcsalmán az 1810-es években illetve annak végén jelenik meg, Porcsalmán az 1830-as évektől, Csengerben az 1840-es években ugrásszerűen megnő a gyakorisága, szinte évenként megjelenő keresztnévvé válik. Szamosangyaloson pedig 10 évvel később lesz gyakoribb.

István: Csenger: 191 fő; 5,9% / Porcsalma: 142 fő; 8,4% / Szamosangyalos: 51 fő; 6%

Mivel máig közkedvelt név, előfordulására különösebb magyarázat nem mutatható ki. Porcsalmán nagyobb, Csengerben⁶ kisebb arányban van jelen. Mindennek ellenére ritka az az év, amikor nem születik István. Porcsalmán⁷ és Szamosangyaloson⁸ is a névadási gyakoriság hullámszerűen, az időnkénti név-terheltségtől függően váltakozik. Csengerben és Szamosangyaloson az 1810-es és 1830-as évek között gyakrabban jelenik meg, az 1870-1880-as évek ritkább időszaknak tekinthetők.

Ferenc: Csenger: 179 fő; 5,5% / Porcsalma: 127 fő; 7,5% / Szamosangyalos: 73 fő; 8,6%

Közkedvelt, mai napig gyakori név az egész időszakban. Az időszak második felében Csengerben⁹ és Porcsalmán a név gyakoribbá válása figyelhető meg, bár a századfordulóhoz közeledve ritkulni kezd.

László: Csenger: 207 fő; 6,5% / Porcsalma: 124 fő; 7,3% / Szamosangyalos: 60 fő; 7,1%

Közkedvelt, általánosan használt név. Porcsalmán és Szamosangyaloson jelenik meg nagyobb gyakorisággal. Csengerben¹⁰ és Porcsalmán folyamatosan jelen van, azonban az 1830-as évek végén és az 1840-es évek elején ritkul. Éppen ez idő alatt Szamosangyaloson¹¹ is csökken a név gyakorisága.

János: Csenger: 156 fő; 4,8% / Porcsalma: 68 fő; 4% / Szamosangyalos: 33 fő; 3,9%

Közkedvelt név, melynek használatára nem mutatható ki különösebb hatás. Az 1820-as évektől Csengerben¹² drasztikusan csökken, és az 1850-es évek után Szamosangyaloson¹³ is ritkulás figyelhető meg. Az 1860-as évektől Porcsalmán¹⁴ is erősen megfogyatkozik, viszont Szamosangyaloson újra megjelenik.

Pál: Csenger: 186 fő; 5,7% / Porcsalma: 110 fő; 6,5% / Szamosangyalos: 41 fő; 4,8%

³ 1809-ben jelenik meg először, és 1825-ig ritka. 1826-tól gyakrabban, ekkortól évenként 2-3-szor, sőt 4-6-szor is előfordul.

⁴ 1797–1819-ig ritka, mindössze 5 fő; majd 1851-ig hiányzik. 1852-től gyakoribb, és 1895-ig 28 alkalommal, 3fő/5 év.

⁵ 1798 és 1841 között 15 fő. 1842–1895 közt 185-ször adták, évi 2-6, sőt olykor 9-10 alkalommal is.

⁶ 1795–1810-ig átlag 2 István évente, 1811–25 között a leggyakoribb, átlag 3-4 fő/év. A legritkább időszak 1866–80, átlag évi egy fő.

⁷ 1796–1803-ig évenként 2-6 fő, 1804–1820-ig 1-2 fő, 1821-től 1-4 fő, 1833-tól pedig 1-3 fő kapta.

⁸ Gyakoribb az 1798–1826-ig, az 1850–1865-ig és az 1884-től terjedő időszak.

⁹ 1818-ig évenként 1-2 fő, 1844-ig 1-3 fő, ezután évenként 4-5, akár 6 Ferenc is.

¹⁰ 1812-ig évi akár 5, 1813-tól évi 1-2 fő. 1843-tól gyakrabban, évi 5-7 fő. A 60-as évektől ritkul, és a 90-es évektől újra sűrűsödik. A legritkább időszak 1831–1840, a legsűrűbb pedig 1854–1863.

¹¹ 1796–1829-ig gyakori keresztnév (35 fő), majd 1830-tól csökken a név gyakorisága.

¹² 1795–1820 közt akár 2-8 fő/év, majd csökken, és évi max. 3 fő. 1864–1883 között a ritkulás még inkább megfigyelhető.

¹³ 1876–1843-ig 5 évenként 2-3 fő, összesen 22 alkalommal. 1846 után csak 11 fő.

¹⁴ 1796-tól minden évben, évi 1-3 János születik. 1804–1806-ig megfogyatkozik, 1823-ig szaporodik, 1824-től egyenletessé válik, 5 évenként 2-5 János. 1872-től 1895-ig erős a fogyatkozás, ez idő alatt csak 3-szor adják.

Csenger¹⁵ és Porcsalma hasonlóan kedveli, Szamosangyaloson viszont ritkább annál. Használatát valószínűleg egyszótagúsága és a vezetékevekkel együtti csengése, rímélése is befolyásolta (pl. *Gaál Pál, Apáti Pál*). A keresztnév használatának sűrűbb és ritkább időszakai figyelhetők meg¹⁶.

András: Csenger: 124 fő; 3,8% / Porcsalma: 85 fő; 5% / Szamosangyalos: 38 fő; 4,5%

Csengerben, a legnagyobb településen a legkisebb az arányszáma. Bár minden településen folyamatosan jelen van, sűrűbb és ritkább időszakok figyelhetők meg. 1820-as évektől gyakrabban lesz Csengerben,¹⁷ viszont Porcsalmán¹⁸ és Szamosangyaloson¹⁹ ekkoriban ritkul. Az időszak végén megjelenik *Endre* alakban is.

György: Csenger: 178 fő; 5,5% / Porcsalma: 58 fő; 3,4% / Szamosangyalos: 23 fő; 2,7%

Mai napig közkedvelt név. A vizsgált időszakban végig jelen van, azonban még nem olyan gyakori, mint később lesz. Porcsalmán²⁰ az 1820-as évek közepétől kevesebb alkalommal adják, mint azelőtt. Szamosangyaloson²¹ rövidebb időszakok alatt kimarad a György névadási szokás.

Lajos: Csenger: 121 fő; 3,7% / Porcsalma: 52 fő; 3% / Szamosangyalos: 67 fő; 7,9%

Az időszak elején még nem igazán kedvelt név. Az 1810-es években jelenik meg Porcsalmán²², de itt is és Szamosangyaloson is csak az 1830-as évek közepétől válik gyakoribbá. Szamosangyaloson magasan a legnagyobb arányban van jelen.

Károly: Csenger: 126 fő; 3,9% / Porcsalma: 60 fő; 3,5% / Szamosangyalos: 17 fő; 2% / Ura: 5 fő; 1,8%

Legnagyobb arányban Csengerben²³ forduló elő. Csak az 1830-as évektől válik kimondottan gyakorivá, és az 1870-es évek után még gyakoribb lesz. Porcsalmán²⁴ az 1850-es évektől góccokban, felkapás-szerűen jelenik meg, míg Szamosangyaloson²⁵ néhány évvel később válik gyakoribbá.

Mihály: Csenger: 73 fő; 2,2% / Porcsalma: 46 fő; 2,7% / Szamosangyalos: 23 fő; 2,7%

Porcsalmán a száz év alatt végig, Csengerben pedig 1872-ig folyamatosan jelen van, ezután itt több mint 20 évig nem jelenik meg. A vizsgált időszak elején ked-

¹⁵ A század első felében akár több, mint 5 fő/év. (1816-ban pl. 10 fő). 1833–1865-ig ritkulás figyelhető meg.

¹⁶ Porcsalmán: 1813–1825 között, ill. 1886 után figyelhető meg 1-1 sűrűbb periódus, mely időszak alatt 3-5 Pál/év. Szamosangyalosban: 1813 előtt 3, 1814–1854 között 27 Pál születik. A név ritkulása után 1883–1887 között lesz újra sűrűbb.

¹⁷ A legsűrűbb időszakok 1796–1805, és 1885–1895, a legritkább periódusok pedig 1806–1824, és 1832–1847 közé esnek.

¹⁸ 1825 és 1853 között ritkul, 1854-től sűrűbb lesz, szinte minden évben 1-2 alkalommal.

¹⁹ Legsűrűbben 1796–1812 és 1837–1848 között jelenik meg. 1857–1895-ig 22 fő.

²⁰ 1796–1825 közt 1-3 fő/év; 1826-tól ritkulás, mely 1848-tól még erősebb. Míg 1848 előtt 47 fő, addig 1848 után 11 fő.

²¹ 1796-tól 1833-ig átlag 2 fő/5 év, majd 1834-től 10 évenként 1-1 fő. 1888-tól figyelhető meg újra egy kis sűrűsödés.

²² Első megjelenése 1811, majd 1834-ig 2 fő. 1835-től gyakrabban, 1-2 év kimaradás mellett évi 1-2 fő. A leggyakoribb időszak 1872–1876 között, mikor is évi 3-4 fő.

²³ 1796-tól 1832-ig kb. 1 fő/3 év. 1833-tól szinte minden évben megjelenik, akár évi 5 főt is. A leggyakoribb időszak 1874-83 között.

²⁴ 1807-ben jelenik meg, és 1847-ig átlag 2-3 évenként egy fő. 1851-től gyakoribbá válik, átlag évi egy fő.

²⁵ Az 1805-ös és 1809-es felbukkanás után 1825-ben születik újabb Károly. 1856-ig átlag 1 fő/7 év, 1857-től átlag 1 fő/ 3-4 év.

veltebb, idővel azonban mindenütt ritkulás állapítható meg: Szamosangyaloson²⁶ az 1830-as évektől, Porcsalmán²⁷ pedig a század közepétől.

Gábor: *Csenger:* 145 fő; 4,4% / *Porcsalma:* 25 fő; 1,5% / *Szamosangyalos:* 5 fő; 0,5%

Csengerben²⁸ van jelen a legnagyobb arányban. Közkeveltségének terjedése is itt kezdődik az 1790-es évek végén, majd 10 év múltán Porcsalmán²⁹, újabb évtized után Szamosangyaloson³⁰ is megjelenik a máig kedvelt keresztnév.

Antal: *Csenger:* 108 fő; 3,3% / *Porcsalma:* 40 fő; 2,3% / *Szamosangyalos:* 14 fő; 1,6%

Csengerben 1815 előtt fordul elő nagyobb arányszámban, Porcsalmán³¹ 1854-től szinte minden évben megtalálható, főleg a kisnemesi családok kedvelik. Ennek valószínű oka az 1850-ben innen nősülő szatmárcsekei *Kölcsey Antal*. Az ezt megelőző gyakoriságot talán *Antal Mihály* († 1774) helybéli prédikátor vezetéknevének emlékezete okozhatta.

Bálint: *Csenger:* 52 fő; 1,6% / *Porcsalma:* 30 fő; 1,7% / *Szamosangyalos:* 10 fő; 1,1%

Porcsalmán³² az 1800-as évek elején, Csengerben 1822-től, Szamosangyaloson³³ pedig az 1830-as években jelenik meg először. Az vizsgált időszak vége felé válik kedveltebbé.

Zsigmond: *Csenger:* 31 fő; 0,9% / *Porcsalma:* 93 fő; 5,5% / *Szamosangyalos:* 44 fő; 5,2%

Míg Porcsalmán³⁴ az 1830-as évek közepétől szinte minden évben születik Zsigmond és ez az idő előrehaladtával egyre gyakoribbá válik, sőt, minden néprétegben előfordul, addig Csengerben³⁵ alig adták a nevet. Szamosangyaloson³⁶ csak az 1860-as évektől kezdve válik gyakori keresztnévvé. Talán a helyi főnemes, *Domahidy Zsigmond* (1759-1848) emlékének hatására.

Imre: *Csenger:* 66 fő; 2% / *Porcsalma:* 49 fő; 2,9% / *Szamosangyalos:* 4 fő; 0,4%

Az időszak elején elvétve fordul csak elő. Szamosangyaloson a legritkább. Az 1820-as évek közepétől Porcsalmán, az 1860-as évektől pedig Csengerben növekszik meg az Imrének keresztelt fiúk száma.

Gáspár: *Csenger:* 44 fő; 1,3% / *Porcsalma:* 23 fő; 1,3% / *Szamosangyalos:* 12 fő; 1,4%

Csengerben az 1830-as évek közepétől, Porcsalmán 10 évvel később ritkulás tapasztalható, viszont Szamosangyaloson ekkoriban látjuk többször Gáspár névre kereszteltetni a fiúkat.

Dániel: *Csenger:* 57 fő; 1,7% / *Porcsalma:* 5 fő; 0,2% / *Szamosangyalos:* 26 fő; 3%

²⁶ A legsűrűbb időszak 1814 és 1830 közé esik, ezután már ritka és felbukkanás szerű.

²⁷ Két ritkább periódus figyelhető meg, mégpedig 1847–1865 és 1881–1895 között.

²⁸ 1796-tól van jelen, 1819-től sűrűbb, szinte minden évben megjelenik, akár 1-5 alkalommal is. 1853-tól ritkul, max.3 fő/év.

²⁹ 1815–1841 között 7 Gábor születik, majd 1842–1861 között senki nem ad ilyen nevet, 1862–1874-ig 13-szor jelenik meg.

³⁰ 1823-as megjelenése után 1833-ban, 1850-ben, 1877-ben és 1889-ben bukkan fel.

³¹ 1796–1853 között a 11 fő, majd évenként, 1855–1856 közt évi 5 alkalommal is, 1854–1860 közt 15, 1861–1895 közt 14 fő.

³² Első megjelenése 1803, és 1846-ig 14 alkalommal adnak Bálint nevet. 1865–1895 között 8 Bálint születik.

³³ 1831–1835 közt 3 alkalommal, ezután csak 1857-ben és 1864-ben, majd 1885–1895 között 5 Bálint.

³⁴ 1799–1835 közt átlag 5 évente egy, majd 1836-tól gyakoribb, évente 1-3. 1887-től még sűrűbb, egy év alatt akár 2-5 is.

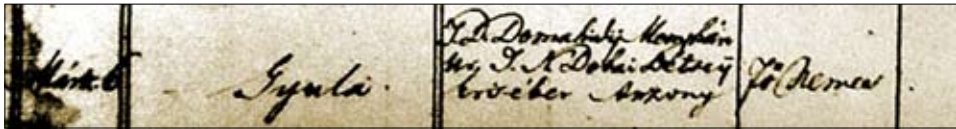
³⁵ 1800–44-ig átlagban két évenként 1 fő, ezután ritkább: 1871–81-ig teljesen kimarad.

³⁶ 1857-ig 6 Zsigmond születik, majd 1858-tól szinte minden évben születik egy fő.

Szamosangyaloson³⁷ Józsa Dániel tanító és Madarassy Dániel földbirtokos hatása mutatható ki, hiszen itt van jelen a legnagyobb arányban. Porcsalmán³⁸ csak az 1840-es évek közepe után jelenik meg, és Csengerben³⁹ az 1840-es évek második felében lesz gyakrabban használt keresztnév.

Gyula: Csenger: 54 fő; 1,6% / Porcsalma: 14 fő; 0,8% / Szamosangyalos: 18 fő; 2,1%

Ezt a későn divatba jövő nevet a főnemesség terjesztette el a környéken. Szamosangyaloson jelenik meg a leghamarabb (Domahidy Menyhért adta fiának 1831-ben), eleinte csak a főnemesség körében, majd az 1880-as években már cigány fiút is kereszteltek erre a névre. Mindhárom településen kései megjelenést figyelhetünk meg, Csengerben az 1840-es évek közepétől, Porcsalmán az 1850-es évektől jelenik meg.

Az első Gyula nevű gyermek (Szamosangyalos, 1831)

Ignác: Csenger: 99 fő; 3% / Porcsalma: 11 fő; 0,6% / Szamosangyalos: 29 fő; 3,4%

Némi római katolikus hatásra megjelenő név. Csengerben⁴⁰ hatszoros, Szamosangyaloson⁴¹ hétszeres arányban van jelen, mint a környező településeken. A csengeri kedveltség oka nyilvánvalóan Rískó Ignác csengeri politikus és költő, aki Petőfi Sándor barátja volt (édesanyja római katolikus). 1855-től már divatos új névnek mondható. Az angyalosi előfordulások talán szintén ennek kihatása, hozzá vehetjük még a földbirtokosok (Domahidy és Csabay) Ignác gyermekeit. Míg ezen két településen az 1810-es évek után jelenik meg ez a keresztnév, Porcsalmán csak az 1860-as években illetve után adnak először Ignác keresztnévet a fiúknak.

Miklós: Csenger: 15 fő; 0,4% / Porcsalma: 66 fő; 3,9% / Szamosangyalos: 12 fő; 1,4%

Érdekesen eloszló név. Legkorábban Porcsalmán⁴² jelenik meg, ahol viszonylag kedvelt marad, főleg a többségben lévő köznemesség körében, még Csengerben⁴³ sem neveznek el annyi fiút Miklósnak, mint itt. Szamosangyaloson⁴⁴ elhanyagolható arányban marad.

Gedeon: Csenger: 53 fő; 1,6% / Porcsalma: - / Szamosangyalos: 6 fő; 0,7%

³⁷ 1796 és 1841 között 15 Dániel születik, majd az 1842–1873 közt nincs, utána csak 1874-től, 9 alkalommal.

³⁸ 1851-es megjelenése után 1861-ben jelenik meg ismét, utána pedig csak az 1880-as években 3 alkalommal.

³⁹ 1796 után 1820-ig nem kapja senki, majd 1821–1847 közt 6 fő, azután pedig néhány évi kihagyás után átlag 1-2 fő/év.

⁴⁰ 1813-ban jelenik meg először, 1855-ig 14 Ignác születik, 1855-től szinte minden évben megtalálható, 1-6 alkalommal.

⁴¹ 1818 után 1840-ben jelenik meg újra, majd 1850 után gyakrabban, 1850–1888 közt 16 fő, kb. 2 fő/5 év. 1890–1895 közt 2 fő/év.

⁴² 1796–1840-ig 12 Miklós született, 1841-től azonban szinte minden évben megjelenik, összesen 54 alkalommal.

⁴³ 1803 után csak 1939-ben bukkan fel újra, mi után 1895-ig egyenletesen elosztva 14 alkalommal adják.

⁴⁴ 1818-as megjelenése után csak 1853–1863-ig jelenik meg újra 6 alkalommal, majd 1883-ban és 1886-ban.

Egyike a protestánsok által kedvelt bibliai neveknek (a mindenhol ritka Ábrahám, Izsák, Énok stb. mellett). Csengerben⁴⁵ jelenléte többszöröse, mint a környező falvakban. A sort 1818-ban az adózó *Árkosi Gedeon* nyitja és innenről nagyjából minden tősgyökeres családban előfordul. Érdekes, hogy Porcsalmán ebben az időszakban egyetlen Gedeon sem fordult elő!

Menyhért: Csenger: 42 fő; 1,3% / Porcsalma: 3 fő; 0,1% / Szamosangyalos: 13 fő; 1,5%

Olyan családokban fordul elő, ahol igyekeztek újabb, ritkább neveket adni. Szamosangyaloson és Csengerben jelenik meg a nagyobb arányszámban, mindkét településen az 1830-as évektől 1895-ig több-kevesebb kimaradással folyamatosan jelen van. Porcsalmán az ott élt *Kincs Menyhért* nevű molnárnak nem igazán sikerült a nevet megkedveltetnie, saját bővebb családján kívül csak egy alkalommal választja más a nevet.

Gergely: Csenger: 49 fő; 1,5% / Porcsalma: 3 fő; 0,1% / Szamosangyalos: -

Csengerben⁴⁶ eleinte inkább csak a helyi kisnemesség körében előforduló ritka név, itt jelenik meg a legkorábban. Porcsalmán csak elvétve találjuk⁴⁷, Szamosangyaloson elő sem fordult.

Áron: Csenger: 8 fő; 0,2% / Porcsalma: 39 fő; 2,3% / Szamosangyalos: 3 fő; 0,3%

A környéken kifejezetten „porcsalmái” névnek tekinthető. Mindenütt jóval 1% alatt marad, de Porcsalmán mégis kedvelt a ritka nevet adók körében. Szamosangyaloson az 1810-es évek után jelenik meg, Csengerben és Porcsalmán viszont csak az 1820-as évek végén, közepén, illetve az 1830-as évek elején. Porcsalmán a kimagasló névadás egyértelmű oka *Hegymegi Kiss Áron* helybeli református lelkész és püspök tiszteltére utal, aki 1843-1892 között, majd 50 éven keresztül szolgált helyben. Megjegyzendő, hogy H. Kiss Áron lelkészisége előtt már 1826-tól 6 alkalommal előfordul az Áron név (pl. *Kiss Péter*, az iskola rektora kereszteli szintén Kiss Áronnak gyermekét).

Gerzson: Csenger: 39 fő; 1,2% / Porcsalma: 2 fő; 0,1% / Szamosangyalos: 1 fő; 0,1%

Inkább Csengerben találkozhatunk vele. Az 1830-as évektől kezd terjedni: először Csengerben⁴⁸ jelenik meg, majd Szamosangyaloson (1838) és Porcsalmán (1864, 1885), de itt a keresztnév alig él. *Gerzsony* alakban is előfordul. Adatközlők szerint később a Gerzsonokat a köznyelvben *Gézának* is szólították.

Dezső: Csenger: 3 fő; 0,09% / Porcsalma: 1 fő; 0,06% / Szamosangyalos: 12 fő; 1,4%

Az 1850-es években jelenik meg ez a név Porcsalmán, Csengerben⁴⁹ és Szamosangyaloson⁵⁰ néhány évvel később. Szamosangyaloson az előfordulása többszörös. A sor *Madarassy Dezső* földbirtokos 1859-es születésével nyílik. Ezután a helyi kisnemesség is igyekszik használni a nevet, de 1890-ben már előfordul a cigány családok között is.

„A falu névadási szokásaira nagy hatással bíró Madarassy Dezső születése (Szamosangyalos, 1859)

⁴⁵ Első megjelenése 1818-ban van és 1851-ig 9-szer adják. 1852-től sűrűbb és 1895-ig (43 év alatt) 44 alkalommal.

⁴⁶ 1815-től van jelen, kisebb-nagyobb gyakorisággal végigmegy a vizsgált időszakon. 1821–1870 közt sűrűbb.

⁴⁷ 1817 után még 1824-ben és 1862-ben találkozunk a Gergely névvel.

⁴⁸ 1833-tól van jelen ez a keresztnév, és 1865-ig 35 Gerzson születik. 1865 után már csak 5-ször találkozhatunk vele.

⁴⁹ 1857 után 1882-ben és 1893-ban található meg.

⁵⁰ 1859-től 1890-ig 12 alkalommal adták a Dezső nevet.

Női nevek

Julianna: *Csenger:* 429 fő; 14% / *Porcsalma:* 245 fő; 15,5% / *Szamosangyalos:* 83 fő; 10,2%

Mindhárom településen a leggyakrabban adott leánynév. Csengerben⁵¹ és Porcsalmán szinte minden évben születik ilyen nevű gyermek. A legsűrűbb időszak Porcsalmán⁵² az 1830-as évek, Csengerben az 1840-es évek vége. Szamosangyaloson a név eloszlása egyenletes.

Zsuzsanna: *Csenger:* 349 fő; 11,4% / *Porcsalma:* 149 fő; 9,4% / *Szamosangyalos:* 77 fő; 9,5%

Mindhárom településen az öt leggyakrabban használt keresztnév egyike, százalékos aránya pedig Csengerben a legnagyobb. Szamosangyaloson⁵³ a név eloszlása a század folyamán egyenletesnek mondható, Csengerben⁵⁴ eleinte jóval kedvezőbb név volt, majd az 1840-es évekre valószínűleg kialakult terheltség miatt erős hagyománya ellenére egyre kevesebben választották a nevet, népszerűsége majdnem a felére esett vissza és úgy is maradt az időszak végéig. A század vége felé közeledve Porcsalmán⁵⁵ is visszaesett a névadás szokása.

Eszter: *Csenger:* 333 fő; 10,8% / *Porcsalma:* 177 fő; 11,3% / *Szamosangyalos:* 43 fő; 5,3%

Népszerűsége csak a század első negyedében kezdődik. Ennek ellenére Porcsalmán⁵⁶ - ahol az 1820-as években jelenik meg - a második leggyakrabban használt női keresztnévvé fejlődik. Százalékos aránya is Porcsalmán a legnagyobb.

Erzsébet: *Csenger:* 295 fő; 9,6% / *Porcsalma:* 102 fő; 6,4% / *Szamosangyalos:* 73 fő; 9%

Az egész időszakban általánosan kedvelt név. Jelentős változást nem mutat, népszerűségét végig tartja. Némi csökkenésének oka a lakosság számának növekedése ellenére csak abból fakadhat, hogy a keresztnév választéka és az újabb nevek elfogadottsága idővel növekedett, mely az addigi nevekre kisebb terheltséget eredményezhetett. Míg Csengerben⁵⁷ a név eloszlása nagyjából egyenletes képet mutat, Porcsalmán⁵⁸ és Szamosangyaloson⁵⁹ az 1850-es évektől válik sűrűn adott keresztnévvé.

Rozália: *Csenger:* 292 fő; 9,5% / *Porcsalma:* 46 fő; 2,9% / *Szamosangyalos:* 43 fő; 5,3%

A vizsgált időszak kezdetén alig találkozunk Rozália névvel. A legnagyobb számarányban Csengerben⁶⁰ van jelen, ahol népszerűségének kezdete az 1820-as évek.

⁵¹ Kiemelkedik 1803 és 1848, mikor 10 fő/1 év. A legsűrűbb időszak 1846–1850 között van, mikor 5 év alatt 35 Julianna született.

⁵² Előfordul, hogy egy évben 7 Julianna is születik. A legsűrűbb időszak 1831–1835, mikor 5 év alatt 23 Julianna születik.

⁵³ 5 évenként 2-8 Zsuzsanna születik. Ritkább periódusok pl. 1806–1816, 1855–1860, és 1868–1877 között.

⁵⁴ Ritkán évi 1-2, gyakrabban 3-9, 1799-ben 12 fő. A legsűrűbb időszak 1796–1805 68 fővel, a legritkább 1831–1840 22 leánnyal.

⁵⁵ Az első időszakban évi 1-5 fő. 1868-tól ritkulás látható, egyre több év marad ki, és évenként csak 1-2 Zsuzsanna születik.

⁵⁶ 1796–1813-ig, 17 év alatt 6 fő, majd 1814–1824 között hiányzik. 1825-től szinte minden évben megjelenik, átlag 2-3fő/év.

⁵⁷ Szinte minden évben születik Erzsébet, ritka esetben évente csak 1 fő, gyakrabban évi 3-5 is, sőt, elérheti az évi 7-8 főt is.

⁵⁸ 1803-tól 1833-ig 9 fő, majd sűrűbb, 1855-től szinte minden évben megjelenik.

⁵⁹ 1796 és 1819 között 5 fő, 1820 után pedig 2-5 fő/év. 1854 és 1884 után sűrűbb, akár 7-9 fő/5 év.

⁶⁰ 1796–1822 közt 5 fő. 1823-tól szinte évenként megjelenik: eleinte évi 1-2, 1833 után évi 3-5. 1857-től 6-8, sőt 9-10 is előfordul.

Szamosangyalosra⁶¹ is eljut az 1860-as években, olyan szinten, hogy már évenként több Rozáliát is keresztelnek.

Mária: Csenger: 126 fő; 4,1% / Porcsalma: 138 fő; 8,7% / Szamosangyalos: 67 fő; 8,3%

A század elejétől minden egyes településen már jelen van (és az 1810-es évek körül valamennyi helyen csökkenő tendenciát mutat). Az időszak végére a növekvő népességgel újra gyarapszik. Az 1820-as években Porcsalmán jelentősen kiugrik, és megfigyelhető, hogy az ezt követő emberöltő 25 évében a terheltség hatására nagyon megritkul. Csengerben a vizsgált időszak kezdetén és a végén nagyjából hatszor gyakoribb, mint a közepén.

Borbála: Csenger: 190 fő; 6,2% / Porcsalma: 66 fő; 4,2% / Szamosangyalos: 51 fő; 6,3%

A vizsgált időszak elején sokkal kedveltebb, mint később, és megfigyelhető, ahogy Csengerben kimegy a divatból, bár teljesen nem tűnik el. Sűrűsödés állapítható meg Porcsalmán. Szamosangyaloson viszont az egész időszakban egyenletes. Eleinte *Borbára* alakban is írták.

Klára: Csenger: 257 fő; 8,4% / Porcsalma: 19 fő; 1,2% / Szamosangyalos: 17 fő; 2,1%

A legnagyobb százalékos arányban Csengerben⁶² adták, ahol folyamatosan jelen lévő, kedvelt név. A század vége felé haladva előfordulása mindenhol csökken: Szamosangyaloson⁶³ az 1860-as évektől, Porcsalmán⁶⁴ az 1880-as évektől már egyáltalán nincs, vagy csak egyszer-kétszer fordul elő.

Éva: Csenger: 158 fő; 5,1% / Porcsalma: 119 fő; 7,5% / Szamosangyalos: 3 fő; 0,3%

Csengerben⁶⁵ 30 évenkénti (nagyjából emberöltőnyi) csúcsokat mutató név. A nagyobb Csengert megelőzve mégis Porcsalmán⁶⁶ adják a leggyakrabban az Éva keresztnévet, ahol az ötödik legnépszerűbb leánynévvé vált. Szamosangyaloson⁶⁷ viszont alig kapta valaki.

Anna: Csenger: 73 fő; 2,3% / Porcsalma: 52 fő; 3,3% / Szamosangyalos: 10 fő; 1,2%

Azt gondolhatnánk, hogy az Anna név is gyakori a vizsgált időszakban, hiszen a Julianna a leggyakoribb név, így a benne szereplő Anna név is népszerűvé válhatott volna. Ezzel szemben meglepő, hogy mindhárom településen 4% alatti a gyakorisága. Porcsalmán jól megfigyelhetőek a nagyjából emberöltőnyi kiugrások.

Sára: Csenger: 62 fő; 2% / Porcsalma: 60 fő; 3,8% / Szamosangyalos: 7 fő; 0,8%

A legtöbb helyen a keresztnév eltűnése figyelhető meg. Százalékos aránya Porcsalmán a legnagyobb, ahol még sokáig tartja magát.

Zsófia: Csenger: 51 fő; 1,6% / Porcsalma: 41 fő; 2,6% / Szamosangyalos: 7 fő; 0,8%

⁶¹ 1800-ban megjelenik, de 1838-ig hiányzik. 1838–1859 közt 5 fő, 1860-tól gyakoribb, 1870–81-ig ismét ritkul, majd 1882 és 1895 között ismét gyakrabban.

⁶² A legsűrűbb időszak 1812 és 1841 közé esik, mikor is előfordult, hogy évi 9 leány kapta ezt a nevet.

⁶³ 1800–1836 közt 13 Klára, 1837–1857 közt nincs, majd 1858–1864 között újra 4 alkalommal. 1865 után nincs.

⁶⁴ 1796–1801-ig 6 Klára született, ezután 10 évenként átlag 2-szer adták ezt a keresztnévet. 1879 után már nem jelenik meg.

⁶⁵ 1796–1809 közt 1-4 fő/év, majd ritkul. Az 1860-as években 5-6 fő/év, a 1870–80-as években csökken, majd növekszik.

⁶⁶ Szinte minden évben megjelenik ez a név, 1812 után gyakrabban. Évenként 1-3, 1830–35 között 4-5 Éva is született.

⁶⁷ Mindössze 3 fő, 1815-ben, 1830-ban és 1868-ban.

Szamosangyaloson⁶⁸ már a vizsgált időszak kezdetétől jelen van. Csengerben és Porcsalmán csak később jelenik meg. Porcsalmán⁶⁹ népszerűvé válik 20 évig, az 1850-es évekig.

Ilona: Csenger: 24 fő; 0,7% / Porcsalma: 30 fő; 1,8% / Szamosangyalos: 34 fő; 4,2%; Helénával: 38 fő; 4,7%

Későn divatba kerülő név, mely a század elején még alig fordul elő, és csak az 1820-as években jelenik meg. A legnagyobb arányban Szamosangyaloson van jelen. Előfordult Ilon, Ilka alakban is. A főnemes és cigány családoknál előfordult, hogy a nevet Heléna alakban anyakönyvezték.

Ágnes: Csenger: 38 fő; 1,2% / Porcsalma: 40 fő; 2,5% / Szamosangyalos: 14 fő; 1,7%

Ez a XX. században gyakoribb név már az 1700-as évek végétől kedvelt volt, a következő században viszont itt-ott teljesen eltűnt. Ahogy Csengerben⁷⁰ kimegy a divatból (az 1870-es évektől már meg sem jelenik), úgy jön be Porcsalmán⁷¹, ahol még inkább divatba kerül és egy emberöltőnyi ideig kedvelt.

Terézia: Csenger: 34 fő; 1,1% / Porcsalma: 18 fő; 1,1% / Szamosangyalos: 12 fő; 1,4%

Az időszak elején még viszonylag kedvelt név, de elveszíti népszerűségét. Valószínűleg az anyakönyv előtti időkben népszerű lehetett. Jellemzően a század elején inkább a nemesség, a század végén pedig az egyszerűbb néprétegek (napszámosok, cselédek) választották.

Ráhel: Csenger: 42 fő; 1,3% / Porcsalma: 14 fő; 0,9% / Szamosangyalos: 23 fő; 2,8%

Ez a bibliai név a század elején többször előfordult, mint később, mikoris úgy tűnik, kiment a divatból. Szamosangyaloson a legnagyobb az arányszáma. Kezdetben Rákhel, Ráchel alakban szerepel.

Katalin: Csenger: 45 fő; 1,4% / Porcsalma: 15 fő; 0,9% / Szamosangyalos: 9 fő; 1,1%

1830 körül az addig csak szórványosan előforduló név fellendül, sőt Csengerben kifejezetten divatba jön. Katalina, Katarina, Katinka alakban is anyakönyvezték.

Piroska: Csenger: 2 fő; 0,06% / Porcsalma: 26 fő; 1,6% / Szamosangyalos: 29 fő; 3,5%

A század második felétől jelenik meg, az előtt sehol sem található. Szamosangyaloson⁷² 1831-ben jelent meg, és kedvelté vált a század második felében, kifejezetten a köznép használta. Meglepő, hogy Csenger⁷³ városban száz év leforgása alatt, több mint 3000 születendő leány közül csak *kettő* részére választják a Piroska nevet.

Etelka: Csenger: 31 fő; 1% / Porcsalma: 9 fő; 0,5% / Szamosangyalos: 11 fő; 1,3%

Annak ellenére, hogy az évszázad folyamán átlagosan számított aránya elenyésző, jól látszik, hogy miként jön divatba a század végén. Szamosangyaloson⁷⁴ és Csengerben⁷⁵ az 1860-as évektől, Porcsalmán⁷⁶ az 1870-es évektől kezdik adni.

⁶⁸ 1796–1814 közt 3 alkalommal, 1836-ig kimarad, ezután felbukkan 1837, 1854, 1862 és 1892 években.

⁶⁹ 1829-ben jelenik meg először, majd 1866-ig évi 1–4 fő. 1867–1877 közt hiányzik, majd 1878–1891-ig 6 fő.

⁷⁰ 1796–1805-ig 4, 1806–1839-ig, 29 Ágnes született. Ezután már ritka, 1895-ig csupán 5 leánynak adtak Ágnes nevet.

⁷¹ 1796 és 1821 között 16 fő született, majd ritkul, kb. 1 fő/5 év. 1862-től 1874-ig ismét sűrűbbé válik.

⁷² 1831 és 1855 között csak 3, 1855–1895 között 26 Piroska születik.

⁷³ 1886-ban és 1894-ben születik Piroska.

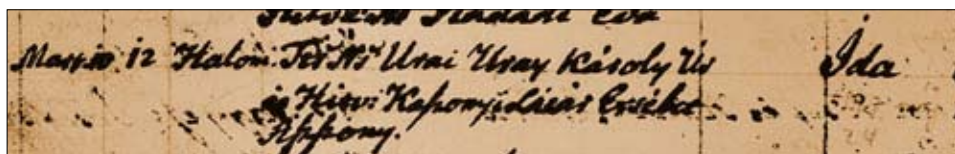
⁷⁴ 1858–1882-ig csak két alkalommal, 1883–1895 között viszont 9 Etelka született.

⁷⁵ 1864-ben jelenik meg az Etelka keresztnév, és míg 1864–1884 között 10, 1885–1895 között 21 Etelka születik.

⁷⁶ 1873-ban jelenik meg először.

Ida: Csenger: 11 fő; 0,3% / Porcsalma: 30 fő; 1,8% / Szamosangyalos: 27 fő; 3,3%

Szamosangyaloson⁷⁷ jobban kedvelték, mint a többi településen. A egyike a XIX. század vége felé kedvelté váló, az addigi egyeduralgó hagyományos neveket gyérítő és a szaporodó népesség egyre nagyobb név-igényét kiszolgáló újabb keletű neveknek, melyek igazán a XX. század első felében virágoztak. Először a legnagyobb és legnyitottabb településen, Csengerben⁷⁸ jelent meg, 1836-ban az Uray főnemes családban. 40 év elteltével kezdte a köznép is ritkán használni. A század végére erőteljesen szaporodott.

Az első Ida (Csenger, 1836)

Vilma: Csenger: 3 fő; 0,09% / Porcsalma: 8 fő; 0,5% / Szamosangyalos: 22 fő; 2,7%

A név ritkának számít, minden településen 3% alatti a megjelenés, Csengerben⁷⁹ és Porcsalmán ritkább, és Szamosangyaloson⁸⁰ van jelen a nagyobb arányszámban. A század első felében sehol sem találkozunk vele, minden településen az 1850-es évek után jelenik meg.

Emília: Csenger: 9 fő; 0,2% / Porcsalma: 7 fő; 0,4% / Szamosangyalos: 9 fő; 1,1%

Csengerben 1833-ban, Porcsalmán 1824-ben jelenik meg, mégis az 1850-es évek végétől és 1870-es évektől válik gyakoribb keresztnévvé. Emma alakban is előfordult.

Johanna: Csenger: 37 fő; 1,2%; Johankával: 39 fő; 1,2% / Porcsalma: 5 fő; 0,3% / Szamosangyalos: 2 fő; 0,2%

Előfordult Johánka, Juhánka, Ivanna alakban is. Nagyon ritka név. Csengerben⁸¹ a legnagyobb a százalékos előfordulása, a többi településen 1% alatti a név megjelenése a vizsgált száz év alatt. Csengerben az 1870-es évektől, Porcsalmán és Szamosangyaloson az 1880-as évek közepétől már nem jelenik meg.

Polexina, vagy Polixéna: Csenger: 3 fő; 0,09% / Porcsalma: 25 fő; 1,6% / Szamosangyalos: 5 fő; 0,6%

Nagyon ritka név, a vizsgált településeken csak néhány alkalommal jelenik meg, Porcsalmán⁸² viszont az 1850-es évek után gyakrabban adott keresztnévvé válik. Mára teljesen eltűnt.

⁷⁷ 1852-től van jelen az Ida név, s míg 1852–1872 között 6, 1873–1895 között 21-szer adták ezt a keresztnévet.

⁷⁸ 1836-ban jelenik meg először. 1864-ig csak ketten kapják, majd 1865-1895 közt 9 fő.

⁷⁹ 1859 és 1882 között csak 3 alkalommal adták a Vilma nevet.

⁸⁰ 1865-ben jelenik meg ez a név, és 5 évenként 2-4 fő kapja ezt a nevet.

⁸¹ 1822–1858 közt 32 fő kapta, ezután már csak 1869-ben. 1816-ban és 1847-ben „Johanka” név szerepel a bejegyzésekben.

⁸² 1816-ban egy ilyen nevű leány születik, majd 1817–1848-ig hiányzik. 1849 után gyakoribb, 1895-ig 24-en kapják ezt a nevet.

Ritkán előforduló nevek

Vannak keresztnévek, amelyek minden faluban elenyésző mennyiségben fordulnak elő. Az alábbiak előfordulása mindhárom egyes településen 1% alá esik.

A férfinéveket vizsgálva mindhárom településen előfordul az Ádám, Lőrinc, Kálmán, Sámuel, Dávid, Benjámín, Bertalan, Endre, Elek, Árpád, Márton, Jenő, Zoltán, Bertalan, Géza, Balázs, Gusztáv; csak Porcsalmán és Csengerben a Mózes, Albert, Ábrahám, Ambrus, Tamás, Ágoston; csak Porcsalmán és Szamosangyaloson a Tibor; csak Csengerben és Szamosangyaloson pedig a Béla, Izsák, Edvárd vagy Eduárd, Elemér, Ézsaiás, Lázár, Viktor.

Vannak keresztnévek, amelyek a vizsgált települések közül csak egy helyen fordulnak elő, néhány (1-4) alkalommal. Ilyen Csengerben a Mátyás, Ábel, Benedek, Sebestyén, Rubin, Ákos, Kelemen; Porcsalmán a Hubert, Dénes, Vince és az Emil; Szamosangyaloson pedig a Lukács, Adrián és az Olivér.

A női neveket vizsgálva pedig minden településen jelen van az Eleonóra, Eulália, Krisztina, Amália, Veronika, Berta, Irma, Izabella, Karolina, Gizella, Dina, Szeréna, Jolán; csak Porcsalmán és Csengerben a Rebeka, Marcella, Franciska, Rózsa, Kamilla, Márta; csak Szamosangyaloson és Csengerben a Margit, Viola, Matild, Antónia, Aranka vagy Aranyka, Debóra, Hedvig; és csak Szamosangyaloson és Porcsalmán a Jozefa vagy Jozefina, Paulina, Magda vagy Magdolna és Lidia.

A csak bizonyos településeken megjelenő keresztnévek pedig Csengerben a Dismonda, Hermina, Lea, Cecilia, Judit, Dóra, Ottilia, Ibolya, Jusztina, Ilma, Jusztina, Prischilla, Kamilla, Katerina, Rozina, Drusilla vagy Drusiána; Porcsalmán a Salome, Laura, Florentina, Ludovika, Adelgunda, Flóra, Regina, Blanka, Ivanna; Szamosangyaloson az Ilka, Olga, Viktória, Sarolta, Bibiána, Elodin, Amadél, Fáni, Riza, Angyélia, Pepi (valójában a Jozefa becézett alakja), Mónika, Melánia, Lujza, Zsanka, Ludmilla, Lina, és a Karitás. Ez utóbbi 1799-1821 között jellemzőbb, mégpedig a kismesék és a lelkész családjaiban. Éppen az első előfordulás előtt egy évvel veszi feleségül Domahidy Zsigmond *Madarassy Karítást* Gacsályból, így a falu megismerheti a nevet. Az 1830-as évek után már nem található meg.

Apáról és anyáról kapott keresztnévek

A keresztnévadási szokásoknál megvizsgálható, hogy vajon mennyire volt gyakori és elterjedt szokás az, hogy az újszülöttet azt édesapjáról vagy az édesanyjáról nevezzék el. Az anyakönyvekből mindez kimutatható. (Az sajnos nem, hogy vajon gyakrabban, vagy ritkábban kapták-e a nagyszülők keresztnéveit.)

Megjegyzendő, hogy a lányoknál nehezebb tisztább képet adni erről, hiszen az 1810-es évek elejéig a születési anyakönyvekből hiányoznak az édesanyák nevei.

A vizsgált településeken mindkét nemet nézve Csengerben⁸³ nagyobb, Porcsal-

⁸³ 556 fiú (17%), minimum 322 lány (10%)

mán⁸⁴ és Szamosangyaloson⁸⁵ pedig kisebb az arány. Annak ellenére, hogy a lányoknál kisebb időintervallumból van adatunk, egyértelműen megállapítható (akár csak egy-egy évet vagy évtizedet megvizsgálva is), hogy több fiú kapta az apja, mint leány az anyja nevét.

Különbözőbb gyakoribb-ritkább időszakok nem állapíthatók meg, ettől függetlenül a század vége felé az emelkedő gyermeklétszám miatt egyenes arányban növekszik a szülőről való elnevezések mennyisége is, arányában azonban nem.

Ikek keresztnéveinek vizsgálata

Több érdekes dolgot fedezhetünk fel, amikor kiemelten megvizsgáljuk az ikekre vonatkozó névadási szokásokat.

Csengerben a vizsgált 100 év alatt 90 ikerpár született, ebből egy alkalommal hármasikrek. Mindebből 17 alkalommal kapta a fiú az apa és 6 alkalommal a lány az édesanyja keresztnévét. Egy alkalommal fordult elő, hogy fiú-lány ikerpár esetében a fiú az apját, a lány pedig az anyját kapta. Három alkalommal kapott Ádám-Éva névpárt egy-egy ikerpár, és egyszer születtek Péter-Pál elnevezésű fiú ikek. 3 alkalommal adtak Sándor-József keresztnéveket az iker fiúknak.

Porcsalmán a 100 év alatt 75 esetben születtek ikek, ebből négy alkalommal hármasikrek. 15 iker fiú kapta az apa, 5 leány az édesanyja nevét. Érdekesség, hogy 1834 és 1845 között 3 fiú-lány ikerpár kapta az Ádám-Éva, 1824 és 1854 között 3 fiú ikerpár a Sándor-József keresztnéveket, továbbá 1848-ban a Ferenc-József elnevezést.

Szamosangyaloson 17 ikerpár született. 4 alkalommal kapta az ikerpár az apa, 3 alkalommal az anyja nevét. Egy alkalommal született Ádám-Éva ikerpár.

Többszörös keresztnévek

Bár nem volt divat, mégis voltak szülők, akik gyermekeiknek – főleg az időszak végén – két, három, sőt több keresztnévet is adtak. Tulajdonképpen csak a vizsgált időszak második felében terjedt el ez a szokás, 1845 előtt egyik születési anyakönyvben sem szerepel kettős, sem hármas, sem többszörös keresztnév. Nézzük meg, kik, milyen neveket adtak, és mi lehetett az oka.

Csengerben⁸⁶ az első többszörös névadás mindjárt egy tripla keresztnévvel kezdődik 1861-ben, amikor *Irhás Ésaías* nevű zenész cigányember a *Priscilla Kamilla Katarina* neveket adta leányának, majd ugyan ebben az évben a szintén zenész Irhás János a *Mária Rozália* neveket. A legközelebbi dupla nevet 1865-ben Harcsár Ferenc szatmár-csekei földbirtokos adja Csengerben születő leányának. A sort még mindig egy máshonnan származó főnemes, a szatmárököritói Kormos Ferdinánd folytatja. Ezután már a helyi nemesség is kezdi megkedvelni a névadási szokást.

⁸⁴ 258 fiú (15%), minimum 136 lány (8%)

⁸⁵ 124 fiú (14%), minimum 68 lány (8%)

⁸⁶ 0.3 %; 18 kettős, 2 hármas és 1 négyes keresztnév

Porcsalmán⁸⁷ 1845-ben a már fentebb is említett Hegymegi Kiss Áron helyi lelkész, későbbi püspök vezeti be a szokást. Itt a főnemességnél és a helyi kismemességnél nagyjából ugyanakkora arányban fordul elő. Pár esetben a szegények – mint pl. az 1867-ben házasságon kívül, napszámos anyától született *Lányi Polixéna Mária* édesanyja – is éltek a szokással. A többszörös névadás a településen 1883 és 1885 között kifejezetten megszorodott, főleg a kismemesség körében.

Szamosangyalos,⁸⁸ bár a kisebb települések közé tartozik, nemcsak arányában, hanem összességében is *jócskán vezet* a szokás gyakoriságában. Durván hatszor annyi a többszörös név, mint a többi vizsgált településen. Az 1851-es első előfordulástól számítva az onnantól adott összes keresztnevék darabszámának negyedét a többszörös keresztnevék alkotják. Azaz 99 gyermek kapott 214 keresztnévet. Ennek oka, hogy a helybéli földbirtokos, *Domahidy Ferenc* már minden gyermekének több nevet adott, méghozzá négy gyermekének tripla és csak egynek dupla keresztnévet. Ezután a birtokosok, tanítók, lelkészek már nem elégedtek meg egy keresztnévvel. Az első egyszerűbb családból származó apa, amely két nevet választ, a földműves *Mibály Pál* 1878-ban. Ezután már más földműves, juhász, cseléd, szabó, kertész és zenész (cigány) családok is élnek a szokással, ők is érezhetően gyakrabban, mint a többi vizsgált településen.

Csak itt fordul elő – de mindjárt két esetben – az ötös névadás. *Domahidy Béla* birtokos lányait 1872-ben „*Elodin Jolán Mária Terézia Melánia*” és 1874-ben „*Gizella Amadél Jolán Mária Terézia*” nevekre kereszteltette, amelyek az anyakönyv rubrikáiba is alig fértek el. Érdekesség, hogy mindkét gyermek nevében előfordul a „*Mária Terézia*” összetétel, amely az uralkodóra emlékeztet. A *Jolán* pedig az időközben elhunyt előző gyermek második nevének állíthat emléket.

<i>Elodin Jolán Mária</i>			
<i>Terézia Melánia</i>	<i>Domahidy Béla</i>	<i>földesúr</i>	<i>ref.</i>
<i>Sz. János 1872-ben</i>	<i>Sáray Mária</i>	—	<i>ref.</i>

Ötös keresztnévadás főnemesi családban (Szamosangyalos, 1872)

Összefoglalás

1796 és 1895 között megfigyelhetjük, hogy a névadási szokások nemektől függetlenül négy nagy jellemző csoportot alkotnak:

1. *általánosan használt* – sok esetben a legutóbbi időkig népszerű, szülőkről, nagyszülőkről örökölt, egyenletesen eloszló, vagy hullámzó, de ki nem haló nevek (pl. József, István, Mária),

2. *kéjfutó* – a történelem során ismert, de lassan kihaló, vagy szórványossá gyérülő nevek (pl. Sára, Borbála, Krisztina),

⁸⁷ 1,9 % 51 kettős és 11 hármas keresztnév

⁸⁸ 6,4 % 87 kettős, 10 hármas, és 2 ötös keresztnévadás

3. *befutó* – hirtelen divatba jövő, a növekvő népesség név-igényét és az addigra már régóta túlterheltek kiváltását szolgáló nevek (pl. Gábor, Bálint, Gyula, Eszter, Rozália, Zsófia, Ilona, Piroska, Etelka). Ebben a kategóriában jellemzően nagyobb választékban érkezett új női, mint férfi név.

4. *ritka* – szórványosan előforduló, különböző forrásokhoz, személyekhez kapcsolható nevek, amelyek lokálisan kisebb divathullámokat is mutathatnak. Ide sorolhatjuk általában a főnemességet, de az egyszerűbb családok köréből is az újra fogékony, magukat és gyermekeiket a névadással is megkülönböztetni vágyó, vagy csak éppen az arisztokrácia szokásait másoló névadását is.

Felhasznált kép- és forrásjegyzék

Református keresztelési anyakönyv 1796–1895, Csenger
Református keresztelési anyakönyv 1796–1895, Porcsalma
Református keresztelési anyakönyv 1796–1895, Szamosangyalos
szabarchiv.hu
Adatközlők:
Barkász Gedeonné Medgyessy Katalin (sz.: Csenger 1928.)
Szabó Előd, családfakutató (sz.: Csenger, 1973.)

TAKÁCS PÉTER

Vérmező

Gondolatok Taxner-Tóth Ernőnek a hazai jakobinus mozgalomról megjelent szintéziséről

Mióta Szirmay Antal megírta *A magyar jakobinusok történetét*, és művére Kazinczy megtette az észrevételeit, azóta – hosszabb hallgatásokkal, inkább ideológiai és politikai, mint szakmai érvektől befolyásoltan – rendre egymásnak feszülnek a történeti és politikusi értelmezések. A véleményeket szerteágazóvá zilálta az „összeesküvés” fiktív volta, intézményesülésének a hiánya. Az üres levegőbe csapkodás, az azonosíthatatlan viszonyulás a kátekhoz, és a konkrétan megfogalmazható és tetten érhető politikai vétkek hiánya. A Királyi és a Hétszemélyes Tábla ítélkezői lényegében „a szabad gondolkodást, a töprengés lehetőségét” idézték perbe, és sújtották példátlanul kemény büntetéssel. Ezért ki-ki szándékainak és céljainak megfelelően magyarázta és magyarázza azt a gyermekien naiv titokzatosságot, amivel már kétszáz esztendőnél hosszabb ideje küzd a ráció fontosságára büszke elme.

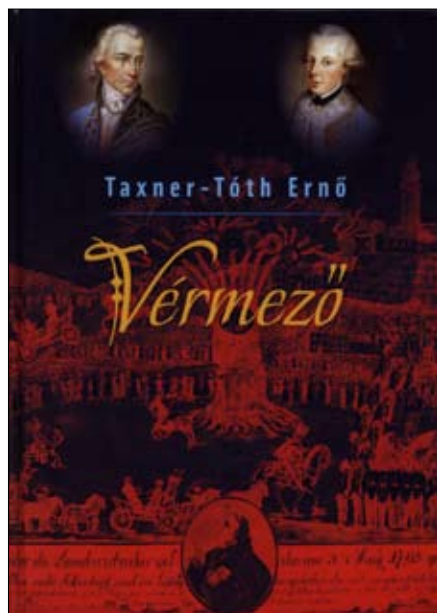
Klió – a história múzsája – amióta forrásként használják a bírák előtt zajló per-folyamok során elhangzó vallomásokat és tanúskodásokat, azóta inti a múlttal foglalkozókat: hatványozott figyelemmel mérlegeljék az elhangzott vádak. Éppúgy a bármilyen módon kicsikart vallomásokat. A bíró előtt ugyanis ellenérdekelt felek állnak egymással szemben. Ezért – a legendákban élő néhány talárosától eltekintve – a bíróság csak az egyik félnek (a legritkábban annak, aki megérdemli) adhat igazat. Jószerével a két nő által egyforma akarattal magáénak vallott gyermek édesanyját „felismerő és megítélő” Salamonig kell visszagondolnunk, ha igazságos bírói ítéletről akarunk olvasni. Arról az ítélről, amit 1795 tavaszán hozott a *Királyi Kúria*, és jócskán szigorított a *Hétszemélyes Tábla*, ez az igazságkeresés semmiképpen sem mondható el. Nemcsak azért, mert a *Kúria bírói testületének 14 halálos ítéletét négy halállal szigorította* a Sándor Lipót nádor elnökletével ítélkező *fellebbviteli bíróság*.

Kazinczy szerint – akit a hóhér bárdjától a királyi kegyelem mentett meg – az embertelen ítéletet Németh János királyi ügyész kapzsisága, és Martinovics gyalázatos viselkedése provokálta ki. Az első fokon feltűnően szigorú ítélettel végződő per anyaga 1876-tól kutatható. A Sándor Lipót nádor elnöksége alatt a *Hétszemélyes táblán* zajló fellebbviteli eljárás iratanyaga 1921-től. Minden motívumot vizsgáló, és közmegegyezéssel elfogadható bemutatása azonban mindmáig nem történt meg a Martinovics-féle *jakobinus* összeesküvésnek. Ennek egyik oka a koronként más-más

trendet, értéket a közfigyelem előterébe állító érdeklődés. Az aktualitáson túl azonban az ok abban is rejtett, hogy a legkülönbözőbb vallású és etnikai összetételű magyarországi lakosok ugyanazon történelmi szituációt másként-másként értékelték. Figyelmet érdemel az is, hogy a református történet szemléletben a Habsburg uralkodók többnyire a protestánsokat üldöző gonosz jezsuiták megtestesítőjeként jelentek meg. A kalapos király kivétel. Amikor a vármegyei nemesség a haláláról értesülve a kucsmáját és süvegét örömeiben az égre dobálva égette a rendeleteit, földmérő mappáit, házszámait, pontosságot követelő rubrikázott összeírásait – a kálvinisták és evangélikusok nem győzték, máig is alig győzik dicsérni és áldani, amiért rendeletei nyomán templomaik ajtaját az utcára nyithatták. Azok mellé tornyot építhettek, és abba harangot költöztethettek.

Ilyen és hasonló szubjektív elfogódottságtól mentes szintézis megalkotására tett kísérletet ezúttal Taxner-Tóth Ernő a magyar jakobinus mozgalmat áttekintő és értékelő *Vérmező* című művében. Könyvének jelentős érdeme, hogy a *Kúrián* és a *Hétszemélyes táblán* keletkezett peranyag tartalmát szisztematikusan összevetette Kazinczynak a *Pályám emlékezete* és a *Fogságom naplója* című emlékirataival, a máig 25 kötetben megjelent levelezésének hiteles állításaival és nem önzetlen elfogultságaival. Szembesítette a per Kazinczy megítélte szereplőit a mások véleményével, és a periratokból, valamint az ítélet előtti és utáni életművükből kihámozható jellemvonásaikkal.

A korábban több-kevesebb következetességgel mások által is hasznosított források mellett – és ez Taxner-Tóth érdeme – bevonta a vizsgálódása körébe a 18. század végének történelmi, társadalmi, filozófiai, politológiai nézeteit, az európai polgári értékrendet megelőlegező és részleteiben kifejtő gondolat-áramlatokat. Nemcsak a francia jakobinusok vérben gázoló radikalizmusát, és önmaga ellen forduló pusztító erejét idézte fel az 1794–1795-ben már időben és térben kifulladásban, csendesülőben lévő vértengerből, ahonnan Európa harctereire zúdult a véráram. Mérté, ütköztette Taxner-Tóth a magyar jakobinus mozgalom eszmevilágát a korabeli eszmeáramlatok legelesebb vonulataival is. Így a mérce a századok viharait ember- és polgárközpontúságuk miatt máig versenyképesen álló Thomas Paine, Edmund Burke lett, akiknek a gondolatvilágát Alexis de Tocqueville vitte tovább. Ők a 18. század végének, a 19. század első felének gondolatvilágát és világszemléletét megvalósulásuk folyamataiban vizsgálták, és alapvetően befolyásolták. Társadalom építő elemzéseik – szűk körben ugyan – már ismertek voltak (vagy lehettek) *a magyar világban is*.

A már említettekhez hasonló jelentőségű érdeme Taxner-Tóth *Vérmező* című munkájának, hogy a megszülető és a köztájékoztódás alapjait megteremtő magyar nyelvű sajtó rafinált manipulációktól még mentes, legfeljebb cenzorok regulázta, majdnem garantáltan hiteles írásait, cikkeit, híradásait is bekapcsolta forrásai áramába. Az akkori társadalmi közfelfogást megszólaltató *Bécsi Magyar Kurír*, *Heti és Más Nevezetes Történetek* és a bécsi *Magyar Hírmondó* sajtócikkeivel minden korábbi kísérletnél hitelesebb képet tudott felvázolni a korabeli hazai társadalom elitjének az életérzéséről, kapcsolattrendszeréről és hatalomhoz való viszonyáról.

Az eszmetörténet mélyáramát is felkavaró, a vizsgált történetben szereplő emberi jellemeket is figyelő, megállapításait sem titkoló szerzőnek volt bátorsága az ideológiai vagy politikai okokból korábban kitagadott vagy elhallgatott szerzők felismeréseit és megállapításait is felvállalni: Ballagi Géza, Benda Kálmán, Dávidházi Péter, Denis Silagi, Mérei Gyula, Fraknói Vilmos. Mályusz Elemér, Pulszky Ferenc, Szirmay Antal, Szekfű Gyula ítéletei és nézetei vitáznak a *Vérmező*ben egymással és Taxner nézetével, valamint a korabeli európai eszmék és a jakobinusok diktatúrává torzított hitek tartalmával és társadalomképével.

A kortárs Kazinczy életének, politikai és irodalmi törekvéseinek legújabb szintézise – Miskolczi Ambrus (*Kazinczy Ferenc útja a nyelvhíjtástól a politikai megújulásig I–IV*. Bp. 2009–2010) – éppúgy hitelesíti és árnyalja a „magyar jakobinusokról” most rajzolt történetet, szituációt és értékrendet, gondolat- és eszmetörténeti vonalvezetést, mint Váczy János hajdan megalkotta két Kazinczy monográfiája, és az általa sajtó alá rendezett 21, majd azóta újabb négy kötetten bővült levélbeli megnyilatkozások.

A magyarországi polgárosodásért és nemzeti függetlenségért folytatott sajátos társadalmi igazságot és kormányformát kereső program helyett azonban – végül az derül ki – egy magáról sokat képzelő, világjárt szélhámos egoizmusa által provokált, véres valóságba torkolló történelmi torzónál nem volt egyéb a magyar jakobinus mozgalom. Azonkívül, hogy hét jobb sorsra érdemes ember vérént ontotta a hóhér a budai vár alatt elterülő Generális-kaszálón, semmi köze nem volt a jakobinusok vérengző történelmi agresszivitásához ennek a naiv képzelmű mozgalomnak. Akkor sem, ha az ábrándozó kíváncsiságból mozgalommá nemesítjük. Martinovics fantázia-csapongásától, egoista emelkedés-vágyától fűtött, végig nem gondolt nagyzási hóbortjától ösztönzött történelmi torzó ágaskodik elénk. Legjobb szándékkal is csak az ócsai Balogh Péter főispánságért elcserélt „új társadalmi szerződésének” csírájában elvetélt utánpótlást szemléltethetjük a „szervezkedésben”. A korabeli szabadság divatból kivirágzott, de termést nem hozó gondolat-torzóknak a szabadkőművesek által divatba hozott titokzatosság köntösébe tuszkolva. Ha vért, börtönt, társadalmi megvetést, az életben maradottak, a rabságból szabadultak társadalmi kitaszíttóságát nem hozta volna magával, csakhamar megunt gyermekded játéknak felelt volna meg. Társadalmilag megfelfejthetetlen rébusz, ahogy a francia forradalomtól rettegő vármegyei és kormányzati hivatalnokok olvasgatják a *Szabadság és Egyenlőség Társasága* kateját, és miközben maguk elé képzelik a vágyott köztársaságot, az ország törvényhatóságainak az áldozatok által is befolyásolt, szigorú utasításokkal ellátott követői az 1796-os országgyűlésen közfelkiáltással megszavazzák a császár és király

kérte – a jobbágyokból kiállítható, és tőlük behajtható – katonákat, adókat és élelmet a franciák ellen. Sőt! Tovább mentek! A Habsburg uralkodó iránt megnyilvánuló ingathatatlan lojalitásuk és hálájuk jeléül kéretlenül felkínálták fel „*a nemesi nemzet életét és véréit is*” a királyság, az ekkor még német római, majd hamarosan osztrák Habsburg császár szabad használatára.

Taxner-Tóth – anélkül, hogy direktben megfogalmazta volna – az esszé műfaji sajátosságait is használva, érzékelteti, hogy divat és hóbort, titokzatosság és forradalmi ábránd, királyt űző szabadkőműves titok, és a spiclikedésig vállalt, ambiciózus szolgálatra kész felajánkozás kavarog itt (nem a történelemben) csak egy hitványka történetben a megőrüléssel vagy jellembeli nihilizmussal meglegyintett elme szomorú játékaként. Nem zárhatjuk ki a lehetőségét annak, hogy a besúgóí státusz visszaszerzéséért vállalt és megkísérelt provokáció szemléltői lehetünk „*a magyar jakobinus összeesküvés*” tanulmányozásakor. Martinovics csak abban bízhatott, hogy a következőkkel járó nyilvánosságtól és a lelepleződéstől – amit maga akart besúgni – a szabadkőművesek szervezeti szigora és társulásuk kerete megóvja a titkot, amit kellő pillanatban saját javára fordíthat. A titok leleplezésével majd ő férközhet I. Ferenc kegyeibe.

Végiggondolva a történetet, a bosszúvágytól, visszatöréstől sem idegen ilyen olyan okból sértődöttek könnyű beszervezhetőségét – a Martinovics jellemét, ambiciózusságát és gátlástalan önzését megismerve – nem zárhatjuk ki a tudatos provokáció szándékának a tragédiába fordulását sem.

Kazinczy elmarasztaló ítélete Martinovicsról – társulva a volt besúgó azon kérédésével, hogy a parancsára százezres tömeg vár fegyveres készségben, és az ismerőseit valótlán állításaival a hóhérok kezére játszó tudatos szándékkal – feljogosítja a történészt a gyanú megfogalmazására: *Martinovics a képzeletet is megcsúfoló nagyításai által besúgásra, kémkedésre ajánlkozásával kívánta visszaszerezni a II. Lipót uralkodása során rásugárzó uralkodói kegyet.* De ez már a történelemtől idegen tájakra, a képzelet világába vezet – bár teljesen ki nem zárható – gondolat.

A valóság azonban a képzelemnél is borzalmasabb volt. Bár a félszáz bebörtönzött között nem volt egyetlen felségáruló és összeesküvő sem, de a hazai valós politikai törekvéseket Martinovicshoz hasonlóan nem ismerő bécsi tanácsadók számára – a Franciaországban történt gonoszságok árnyékában – riasztóak lehettek olyan nagyzólc fecsegések a köztársasági államformáról, aminek a megvalósítására *100 ezer harcos bármikor megmozdul. Ebhez társult az 5 millió frankról szóló mendemonda.* Erősíthette az udvari körök félelmét a francia király és a Habsburg családból származó királyné gyilkosságát megélcő Sándor Lipót nádor borzongása is. Európában ekkor nem tűnt lehetetlennek semmi. Sándor Lipót – mint a bécsi udvart szolgáló hivatalnokok és tanácsadók is – még élénken emlékezhetek arra, hogy ócsai Balogh Péter és társai miként kínálgatták a német fejedelmeknek a magyar koronát II. József halála után, „*új társadalmi szerződés reményében.*” Az érdemeiket nagyítani szerető titkosrendőrök, besúgók is szerettek felnagyítani minden suttozást, a vásárokon, kocsmákban mámorosan felröppent szidalmat, indulatból vagy sértődésből, akár ha tényleges jogsértésből fakadó elégedetlenséget.

Zajos és kiszámíthatatlan időt termett az 1790-es évtized első fele. A „*bécsiekkel együtt kufárkodó Martinovics árulkodását követően a lefogott magyar jakobinusok Bécsbe hurcolása-
kor*” megmozdultak a megyei törvényhatóságok is. Tizenhárom vármegye tiltakozott a „*magyar foglyok idegen országba, nem magyar bíróság elé hurcolása ellen*”. A foglyok Budára szállítását követően azonban megnyugodtak a kedélyek. A bécsi udvar prominensei, a király és a nádor is – a magyar nemesi alattvalókat illetően – azonban csak 1796-ban nyugodhattak meg. Az ország törvényhatóságai által Pozsonyba delegált követek a diétán a király által kért katonákat, az adót, az élelmet közfelkiáltással megszavazták. Nagy hálájukban – vagy félelmükben – kéretlenül kínálták fel a nemesi inszurrekció lábra állítását is. Földig hajoltak Ferenc király és császár előtt.

Ezt a hűségnyilatkozatot megelőzte ugyan az 1795. május 20-án és június 3-án Németh János királyi jogügyigazgató és Sándor Lipót nádor embertelenül kegyetlen ítélete. A budai vár alatti Generális kaszálórétet – a nemesi nemzet háborgása és rosszallása nélkül – magyarok vérével locsolták meg a hóhérok. A hóhérbárd alá küldött hét kivégzett áldozat mellé azonban az ítélő termekbe sétált a jó király is. Az állítólag trónjára törő, Istentől elrugaskodott reszpublikáról álmódó 11 halálra ítéltnek megkegyelmezett. Ennek is olyan sebesen híre futott, mint a hóhért terhelő munkának.

Az történt ugyanis, hogy a Martinovics hencseregétől tüzelt, kapzsiságáról és lelki szadizmusáról elhíresült Németh János királyi jogügyigazgató Budán, a Kúrián félévszáz vádlottból 1795 májusában *egyét elengedett, tízenkettőt felmentett, tízenegyet halálra ítélt. Egy vádlott meghalt tárgyalás közben. Kettő pedig elfogatásakor lett öngyilkos.* A Sándor Lipót nádor elnöklétével ítélkező fellebbviteli *Hétszemélyes Tábla* bírói testülete négy halálos ítélettel és néhány börtönre ítélt rabsága idejének meghosszabbításával szigorította, súlyosbította a Kúria kegyetlenségét. A „*jó király, Ferenc császár apai szíve azonban megengyhült*”. A 18 halálra ítélt közül tizenegynek meghagyta az életét, de hagyott elvégezni való munkát a hóhérainak is. 1795. május 20-án öt elítéltet – *gróf Sigray Antalt, Szentmarjay Ferencet, Laczkovics Jánost, Hajnóczy Józsefet és Martinovics Ignácot* –; majd június 3-án kettőt – *Óz Pált és Szolártsik Sándort* – a Generális kaszálón kivégeztek.

Mai fogalmaink szerint a kegyetlenség és durvaság minősítés az ítélkezésben résztvevők mindazon tagjaira illik, akik a perbefogottak halálára és börtönrel büntetésükre vallottak és szavaztak. Nekik tudniuk kellett, hogy II. Józsefnek a halálos ítélet végrehajtását megtiltó rendelkezését az 1790/91-es országgyűlés hatályon kívül helyezte. Ahelyett a honáruolókra és felségsértőkre, összeesküvőkre halált követelő 1715-ös büntető törvény hatályát elevenítették fel. Az ítélet kimondásához azonban – ezt Németh János jogügyigazgatónak és Sándor Lipót nádornak is tudnia kellett – bizonyítani kellett volna a tettelegességet, vagy legalább két megbízható tanú egybehangzó elítélő vallomását kellett volna jegyzőkönyvezniük.

Kazinczytól és Szirmaytól tudjuk, hogy a vádat képviselő királyi ügyész perdöntő (esküvel vagy aláírt nyilatkozattal, két vagy több hiteles tanú vallomásaival) bűnelkövetést nem tudtak bizonyítani. Félévszáz vádlott közül Martinovics légből és hamisságból összekapart tanúskodása, a két káté valamelyikének az elolvasását beismerő, esetleg másolásra valakinek átadó önvallomása alapján tört pálcát Németh János jogügyigazgató tízenegyet vádlott feje fölött. Ezt szigorította négy halálos ítélettel a nádor ve-

zette Hétszemélyes Tábla megfellebbezhetetlen bírói testülete. Döntésük után csak a királyi kegyelem jöhetett számításba.

Nemcsak a francia polgárok, Európa lakói is belefáradtak már „*a guillotine gyáripari működtetésébe*”; a király és királyné cirkuszi mutatványnak szánt vérontásába; a perverz elméknek a királynéra és a hat-hétéves fiára fogott egymással történő szexuális fajtalankodásába.

A józan megfontolás és a moralitás csíráit is kiírtó jakobinusok szabad utat nyitottak az esztelen öldöklés és bizonyíthatatlan gyanúsítgatások előtt. Belehergelték magukat a gátlástalan kölcsönös önpusztításba. Annyi „*humoruk*” maradt még, hogy a szélsőségeiket elnevezték „*veszettekek*”.

A franciaországi vérengzéshez hasonlítva, a magyarországi radikálisok és szélsőséges baloldaliak szálnalmas kisstílűsége utal, hogy egy „*királyi besűgő*” által gerjesztett bírósági eljárás végkifejletét formáló katolikus szerzetest választottak a mozgalmukat történelembe emelő hősnek. A jakobinusok vezetői a francia kispolgárságból – kiskereskedőkből, apró manufaktúrák tulajdonosaiból, ambiciózus értelmiségiekből toborzódtak. Mozgalmukat szélsőségesen balra toló tömegbázisuk pedig a munkájukat vesztett külvárosi lakosokból, a falvakból Párizsba özönlő, talajt vesztett proletárrá *pauperizálódott* falusi tömegekből verbuválódott. Magyarországon – a perbe idézett – inkább humán, mint technikai és reál tudományokban jártas közszolga világjobbító kíváncsiskodása, tájékozódni akarása sodrot szellemi kalandba félszáznyi törvényhatósági és kincstári tisztviselőt, a megyei és országos közhivatalokban maguknak és családjuknak megélhetést kereső jurátust, írnokot, jozefinista eszmékkal ismerkedő, szociális érzékenységgel is megáldott világjobbító szándékú embert. Mögéjük csak Martinovics képtelenséget vizionáló fantáziája vizionált százezer felfegyverzett pártfogót.

Maga az elnevezés – jakobinus összeesküvés – a perbefogottakra alkalmazva inkább pejoratív minősítés, gúnyos ráfogás, mintsem a lényegét visszaadó fogalom. Egy nagy felkészültségű, világjárt szélhámós a maga fontosságát legendává növelő füllenéseivel a végzetesen jellemtelen életcélját szándékozott megvalósítani. A szabadságra vágyó naiv hivatalnokokat a titkok divatos misztériumába csalta, hogy a besűgásaira éhes udvari köröknek legyen majd mit mesélnie. Félszáznyi perbefogott rászedése – ha hét halálos áldozatot, felmérhetetlen szenvedést, több korai halált, és a benne résztvevők lelki traumáját, öngyilkosságát, a pert és a büntetést túlélők életük végéig szorongató öngigazolását nem kényszerítette volna ki, – fanyar humoron túl legfeljebb a hiábavalóság háryjánosi derűjét honosíthatta volna meg a magyar történelemben. Így azonban önmaga csapdájába is belegabalyodva – különösen a forradalom második, magasztosabbnak szánt, „lépcsőjének” csikorgó frázisa – üres szólamon kívül alig mondott valamit az összeesküvőnek és az érdeklődőnek. Lengő, történelmietlen gondolatokat, amik sem a társadalom jobbítását, sem a struktúrájának korszerűsítését, sem az államigazgatás modernizálását, sem a műveltség terjedését nem segíthették elő. Legfeljebb életképtelen ábrándvilágot, létidegen fantazmagóriát táplálhattak volna a hiszékeny lelkekben. Hasonlóan naiv, megvalósíthatatlan történelmi jelenségekre – a fogalommal nem élt Taxner-Tóth Ernő – találták ki a francia és spanyol

történészek a vakvágányra futott zenebonákra, rendbontásokra a *primitív forradalmiság* terminológiáját.

A könyv – Petőfitől idézett *Vérmező* címe – találoan utal a rászedett áldozatokra. Ennek ellenére, máig őrzi ez a helynév azt az ellentmondást – az utókor lelkesedését és közönyét –, ami körbelengte és lengi mindmáig ennek a kivégzés-sorozatnak a színterét. Ugyanakkor idézi a kivégzettek tragikusan megalázott, és az értelmetlen csábításnak a sírgödrébe hullatott elbukását. Az életáldozatok hiábavalóságát. A katarzis helyébe tolakodó megvigasztalhatatlan szomorúságot. Fel kellene ezt az ellentmondást oldani legalább a helynév megfejtésének a forrásokkal igazolható történeti etimológiájával. Az elnevezés megszületésének és első előfordulásainak kronológiai pontosításával. A *Vérmező* név jelentését ugyanis hol sűrűsödő, hol ritkuló homály ködösíti. Arról nem is szólva, hogy az itt 1795-ben ártatlanul kivégzettek többszörösen átpolitizált és naivan erőltetett osztályharcos mártíriumához hozzátapad a hóhérok által korábban kivégzett köztörvényesek – gyilkosok, rablók, erőszakot elkövetők, garázdák – vére hullása is. A szó jelentése az etimológusok szerint harcmező, csatamező. Egymásnak feszülő seregek vére hullásával áztatott térség. A Petőfi verscímbe komponálta *Vérmező* hely- vagy határrész név azonban csak részben felel meg ennek az elnevezésnek. A „*mikro térség*” története a 14. századig vezethető vissza. Itt akkortól *Logod falut* és határát érdemes vallatni a nyelvészeknek, és kutatni a régészeknek. Az, hogy *Logod falut* a 16. század közepén – vagy két-három évtizeddel korábban – elpusztították a törökök, tudott dolog. Ez a pusztítás morálisan nem kezdhetette ki az 1795-ben itt kivégzettek szándékát és tájékozódási igényét a 18. század végén kibomló racionalizmus birodalmában.

Miután azonban a budai vár tornyára felkerült a rézből formált holdsarló, és a janicsárok kaszányájára a lófarkas lobogó, akkortól a várban élő törökök, és az azokat kiszolgálók itt, a pusztult falu helyén foglaltak maguknak temetőt. A változó idők és erőviszonyok következtében azonban Allah hívei visszahúzódtak a keletre forduló Duna jobb és a nyugatra forduló Maros bal partja mögé. Ekkortól a török temető gondozatlanná és jeltelenné vált sírjain és környékén a várhoz *szolgáló* lovak legeltek. Legelőjük szomszédságában a várhoz robotoló jobbágyok takartak szénát a várparancsnok rendelése szerint. El is nevezték a nagy kiterjedésű mezőt *Generális kaszálnak*. Akkoriban volt azonban a térségnek még két alkalmi funkciója is. A budai szabad királyi város tanácsa által, és a várat vigyázó kapitány elnökletével ítélező hadbíróság halála ítélt infámisokat, „*ördögötől való embereket*” itt végezték ki. Itt vertek tanyát a bakók, hóhérok és a segédjeik, a halotthordozókkal együtt. Itt ásták el a kivégzettek tetemét is. Mivel a kivégzések – intő példaként és okulásul – nyilvánosak voltak, a nép ajkán a vár alatti lapos völgyről szólva, gyakran társult egymással a vér és mező szó. Hivatalos nevét azonban a *generális* és a *kaszálnó* szavak őrizték. Volt a térnek ennél nemesebb funkciója is. A korabeli puskák és ágyúk lőtávolságnyi messzeségű részét meghagyták védő övezetnek és katonai gyakorlótérnek. A szorgos céhmesterek, a boltjukból ideig-óráig eltávozó kereskedők, az unatkozó jurátusok, a szabadnapos cselédek, a kimenőt kapott inasok, a gardedámok vagy a francia nyelvű társalkodónők őrizte előkelő kisasszonyok a várfalról szemlélhették a huszárok bravúrpontjait és pará-

déit. Néha-néha szorongó megdöbbenéssel szörnyülködhetnek a hóhérok munkája láttán is. Itt végezték ki a halálra ítélteteket.

1752-ben a városi tanács a mezőn végighúzóódó *Ördögárok* vizet gyűjtő, és azt a laposabb részek felé siettető medrét kitisztíttatta. Itt-ott mélyíttette és rendeztette. Parcelláztatta a teret. Meghirdette lakásépítésre azzal a feltétellel, hogy a tulajdonosoknak – felszólítás esetén (várostrom, rablóbanda tanyát verése, egyéb vész) – a „lakházukkal együtt” távozniuk kellett volna a térről. Ezért-e, vagy a török halottaknak és a hóhérok által az örökkévalóságba kényszerített lelkeknek az esetleges visszajárásától borzongva, nem támadt kedve építkezni itt senkinek. Maradt hát a mező legelőnek, szénatermő rétnek, katonai kiképző terepnek. Olykor katonai díszszemlék, lovas parádék színhelyének. No meg továbbra is a hóhérok lak- és munkahelyének.

Miután II. József a halálos ítéletek végrehajtását vér-, fej-, illetve életváltságra módosította, 1780 és 1790 között elmaradtak látványszámba menő kivégzések a Magyar Királyságban is. A budai polgárok, a mesterlegények, kereskedők elszoktak a vér és mező szavak társításától. Munka nélkül lézengtek a hóhérok és a segédek is. Bár 1795. január 8-án már „*a belső városban, a katonai rabház előtt harminc lovas és valamennyivel több gyalogos*” négyszöget alkotott. Az ítélező hadbíróóság tagjai és egy lelkész a négyszögbe kísérték néhány titkos szervezkedésen kapott embert. Közöttük Franz Hebenstreit főhadnagyot is. Itt nyilvánosan felolvasták az ítéletüket. A főhadnagyot a hadbíróóság halálra ítélte. Tiszti jelvényeit és ruhadíszait letépték, majd a Generális kaszálóra kísérték, és az előre elkészített bitófára – a várfalon kíváncsiskodók szeme láttára – felakasztották. Az ítéletet hadbíróóság hozta. Végrehajtásához a város hóhéranak nem is volt köze. Ez egyébként is II. József uralkodása alatt annyira kijött a mestersége gyakorlásából, hogy 1795 május 20-án a *Generális réten* Sigray gróf nyakára kétszer kellett bárdjával sújtania.

A Sigray gróf nyakán „megbicsaklott bárd” azonban még aznap rátalált a szakma rejtélyeire. Aznap még négy, június 3-án újabb két elítélt „*nyakára irányítva, hibátlanul teljesítette*” a nyelét markoló hóhér akarátát.

Egyébként a magyarság történelmét mozgósító erőként harcba hívó reformkori írók, történészek és politikusok se Martinovicsnak, se a fantáziájában kreált forradalmi társaságai kivégzett tagjainak az emlékét nem hívták segítségül a polgári Magyarország formálásához. A magyar múlt kiaknázhatatlanul gazdag tárházában ugyanis a besúgásaiért királyi kegyekben és bánásmódban részesülő, vitatott jellemű Martinovics helyett egy Európában mellőzhetetlen középkor, és az iszlám civilizáció ellen vívott, majdnem három évszázados harcnak a halált is vállaló hőseit állították inkább csatasorba.

Nem volt az véletlen, hogy az 1848-as forradalom polgárháborúba torkolló periódusának abban a kétségbeesett szakaszában fedezték fel az 1795-ben kivégeztetett áldozatokat, amikor a végletekig fokozható királygyűlöletre is szükség volt. Amikor Horvátországban, Délvidéken és Erdélyben a magyarok ellen zúduló – Bécsből ösztönzött – nemzetiségi népfelkelők és a császárhoz hű ezredek féllégális katonái a civil magyarokat öldösték. Amikor a magyarság történelmi és társadalmi lehetőségét, áldozatvállalásának határait átlépő Kossuth az ország sorsának mérlegelése helyett a magánkarrierjének egyengetését fontosabbnak tartotta. Amikor a reformkor azó-

ta is pótolhatatlan nagyságait – korábbi barátait – Széchenyit, Batthyányt, Deákot, Wesselényit, Szentkirályit, Eötvöst stb. eltávolította a történelem színpadáról. Arany Jánossal szólva: bevette *Nagyidát*. Akkor hívatta elő Vérmezőről a hóhérok ásta sírgödöréből Martinovics emlékét. Akkor, amikor a kipróbált hűségű, a csataterek telhetetlen vérégyénét is mérlegelő hadvezéreit – Görgeyt, Klapkát, Mészáros Lázárt, Damjanichot – Dembinszkyért, Percelért, a hadászat titkait nem is sejtő Hatvany-féle gerillavezérek kedvéért háttérbe szorította.

Kellett a lelkesedés. Tudta ezt a Kossuthot mindig kerülő, életét a hazáért és a szabadságért – a naiv jakobinusok módjára – az Erdély széli határrészekre cipelő Petőfi is. A „*magyar jakobinusok*” nyughelyének sikertelen felkutatása után az erdélyi hegyek között csattogó fejszék és szíveket keresztülszűrő lándzsák közé cipelte ígéretes karrierjét és életét Vasvári Pál is. A márciusi ifjak közül többen is elindultak a budai vár alatt hosszan elnyúló *Generális rétre* a hősök, a nem is ismert Martinovics sírját felkeresni.

A forradalom és szabadságharc mámorában fürdő, a romantikus hevülettől a szabadság és a revolúció szimbólumává szublimálódott ifjak 1848 augusztusától keresték az áldozatok, közöttük Martinovics sírját is. Élükre a később Bem segédtisztjének elszegődő, már a *Respublika* című versét is publikáló Petőfi állt. Szomorú mentség és (egyben intés is), hogy ő is, és társa a forradalmi radikalizmusban – Vasvári Pál is – az életük feláldozásával hitelesítették a magyar valóság fölé emelkedő vállalásukat: Mielőtt sírokat kutatni, majd Erdélybe a harcmezőre indultak volna, Petőfi megírta a *Vérmező* című versét: A nyakukat szegték. A vérmezőn. Budán / Mind az öt elvérzett egy nap egymásután. / ... / Május hónapja volt, hajnal volt az égen, // Rózsa a kertekben, vér a vesztőhelyen. / Szabadságért elhullt dicső áldozatok, / Hol vannak, hol vannak a sírjaitok? / Hová temettek el? Szent hamvaitokat / Hol találjuk meg, hogy tiszteljük azokat? / Olyan sokáig volt átkozott nevetek, / Megemlíteni sem volt szabad benneteket, / De már annak vége... megadhatjuk a bért, / Áldozhatunk könnyet a kiontott véreért!

Nem lehet kizárni a lehetőségek közül, hogy Petőfi verse is ösztönözte Fraknói Vilmost, hogy amikor a Királyi Táblát polgári bírósággá szervezték, és az addig titkos peranyagokat kutathatóvá tették, nézzon szembe a kivégzettekkel. Lelkiismeretes kutató lévén, három monográfiában foglalkozott Martinovics életével és az általa szervezett összeesküvéssel. 1881-ben a Királyi Táblán lefolyt per iratanyagát dolgozta fel. Majd „*az istentagadó elveket hirdető*” Martinovics egyik munkáját elemezte. Végül az említett két munka forrásbázisát egészítette ki a Hétszemélyes Táblán folyó per iratanyagából szerezhető ismeretekkel. Ezekből bontotta ki 1921-ben a Martinovics *jellemében mindmáig legmélyebbre ásó életrajzát*.

Az 1881-ben megjelent *Martinovics és társainak összeesküvése* című könyve eljutott Kossuthhoz is. Olvasta? Tanulmányozta? Csak annyi bizonyos, hogy – tudományos érvek helyett – illegitim módon visszavett kormányzóelnöki tekintélyével nekirontott Fraknóinak. Kioktatta a történészt. Mondanivalójának lényege, hogy egy olyan forradalmár, mint a mártíriumot vállaló Martinovics, nem lehetett olyan zilált akaratú és jellemében annyira gyenge, ingadozó, mint amilyennek monográfiájában Fraknói ábrázolta.

A Martinovics szervezte összeesküvés körüli per azóta is folyik. Azok a diktatúrát kedvelő hadakozók, gerillák és terroristák, akik harcaik során nincsenek tekintettel a moralitásra, és úgy vélik, sem humánus, sem etikum nem szabhat határt győzelmi vágyaiknak, azok nagy forradalmárnak tartják. Akik szerint önmagával együtt hét embert ok nélkül hóhérbárd alá juttatott; két embert öngyilkosságba kergetett; kétőnek a korai halálát okozta; húsznál többnek súlyos börtönbüntetést kellett miatta szenvedniük, azok méltánylást alig érdemlő felelőtlenséggel vádolják. A legendyább megítélés szerint is önző szélhámos volt, aki a karrierjének kiteljesítése céljából minden és mindenkin átgázolt.

Hiába dolgoztak autentikus forrásokból Fraknói, Szekfű, Mályusz, hogy néhány történészt említsünk Taxner-Tóth Ernő teljesítményének védelmében. Hiába ütköztette az irodalmár a hazai közgondolkodás és közállapot akkor feltárulkozó lehetőségeivel és mozgástörvényeivel Martinovics primitív forradalmiságát, hóbortos, mások életét nem kímélő ambícióit. Hiába szembesítette a káték gondolattörténeti tartalmát és a Martinovics-féle mozgalmat a korabeli európai eszméáramlatokkal. A józan mérlegelést már Fraknói első témába vágó munkájának megszületését követően elátkozták a Galilei kör és a Népszava emberi életet semmibe vevő propagandistái. Húszoldalas füzetben dobolták a véres erőszak szükségességét. „*Látnivaló – írták –, hogy a szocialista történetírónak nagy munkája lesz: ki kell söpörnie a magyar történelemből a királyok, a hadvezérek, a nagyurak nyüzsgő seregét, egyéni, családi érdekekért vívott háborúk leírásait... Mindent, amiből a múltat hamisítják, hogy megfertőzzék, hazugsággal itassák át az életet, a jelent, a jövőt... Nekünk, szocialistáknak válik kötelességünkké megvédeni a halottrablók ellen a magyar jakobinusok igaz emlékezetét.*”

A történelem fintora 1919 márciusában rövidebb időre, majd 1947-től 1990 április-májusáig a Martinovicsot védő és utánzó szocialisták kezére játszotta a hatalmat. Kun Béla és Szamuely Tibor, a kettős állampolgárságú Rákosi, Gerő, Farkas és Révai, majd a vörös hadsereg tankjaival Budapestet elfoglaló Kádár tettelesen is megkísérelték „*egyéni érdekből a történelem színpadáról kisöpörni a magyar nemzetet.*”

Taxner-Tóth Ernő direktben nem foglalt állást se Martinovics mellett, se ellene. Csak Martinovics és társai sorsának, jellemüknek és készségüknek hiteles történetét vázolta fel, immár hazai és európai látószögből. Ha valamit ráfoghatnak a Népszava és a hajdani Galilei Kör célkitűzéseire, rajongók, csupán annyi: „*emberközpontú történelemszemlélet és látásmód „fertőzte meg” a könyvét!*” De hát az emberirtáson kívül mire másra való az emberközpontúság hiányában szenvedő történelem?

JÁNOSI ZOLTÁN

Laudáció Kósa Ferencről*

Tisztelt püspök urak, állami és egyházi vezetők!

Tisztelt szatmárcsekeiek és ünneplők a határokon túlról és Magyarországról!

Kölcsey Ferenc nem csupán önmaga tehetségét, hitét, mutatta fel a történelemnek s a kultúrának, hanem a szatmári ember képességeit is. Akkor példázatot, amely sok-sok, e földről származó ember számára adott erőt és modellt az alkotó hazaszeretethez akár a kétkezi munka, akár a tudomány vagy a művészet terepein.

A nyírségi szegény emberek köréből a filmművészet egyetemes magaslataira érkezett Kósa Ferenc ettől az örökségtől is ösztönözve kopogtatott be, az 1956-os nyíregyházi érettségi után, a Filmművészeti Főiskola kapuján, s vehette át 1967-ben, mindössze harmincévesen, *Tízezer nap* című vizsgafilmjéért a Cannes-i Filmfesztivál legjobb rendezésének járó díját, amit a vetítés végén a külföldi közönség állva tapsolt végig. Majd a világ félszáz országának nézői értették meg az 1956-ot forradalomnak nevező film üzeneteit. Csak az '56 utáni megtorlásokat a kultúrában továbbfolytató magyar kultúrpolitika nem akarta őket érteni, amikor ezután is sorozatosan záratta bádogdobozba a Kölcsey monogramját nemcsak neve kezdőbetűiben, hanem lelkében is viselő rendező filmjeit. Kósa Ferenc keze e vaskalitrákából szabadította fel Dózsa, Ady, József Attila, Béres József, Balczó András és a többiek szellemét, sokunk ifjúságának sötét, szorongó mozikban, állva végignézett, lélekszabadító filmjeit, amelyek (az *Ítélet*, a *Nincs idő*, a *Szembesítés*, a *Guernica*, a *Küldetés*, az *Utolsó szó jogán*, a *mérkőzés*, a *Hószakadás*, az *Öngyilkosság* és a *Tűz vagyok*) a berlini falat lebontó vésőkhöz hasonlóan vertek éket, a rendszerváltozás szellemi előkészítésének részeként, az egypárti állam testén.

Kósa Ferenc munkáiban Kölcsey esztétikai s nemzeti gondolkodása a „bartóki” modell filmmelvűvé varázsolásának szándékain élesedett ki, s vált a diktatúra ellen küzdő művész vizuális anyanyelvévé. Miközben a hatalommal szinte szabadcsapatként viaskodó barátai: Nagy László, Csoóri Sándor, Sára Sándor, Ratkó József s Tornai József sorsával együtt az ő személyes élete is csaknem a lét periferiájára sodródott: „Egy kollégiumi vaságyon éltem – írta –, a menzán ételmaradékot ettem a vasfazék aljáról – az igazamon kívül egyebem nem volt.” Ám sűrítő, lényegkereső, allegorikus-parabolikus és dokumentum-felmutató sorsértelmezései: az *Ítélet*-beli Dó-

* Elhangzott 2017. január 22-én a szatmárcsekei református templomban, a Magyar Kultúra Napjának ünnepén, Kósa Ferenc Kölcsey-emlékplakettal történt kitüntetése alkalmából.

zsa halálra szánt arca, a hegyekbe menekülő szökevény magyarság és szabadságeszme a *Hószakadás* képsoraiban, a gyógyító ember sötétség ellen lázadó daca *Az utolsó szó jogán* monológjaiban s egyéb művei is koncentrált élességgel tárták fel egy-egy történelmi helyzet drámáját, emberi magatartások lényegét, s lettek egy tiltakozó emberi minőség világító pontjaivá a diktatúra évtizedeiben.

Később a nemzeti hagyományokat értelmező Kölcsey izgalmával tanulmányozta, film- és fotóművészként egyaránt Ázsia, Afrika, Amerika s a felesége révén szinte második hazájának fogadott Japán „ősi és modern” kultúráját. „Mindenhol azokat a szent pillanatok kerestem – vallotta Kölcsey nyomán is –, amelyekben a véges életű ember személyesen is találkozhat a térben a végtelen mindenséggel.” Mert az igazi művészi alkotáshoz szükséges „a Mindenség türelme, a természet föltárulkozása és Isten akarata is.”

S Kósa Ferenc életműve szerkezetében, világlátásában Szabolcs-Szatmár-Bereghez is ezer szálon kötődik. Már a *Tízézer nap* alapgondolata – szívós akáchajtásként – hiteles szabolcsi történetekből sarjad elő. Filmhősei közül többen szabolcsi gyökerűek. S a *Nyírség* dalai csendültek meg sokszor a fülében, összevarrva a sors útjain kettészakadt időt, a földgolyó másik pólusán is. „Anyám pentaton énekei és a japán Ryóan templom pentaton sugallatú kőcsoportjai úgy élnek bennem egymás mellett, mintha időtlen idők óta és immár örökre egymásra találtak volna.” Ezt az egyszerre nemzeti és egyetemes kötődést Kósa Ferencnek legújabbban a három nyelven (magyarul, japánul és angolul) kiadott *Az idő egésze* című hatalmas, „bartóki” elvű fotógyűjteménye összegzi.

A nemzeti és a nemzetközi értéktudatban is kimagasló művészi teljesítménye alapján tisztelettel adom át tehát az idén nyolcvanadik esztendejébe lépő filmrendezőnek, írónak és fotóművésznek, a Balázs Béla Stúdió, a Bethlen Gábor Alapítvány egyik életre hívójának, a Magyar–Japán Baráti Társaság alelnökének, Kossuth-, Balázs Béla-, Prima Prémium-, Magyar Örökség-, Hazám- és számos más magyar s nemzetközi díjjal – közöttük Japán Császári Kitüntetéssel is – kitüntetett Érdemes Művésznak Kölcsey egykori templomában a Hymnus szerzőjének nevét viselő plakettet. Egészséget és tovább-

bi friss – Kölcsey, Bartók, Kodály, Ady és József Attila szellemét is tovább tudatosító – alkotóerőt kívánok Kósa Ferencnek, aki a vasfazekak és bádogdobozok közül kitörve, s onnan a világ fővárosaiba jutva úgy érkezett ma vissza szülőföldjére, a magyar Hymnus fővárosába, hogy lélekben sohasem ment el innen.

Tisztelettel felkérem művész urat a kitüntetés átvételére!

SZABÓ GÉZA

Egy anyag metamorfózisai Nagy Lajos Imre üvegszobrai Nyíregyházán*

Tisztelt Társlátogató Közönség!

Különleges, szokatlan kiállításra invitált a mára szóló meghívó. Sejtelmes, többretegű a kiállítás címe: „*In vitro*” – az üvegben. A középkori alkimisták lombikjai, üvegscsí tűnnek elsősre a legkínálkozóbb asszociációnak, a kísérletezés, a felfedezés kellékeiként. És az is felvetődik: mi az üveg, milyen az üveg, ismerjük-e ezt az egyaránt hétköznapi és ugyanakkor a fényt, a pompát is jelképező anyagot.

De mindenekelőtt néhány mondatot a művész bemutatásaként.

Nagy Lajos Imre 1949. október 10-én született Gulácson. Ötödik általános iskolás korában került a család Nyíregyházára, ahol később a Zrínyi Ilona Gimnáziumban érettségizett, a Bessenyei György Tanárképző Főiskola földrajz-rajz szakán 1973-ban, majd pedagógia szakon 1976-ban szerzett tanári oklevelet. A Magyar Képzőművészeti Főiskolán 1982-ben művészeti rajz, szerkesztő és ábrázoló geometria, valamint művészettörténet szakon kitüntetéssel diplomázott. A Magyar Iparművészeti Egyetemen 2005-ben doktorált. A főiskola elvégzése óta oktató és művészeti alkotó munkája mindig elválaszthatatlan volt.

Oktató munkáját is a legmagasabb szintű alkotói igényesség és eredményesség jellemzi. Főiskolánkon tanszékvezetőként és intézetvezetőként dolgozott, emellett egy sor szakmai testület tagja, szakértői bizottságokban, akkreditációs bizottságok munkájában vett részt, tanítványai a tanításban és a művészet gyakorlásában is jeleskednek.

A főiskola legnépszerűbb, legtöbb jelentkezőt vonzó sikeres szakja, a vizuális kommunikáció tanár szak tantervi koncepciójának egyik kidolgozója, a nyíregyházi alkalmazott grafikai specializáció tantárgyi rendszerének, oktatási struktúrájának létrehozója. Az új (Bologna-rendszerű) képzési forma vizuális kultúra képzési ágában létesítendő öt művészetközvetítő alapszak (BA) egyik konzorciumi felelőse. Ő irányította a Nyíregyházi Főiskolán 2007 szeptemberétől indított három alapszak indítási dokumentációjának összeállítását. A plasztikai ábrázolás alapszak (szobrászat szakirány) anyagának kidolgozója, szak- és szakirány-felelőse, a tanári mesterszak vizuális és környezetkultúra tanári szakképzettség felelőse és több tantárgy tantárgyfelelőse volt.

* Elhangzott 2016. október 27-én, Nagy Lajos Imre szobrászművész „*In vitro*” című kiállításának megnyitóján, Nyíregyházán, a Városi Galériában.

Képzőművészeti tevékenységet a 70-es évek eleje óta folytat, 1974-től állít ki szobrokat, érmeket, időnként grafikákat is. Kiállításait felsorolni is lehetetlen: évente 15–20 városban több országban, itthon és Budapesten egyaránt jelen van. A Nyíregyházi Főiskola mellett tanított főiskolánk beregszászi speciális tanárképzésében és előadásokat tartott finnországi egyetemen és Ukrajnában képzőművészeti akadémián.

Köztereken, középületekben több mint félszáz alkotása látható (Lemberg, Debrecen, Miskolc, Nyíregyháza, Nyírbátor, Tiszaújváros, Munkács, Beregszász). Bronz, ezüst, arany-érmének száma csaknem ezerre tehető. Néhány éve családi kirándulás alkalmával fedeztük fel egyik alkotását egy várpalotai múzeumban.

Művészeti tevékenységét rangos díjakkal, ösztöndíjakkal, külföldi tanulmányutakkal ismerték el. De szakmai rangját figyelemreméltó publikációi is emelték. Ezek közül is kiemelném a *Hagyomány és újítás a mai magyar éremművészetben* című kötetét, amelyet a szakma is nagyra értékel.

Nagy Lajos Imre patikamérlegen mért, ritka önvalomásaiából, köztéri szobrairól, érmeiről, plasztikáiról egy – az elveihez, a történelmi hagyományainkhoz, erkölcsi értékekhez konzekvensen kötődő – embert ismerhettük meg. Csupán egyetlen példát, amely a hagyományok fontosságáról szól: „Saját helyemet, munkám értelmét a 'hagyományok' fenntartásában, folytatásában látom, a jelen gyökerei több ezer éves kultúrákhoz kapcsolódnak, de a jövő levelei, újításai sem létezhetnek előzmények nélkül.” (*Töprengések 2001 tavaszán*)

Ha illetéktelenül bár, de stílusosan, képzőművészeti frazeológiát használhatok: Nagy Lajos Imre az az ember, akit egy tömbből faragtak. Aki nem egykönnyen oldódik, inkább a művei mögé húzódik. Mintha a költővel mondaná, ők feleljenek érte, ha eljő a nagy számonkérés ideje. Ahogyan Kassák Lajos írja az *Intelem* című versében.

Az elméleti felkészültség és a művészi tehetség sokfajta témához, műfajhoz természetesen vezetett el. Kierlelt munkáit látva érdekes, mennyire kísérletező művész is. Nagy Lajos Imre behatóan kutatta a különböző anyagok „lelkét”, sőt a fém, a kő, a fa, a papír „összeillesztési” lehetőségeit, összetartozóságát is. De az üveg másfajta „karakter”. Inkább törik, de nem lehet vele bármit megtenni, nem alkalmazkodik teljesen. Csak a magas hőfok hatja meg.

Az üveg „konok” természete abban is megmutatkozik, hogy amikor a felforrósított üveg lehűl, lényegében nem alakul át a halmazállapota, hanem egy bizonyos hőmérséklet-tartományban megnő a viszkozitása, és megkeményedik. A kristályos anyagoktól eltérően az üvegnek, mint amorf anyagnak nincs fagyáspontja. A lehűléssel viszont megváltozik néhány fizikai tulajdonsága: a viszkozitás, a hőtágulási együttható és a fajhő. Ez az átalakulás minden üveges szerkezetű anyagban végbemegy. Mindezt azért mondtam el botcsinálta üvegszakértőként, hogy érthetővé tegyem, az sem igaz, hogy az üveg egyáltalán nem alkalmazkodik. De, alkalmazkodik, csak nem mindenkire és akkor sem adja ki magát teljesen.

Az üveg „különbségét” jól mutatja, hogy tudományos fokon is kiismerhetetlen. Ötezer év óta használjuk, de még ma sem ismerjük az atomos felépítését és szerkezetét. A múlt század óta általánosan elfogadott elmélet szerint (Zachariasen, 1932.) ugyanazok a kötések vannak jelen benne, mint a kristályos kvarchomokban, de ezek

a kapcsolatok nem rendezettek, mint a kristályban. Ezért is nehéz leírni az üveg szerkezetét. A kötések változatosságának teljes feltérképezése a mai fizikának is egyik szép kihívása.

A kötések az üvegben kiismerhetetlenek, míg a szociológia szerint az ember, aki a kötődéseinek, társadalmi kötéseinek összege, nagyobb valószínűség szerint kiismerhető. Ezért lehet érthetetlen számunkra, hogy az emberi tevékenység gazdasági, társadalmi és jogi átláthatósága, transzparenciája a demokráciákban is miért megoldhatatlan, ha még a tudományosan is kiismerhetetlen üveg is többnyire átlátszó.

Nagy Lajos Imre nem vegytiszta üveggel dolgozik, így más nézőpontból, más fényszögből megvilágítva ugyanaz a mű még inkább más arcát is mutatja. Ez persze a politikatörténet tanulsága szerint némileg az emberekre is igaz, de a kiállításon nincs a művek megtekintésekor megszabott nézőpont, mindenki szabadon választhatja meg viszonyát a műhöz.

Az üvegfestők a síküveget vászonként, az üvegművesek felhevített agyagként használják. De ez csak felszín és megtanult technológia. Minden csodálatunk kijár a föníciaiaktól és az egyiptomiaktól számítva 5000 éves üvegművesség sokak szerint csodálatos kultúrtörténetének, legújabb építészeti és anyag-technológiai csodáinak. Nagy Lajos Imre-módon mégis kevesen tudják az üveg metamorfózisait követni, ahol sajátos rejtélyek, váratlan formák, fényjátékok tárulnak fel. A művek több korstílusra, több fajta misztikumra asszociálhatnak. Amit a többi anyagból a pontos anyagismeret és a szakszerű kidolgozás láttatott meg, az üvegben a váratlan fény- és színhatások. Nagy Lajos Imre látszólag hagyja, hogy az anyag kilépjen homogén szürkességének rejtekeiből és megajándékozzon árnyalt hatásokkal, talán megszólaljon saját anyagnyelvén, különleges élményt nyújtson.

A *Vörös torzó* című alkotása a Máltán, a legismertebb *megalitikus* templomban, a Hypogeumban talált, 4–5 ezer évvel ezelőtti *Fekvő nő* nem túl távoli rokona, jöllehet a máltai kis szobrocska nem is torzó. De hát a *Milói Vénusz* körüli vitákban is többször felbukkan az a toposz, hogy az az igazán érdekes, ami hiányzik...

A Szindbád-sztélé és a Krúdy-sztélé Krúdy sejtelmes, nosztalgikus világát idézik fel. Ezek a 2010-es művek egyébként szerepeltek már a Krúdy-kiállításon is.

Nagy Lajos Imre az ősi kultúrák feltáratlan szimbolikái, egy-egy álombeli, nosztalgikus, tovatűnő emlékkép felidézésére kiválóan megtalálta a megfelelő anyagot és a megjelenítés technikáját. Nála a mű technikailag, más anyagok használatánál és más műfajokban is túllépi a szokásos műfaji kereteket. Plasztikáiban, érméiben a dombormű mellett ott van a dombormű negatívja, a mélymű, és a kettő ellentéte. A negatív egyben az ábrázolás fele is. Üveg-szobrairól néha nem szedi le a fölöslegesnek látszó öntvény maradványokat, hadd derüljön ki az alkotással együtt járó időnkénti esetlegesség is. De rögtön ott az egyensúlyteremtés, a kompenzálás: a torzókban. Itt ugyanis a keretből, az emberi testből „levesz”, szándékoltan a kevesebbrel mond többet, mást. (Ezt én a bronz és a papír alapanyagú szobrászatának hatásaként érzékelem.)

A kiállítás az „*In vitro*” cím számos asszociációs lehetőségét bejárja. Talán egyetlen nagy, hagyományos terület nem jelenik itt meg, az, amiért konvencionálisan vonzódtak az üveghez a különböző kultúrák, amelyben az üveg, főleg a kezdetekben, a

gazdagság és a csillogás hordozója volt. Nagy Lajos Imrét az üveggel sem a felszín érdekli, nem a gazdagság és a csillogás kifejeződését kutatja. Itt egy felfedező utat látunk, a művész az anyag mélyére akarván hatolni, megszólaltatja alapanyagának sajátos hangját, bemutatva a szobrokból felvillanó gondolatok, érzések árnyalatait. Bizonyosak vagyunk abban, hogy a felfedező út tapasztalatai inspirálnak majd más anyagokból készült szoborra és éremre is átvihető megoldásokra.

Nagy Lajos Imre kiállításához elegáns katalógust kaptunk, amelyet Szabó Attila képzőművész tervezett. A fotók többségét és a kiállítás főfalán elhelyezett három nagy posztert is ő készítette. A katalógusban Csutkai Csaba fotóművész igényes munkái is láthatók. De ez a katalógus nemcsak nyomdatechnikailag elegáns, hanem tartalmát tekintve is az. Nekem azért is tűnik különlegesnek, hiszen érthetőbbé teszi azokat a művekből sejtethető információkat, amelyekből kibomlik a művész világlátása, történelemszemlélete, művészi és emberi habitusa.

Köszönet a kiállítás színvonalas megrendezéséért a Váci Mihály Városi Művelődési Centrumnak, személy szerint is Horváth Magdolnának és Németh Erikának. Itt az üvegek között további töretlen alkotókedvet kívánok a kiállító művésznek a hétköznapiakra. És adassék valahányszor jóféle teli üveg Nagy Lajos Imre tanár úrék ünnepi asztalára.

Németh Erika, Szabó Géza és Nagy Lajos Imre (Fotó: Gyapjas Sándor)

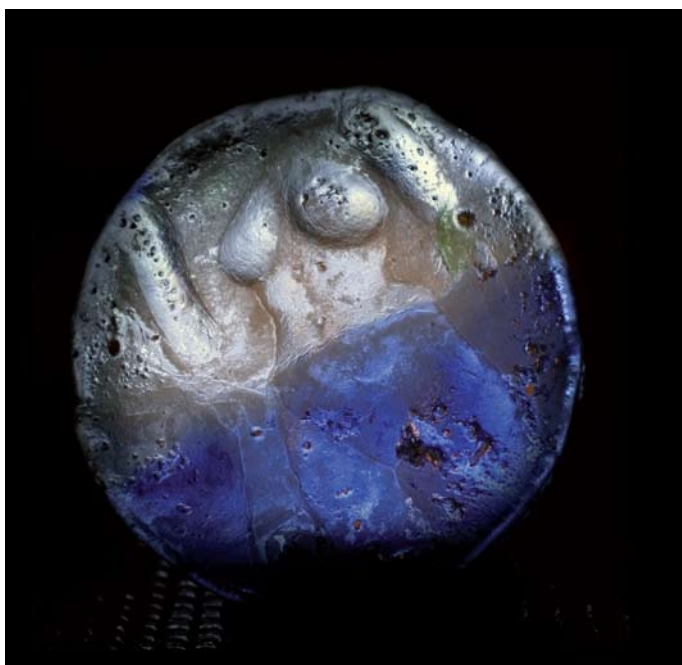
Torzó I. (rogyasztott üveg, márvány / 48,5 x 39 x 10 cm) 1986

Torzó I. (részlet)

Őselemek (föld és tűz) (üveg / 83 x 83 x 10 cm) 2015

Őselemek (víz és levegő) (üveg / 84 x 87 x 10 mm) 2015

Figura femina in vitro (üveg, gránit / 34 x 26 x 6 cm) 2010

Figura femina in vitro (részlet)

Tartaroszbán (üveg, gránit / 33,5 x 40 x 10 cm) 2010

Az emlékezés pohara (üveg, fa / 31,5 x 11 x 8 cm) 1986

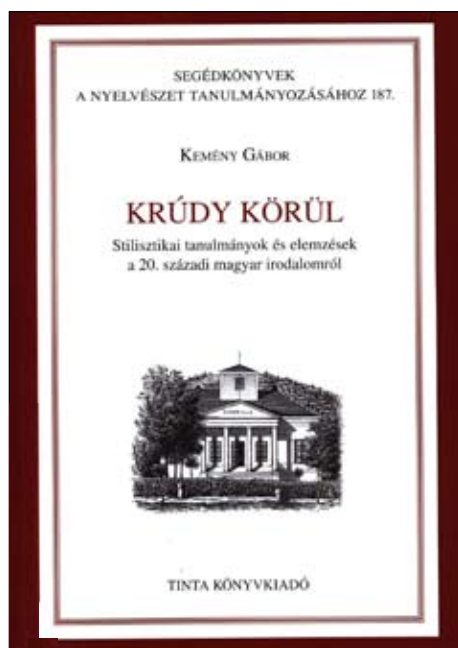
Krúdy körül

Kemény Gábor új könyvéről

Kemény Gábor nyelvész, egyetemi oktató, az MTA Nyelvtudományi Intézete Lexikológiai és Lexikográfiai Osztályának nyugalmazott tudományos tanácsadója, azonban ami ezúttal még fontosabb: Krúdy-kutató, stilisztikai tárgyú kötetek, tanulmányok szerzője. Legújabb könyvének címe – *Krúdy körül* – látszólag egyszerű, azonban igen átgondolt és többértelmű. Jelzi azt, hogy ezúttal a szerző nem csak Krúdyról közöl tanulmányokat három elkülönített egységben, hanem a Krúdyhoz kapcsolható, de más szerzők tollából eredő nyelvi képekről (első fejezet *Hangok és képek*), valamint Krúdyhoz köthető, kapcsolódó szerzőkről, írókról, költőkről, pontosabban műveiről is szól (harmadik fejezet: *Kortársak és utódok*). A mértani középén, a második fejezetben maga Krúdy Gyula áll.

Nagyon jól tette a szerző, hogy a tizenhat tanulmányt, amelyek 2009 és 2015 között folyóiratban vagy konferenciaköteteken láttak napvilágot, így egybefogva is átnyújtja az olvasóközönségnek. Előszó gyanánt (*Egy rozsdás szeghez az egész életet*) Kemény Gábor egyrészt összeinte lírai vallomását osztja meg az olvasóval, másrészt azokat a tényeket közli, amelyek a kötet megszületéshez vezettek.

Az első egység nyitó írásával kis túlzással máris darázsfészekbe nyúl a szer-

ző (*Jegyzetek a művészi hangfestés és a hangszimbolika kérdéséhez*). Kétség nem férhet hozzá, gazdag a támogató szakirodalma e témakörnek, azonban a kérdés – Van-e összefüggés bizonyos hangzók relatív gyakorisága és egész versek, sőt versciklusok jellege között? – némileg kérdés marad. Már feldolgozott korpuszok számadatait tartalmazó szemléletes táblázatokat mutat be a tanulmány, valamint a témával foglalkozó kutatók (Szathmári István, Gáldi László, Zolnai Béla, Zlinszky Aladár, Fónagy Iván és mások)

megállapításait. Végül a szerző saját vizsgálatait (egy Arany-ballada és Krúdy-szövegek) alapján Szerdahelyi István kettős kritériumot tartalmazó megállapításával ért egyet, amely a következőképpen hangzik: „Ha egy szövegben bizonyos hangok aránya feltűnően meghaladja a szokványos gyakorisági eloszlás arányait, s a szöveg jelentése is alapot nyújt ehhez, a hangspektrum kifejezővé válhat, a szóban forgó hanghoz tapadó képzettársításokkal gazdagíthatja a jelentést.”

A Nagy Melegítő gyermekei írás arra mutat be példákat, hogyan alkalmazza három magyar ifjúsági regény szerzője a körülírást és a körülíró metaforát az „ősi” nyelvhasználat sajátosságainak érzékeltetésére. A szerző a példák nagy részét Szentiványi Jenő *A kőbaltás ember* című regényéből veszi. A körülírásokat, illetve a körülíró metaforákat három csoportra osztja a tartalom alapján: 1. A tárgyak körülírása, például: „Mikor keresünk *hyukat* a *hegyben*?” azaz barlangot; 2. természeti jelenségeké, például: „Majd ha az égből *fehér víz* hull a földre...”, azaz hó; 3. állatot jelölő körülíró metafora, például: „Áááá – ámuldozott ujjongva – a *Možgó Hegy* meg a családja!”, azaz mamut. Az írást közrefogják a nyelv eredetére irányuló kutatások, és annak értékelése.

Az Újabb törekvések a nyelvi kép fajtáinak csoportosítására című tanulmány kifejezetten stíluselméleti és forrásértékű, sőt az egyetemi stilsztikaórák tananyaga is lehet. Kemény három plusz egy képcsoportosítással ismerteti meg az olvasót. Először Szikszainé Nagy Irma rendszerezését mutatja be némi kiegészítéssel, annak módosítására irányuló javaslataival, ezután Domonkosi Ágnes újszerű és ötletes elgondolását, amelyben a hasonlatot, a metaforát és a metonímiát, illetve a

megszemélyesítést és a szinesztéziát mint egymást keresztező kategóriákat ábrázolja, és a nyelvi képeknek kilenc fajtáját különbözteti meg. Röviden olvashatunk Nemesi László Attila rendszerezéséről, és ezután a szerző vázolja fel ágrajzzal, kellő részletességgel a saját elgondolását.

Ezt követi egy olyan tanulmány, amely egyetlen képet mutat be, feltehetően Kemény Gábor egyik „kedvencét”, az antonómiát (*Az antonómia helye a nyelvi képek családjában*). A sokak számára ismeretlen és meglehetősen idegen fogalom nagyon is érdekes eszközt takar. Olyan alakzat, amely a köznevet tulajdonnévvel, a tulajdonnevet köznévvvel helyettesíti, vagy ez utóbbit körülírással adja meg. Igen gyakran használatos a köz- és irodalmi nyelvben, a szépirodalomban, a történelemben. Természetesen szükséges hozzá a kultúrtörténeti háttér ismerete. Íme, néhány példa: a *Megnáltó* ’Jézus Krisztus’, a *törőkeverő* ’Hunyadi János’, a *legnagyobb magyar* ’Széchenyi’, *Rómeó* ’rajongó szerelmes’, a *szabadságharc költője* ’Petőfi’. Kemény Gábor példák sorával igazolja ennek az alakzatnak a sokszínűségét és alkalmazásának nagyszerűségét. Napjainkban is jellegzetesek a sajtónyelvben, például: a *szoknyás Csehor* ’Ljudmila Ulickaja orosz író”. Eggyel tudom bővíteni a szerző példatárát: a *finnek Petőfije* ’Eino Leino’. A szerző sportrajongó oldalát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a rétegyelvől is hoz egy sor példát (*a juharlevelesek* ’a kanadai jégkorong-válogatott’).

Az egységet záró tanulmány a *Stílusirányzatok a Nyugat első korszakában*. Mint ismert, ennek az időszaknak három fő irányzatát különböztethetjük meg: a szimbolizmust, az impresszionizmust és a szecessziót. A korszak új stílusának az összefoglaló elnevezésére többféle fo-

galmat javasoltak az irodalmárok: modern stílus, klasszikus modernség stb. A jellemzése már könnyebben megragadható: a szókincs terén megszűnik a különbségtétel a „költői” és „nem költői” szavak között, azaz a korszak alkotói bátran emelik be műveikbe egyéb stílusrétegből a kifejezéseket. A színek, érzéki benyomások gazdagsága; eredeti merész szókapcsolatok alkalmazása stb. Ezeket Kemény kevésbé ismert versek mikroelemzésével is igazolja.

A kötet második, *Krúdy Gyuláról* címet viselő egységének első írása eredetileg előadásként éppen Nyíregyházán hangzott el 2008-ban, Krúdy Gyula születésének a 130. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésen, és a címe: *Krúdy Gyula ismeretlen regénye*. Bár sokan tudhatják, hogy Krúdy kivételesen termékeny és nagy munkabírású volt, azonban azt talán nem, hogy egyszerre három regényt is írt. Az írás *A pajzsos ember* című művet (Első címén: *Mari, a tél leánya*) mutatja be egyrészt azért, hogy megismertesse a cselekményét azokkal, akik érdeklődnek iránta, másrészt azért, hogy bemutassa a mű stílusát, ami annyira nem elnagyolt, mint ahogy a kritika megítélte. Többet érdemelne Kemény szerint a hatéves kolduska története a koldusvállalkozónál.

A *Krúdy Szindbádja és a Márai-Szindbád a számok tükrében* tanulmány a kvantitatív felmérésen alapuló írások sorát indítja el. Krúdy Gyula összes Szindbád-novelláját és két Szindbád-regényt vetette egybe Kemény Gábor Márai Sándor *Szindbád hazamegy* című regényével úgy, hogy nagyjából hasonló terjedelmű mintákat véve a művekből statisztikailag összehasonlította. (A szavak hossza szótagban mérve, a mondategységek hossza szószámban mérve, a mondategységek hossza

a mondategységekben véve, a mondatok hossza szószámban mérve, a bekezdések hossza a mondategységekben mérve, a bekezdések hossza a mondategységekben mérve, valamint a szófajok aránya és a képzelhetőség). Az összegzésből megtudhatjuk, hogy Márainak a Krúdy-imitációja mind a szintaxis, mind a szófajhasználat, mind a képgyakoriság terén határozottan magasabb értéket mutat, mint feltehető mintája, a Szindbád. Ezzel Márainak az volt a célja, hogy nyomatékosabbá tegye Krúdy stílusa legjellegzetesebbnek vélt vonásait.

Igazi filológiai, oknyomozó tanulmány a *Krúdy Gyula önéletrajzi regényeinek szöveg- és címváltozatai* című írás. Az író önéletrajzi regénye három alkalommal is megjelent. Először *Urak, betyárok, cigányok* címen 1932-ben a Magyarság napilapban folytatásokban. Másodszor 1940-ben a Híd irodalmi lapban *Dunántúl – Tiszántúl* címmel, harmadszor pedig 1948-ban az *Egy pohár borovicska* című gyűjteményes kötetben. Ez utóbbi nem autentikus, elrontott, meghamisított változat, ugyanis a fent említett irodalmi hetilap szerkesztője, Kállay Miklós önkényesen átdolgozta. Igazi szövevényes „megjelent-történetet” vázol fel Kemény, amelyből kiderül, hogy az egyes kiadások közötti különbségek a következőkből fakadnak: félreolvasás miatti szövegromlások, prűdériából eredő változások, a groteszk kifejezésmód kerülésére irányuló változások és a szerkesztő stilizáló, nyelvművelő szándékú beavatkozásai.

Úgy vélem, hogy Krúdy kapcsán a leggyakrabban feltett kérdés, hogy milyen stílust képvisel az író. Erre több tanulmányban is elolvashatjuk a választ. Az elsőként ezt taglaló írás: *Krúdy Gyula impresszionizmusának a kérdéséhez*. A több

szempontot figyelembe vevő elemzés konklúziója: „Krúdy [...] impresszionista is, szecessziós is, »tárgyas-intellektuális« (vagy ha jobban tetszik: realista) is, de tisztán egyik sem, mert kívül és fölötté áll korának stílárís törekvésein, divatjain – önálló stíluszintézist teremt.” (134.) S hasonlóan zárul *A „tárgyas” Krúdy* tanulmány is: „Krúdy, úgy látszik, megmarad annak, aminek korábban is láttam: különféle stílusfejlődési tendenciák vegyítőjének, szintetizálójának.” (143.)

Az író *Vadszőlő* című kötete kilencven publicisztikai írást tartalmaz, még pontosabban karcolatot, jegyzetet, hírfejet. Azonban ezek stílárísan nem különülnek el élesen a szépirodalmi műveitől. Kemény Gábor a *Krúdy Gyula vadszőlőlevelei* tanulmányában három írást elemez (*Fehér hajó*, *A „csendilla”, A szalonkabát*) deduktív megközelítéssel. Bemutatja, hogy mindháromnak a leggyakoribb és legfontosabb szövegszervező elve az ellentét. Így például a csodálatos nyelvújítási szót címmül kapó *A csendilla* – amely szőlőbeli prэшázat jelentett –, a múlt és a jelen kontrasztjára épül, valamint arra, hogy a prэшázat, illetve borospincét hol kívülről, hol belülről látjuk. A valóban létező épületről fényképet és rajzot is közöl a kötet.

A harmadik fejezet első tanulmánya, *A rajongók – rajongók* című, kifejezetten izgalmas. Középpontjában Móricz áll. Írói pályájának egyik különleges mozzanata, hogy műveit rendszeresen átdolgozta, de nemcsak a sajátjait, hanem más íróit is. Ez a „romboló és újjáépítő” tevékenysége egész pályáját átfogja, az átdolgozások közül Kemény Zsigmond regényének, *A rajongók*nak az „átírása” kavarta a legnagyobb vihart. Visszhangja vegyes volt, de inkább elmarasztaló. Íme, egy ezek

közül, Illés Endréé: „...egy idegen és kontár szobrászi véső hamisít új redőket a befejezett műre. Egy idegen műre. Egy halálnak vagy halhatatlanságnak átadott műre.” Kemény Gábor joggal döntött úgy, hogy az „ügy” végére jár, és elkészíti az eredeti műnek és az átdolgozásnak a számok tükrében való összehasonlítását. Ugyanúgy, ahogy korábban a *Krúdy Szindbádja és a Márai-Szindbád* című tanulmányban tette. Íme, az összegzés: *A rajongók* átdolgozását stilsztikai, de különösen regénypoétikai szempontból sikertelen vállalkozásnak kell minősítenünk, megerősítve ezzel Illés Endre és mások véleményét.

Sokkal sikereesebb „újrairásról” számol be a szerző a következő írásában, igaz, itt saját novella átdolgozásáról van szó, Kosztolányi Dezsőről (*Egy fiatalkori Kosztolányi-novella két változata: Ilike az asztalnál – Özsonna*). A cím és főszereplő neve is megváltozott, és terjedelmes betoldásokkal egészült ki. Az akkurátus elemző és egybevető vizsgálat végkövetkeztetése, hogy jó novellából remekmű született. A függelékben elolvashatjuk a két változatot, ez nagyon szemléletes teszi a tanulmányt.

Ha szabad ilyen szubjektív megfogalmazással élni, azt kell mondanom, hogy *A szöveganyag nyelvisége – plusz valami más...* Weöres Sándor: *Via vitae* című vers és annak elemzése elementáris erővel hatott rám. Az előbbi zseniális, az utóbbi mintaszerű. A Büky László 70. születésnapja alkalmából elhangzott előadás nyomtatott változatának mottója egy, az ünnepelttől származó gondolat lehet: „[...] nemcsak az ember olvassa a verset, a vers is az embert, ami úgy értendő, hogy a nyelvi szerkesztmény a maga egészében mindössze keret, hordozója valamely világtudásnak.”

A vers az életút felvillantása, az elemzés három strukturális szervezőerő bemutatása: a térbeliség és időbeliség kontrasztja, az emberi és a természeti szféra kontrasztja, valamint a személytelenség és személyesség kontrasztja.

A „*Cetlik*” a *Mándy-stílus*hoz tanulmány zárja a fejezetet, és egyben vissza is kanyarodik Krúdyhoz. Mándy Ivánnak az volt a szokása, hogy apró cetlikre jegyezte fel ötleteit, és ez a motívum saját műveiben is előfordul. Ugyanakkor ezek a papírszeletek nemcsak a memorizálásra voltak jók, hanem összefüggtek az író alkotásmódjával is: írásai apró elemekből, gondolatfutamokból, egymáshoz lazán kapcsolódó képzettársításokból tevődnek össze. Ennek jegyében olvashatunk az *Utazás előtt* című novelláról a már korábban is alkalmazott statisztikai módszerű elemzéssel.

A legutolsó írás egy újabb arcát mutatja a szerzőnek: a nyelvi ismeretterjesztőét, az Édes Anyanyelvünk folyóirat szerkesztőjét, a nyelvművelőét. Az „*Áldassék a lektor!*” című tanulmány a következő, öröknek tűnő kérdést veti fel: Vajon minden jó, amit az írók írnak? Vagy esetleg ők is rászorulnak egy kis szöveggondozásra, a nyelvhelyességi-nyelvhasználatai hibák javítására? A problémát abból az

esetből indítja a szerző, amikor Lőrincze Lajos Tersánszky stílusában kifogásolt néhány pongyolaságot. Ezek után az író-társak inkább elutasítva az eljárást, mint támogatva szóltak hozzá a kialakuló vitához. A konklúzió: A Pegazusnak szárnya is van, mégis megbotlik, azaz „Áldassék a lektor!”, de csak akkor, ha jól és tapintatosan végzi a dolgát.

Kemény Gábor iskolapéldáját adja annak, hogyan kell tudományosan, de ugyanakkor közérthetően fogalmazni. A filológiai pontosság és az élvezetes megfogalmazás nem csak az olvasók számára örömteli, érződik, hogy maga a tanulmánykötet szerzője is milyen nagy odaadással, pontossággal, precizitással és örömmel írta munkáját.

A kötet bemutatása csak a szokásos, azonban ezúttal hangsúlyos ajánlással zárulhat: nem csak nyelvészeknek, irodalmároknak, tanároknak, egyetemi-főiskolai hallgatóknak szól, hanem minden értelmiséginek, irodalombarátnak, akik szeretnének elmélyedni a 20. századi magyar irodalom nyelvi szépségeiben.

KEMÉNY GÁBOR: Krúdy körül. Stilisztikai tanulmányok és elemzések a 20. századi magyar irodalomról. Budapest, 2016. Tinta Könyvkiadó, 238 p.

MINYA KÁROLY

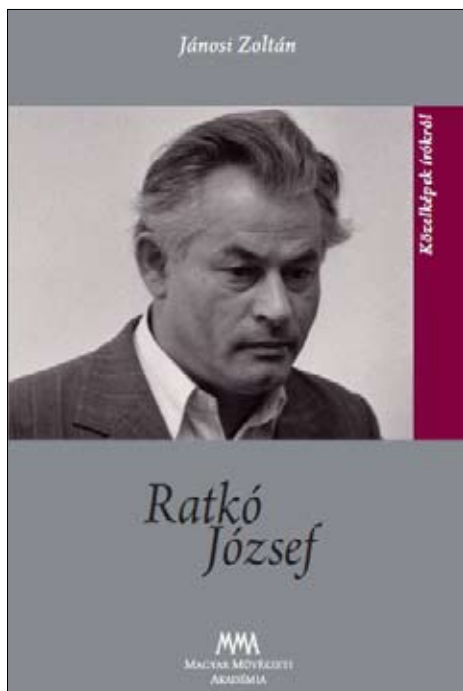
„Én jobb világba vágyom!”

Jánosi Zoltán *Ratkó József* című könyvéről

„Mindenütt lehet élni. Mindenütt kell élni. Meg kell laknunk ezt a hazát, meglakni minden talpalatnyi földjét. Magunkévá kell laknunk ezt a hazát.

S művelni azgal is, hogy belehalunk.” (RATKÓ JÓZSEF)

Mit olvashatunk ki Ratkó József (1936–1989) *Szűkebb hazám* című életrajzi vonatkozású vallomásának idézett sorai-ból? Határozott cselekvési programot: a rövid pattogó mondatokból sürgetést, azonosulást a bennünket fölnevelő világgal, amelyet hazánknak vallunk, amelyért cselekednünk, dolgoznunk kell; alkotó és teremtő munkával szentelni meg azt a tájhazát, amely fiává fogadott; részeként nagyobb hazánknak, amelyet még halálunkkal is szolgálnunk kell! Életműve ismeretében érthetjük meg igazán az írásunk jeligéjévé választott szavak mély értelmét: a „*lehet*” létállapotot jelző feltételes gondolat a „*kell*” parancsszó ismétlésével kötelező érvényűvé fokozódik, a „*művelni*” igenévvél pedig cselekvéssé, életakarattá, mintegy kötelezővé arra, hogy szebbé, gazdagabbá, termőbbé tegyük e földet, annak szellemi univerzumát. E mondatokban benne rejlik az a lázas akarat, amely Ratkó József életét meghatározta, dacolva a sorssal, dacolva az ellenszéllel, amelyet az őt meg nem értő, korlátozni kívánó, megfigyeltként számon tartó hatalom generált, s élete legtermékenyebb szakaszában a szellemi központoktól távolra, egy vidéki községbe sodorta. Sikertelenül, hiszen életakaratára befogadó és kiterjedő áramlásának semmiféle ideológia nem szabhatott térbeli határt! Életútja, országos hírnévre érdemesült életműve híven példázza a latin mondás – *sub pondere crescit palma* – igazát, kiprélve belőle a magyar lite-

ratúra újabb s újabb gyöngyszemeit. Ott, a nagyállói könyvtár csendes tusculánumban, spirituális atmoszférájában megtanulta, hogy „csak a legnagyobb emberi, erkölcsi és művészi figyelemmel szabad élni és dolgozni”.

Életútja, gazdag és értékes életműve a példa rá, hogy – „a Kádár-kori diktatúra évtizedeinek szellemi présében” – az ember fizikailag ugyan a perifériára szorítható, de a valós értékeket teremtő alkotói műhely felülemelkedik azon, amint a sodró ár is átlépi a gátakat. Alkotásával művelte, pallérozta a kor spirituális arculatát, gondolkodásmódját, a szépre,

a jóra, az igazra hangolt világszemlélet, a méltóbb erkölcsi és közéleti viselkedés normáit, gazdagította a szűkebb közösség látóterét, tágitotta horizontját. Műveli és pallérozza holta után is: az utókorra hagyott irodalmi öröksége újra életre kelt, minden addiginál tágasabb mederben hömpölyög, s ma is itt kínálja számunkra szerteágazó munkássága kimerült gyümölcseit. Kivételes elismerésre méltó, ahogyan Babosi László, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár munkatársa, filológiai pontossággal végzett hosszas és elmélyült kutatások eredményeként, a Ratkó család közreműködésével, elindította *Ratkó József összes műveinek* – költeményeinek, drámáinak, prózai alkotásainak – három vaskos kötetben egybegyűjtött kiadását; összeállította és megjelentette az életműkutatásban nélkülözhetetlen segítséget jelentő *Ratkó-bibliográfiát*; a Magyar Napló és az Írott Szó Alapítvány megjelentette az *Olvasókönyv Ratkó József életművéhez* című, nagy haszonnal forgatható kötetet; a Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle tematikus számokkal gazdagította a költőről, drámaíróról, közéleti írásairól alkotott ismereteinket. A Ratkó nevéhez kötődő irodalmi rendezvények sokasága pedig a fiatalság tömegeit ismertette meg az alkotó néphez, nemzethez sok szállal kötődő, ahhoz elkötelezett eszméivel...

A tájékozódást és elmélyülést kínáló, azt lehetővé tevő életmű immár adósságtörlesztő kötelezvényként állt a kortársak előtt, hogy értő és arra hivatott kutató fölfedezze magának, s monografikus feldolgozásban állítson méltó emléket Ratkó Józsefnek. Kiváló teret és alkalmat kínált erre a Magyar Művészeti Akadémia 2014-ben indított *Közelképek írókról* című sorozata, amelynek 2016-ban ki-

adott kötetei sorában ott találjuk Jánosi Zoltán irodalomtörténésznek – a kortárs magyar irodalom, különösen Nagy László és nemzedéke, köztük Ratkó József alkotóművészetének kiváló ismerőjének – monográfiáját. A témában avatottabb szerzőre nem is találhattak. Az utóbbi években, a Nyíregyházi Főiskola tanáraként számos tanulmányt s egy kötetet – *„Kő alatti fény”* (2005) – szentelt Ratkó József írásművészetének bemutatására, értékelésére. A most megjelent monográfia oldalain a portré-kompozíció sok-sok összetevője egygyé vált, a pályakép a maga teljességében bontakozik ki előttünk.

A kötet első lapjain olvasható *Nyitósza*-*vakban* a szerző megfogalmazza munkájának indítékait: Ratkó József „pályáíve kulcseseményeinek felidézése e könyvben prizmaként kívánja magába vonni a kemény sorsú és határozott költői ítéleteket megfogalmazó író szellemi arcának legfontosabb vonásait – segítve nem csupán az alkotóra történő emlékezést, hanem műveinek, ezek esztétikai arculatának szembesítését is a mai kor és a mai irodalom helyzetével és kihívásaival.”

A monográfia-író figyelme az életműre fókuszál, az életrajzi elemekből – a sanyarú gyerekkor, a lelencek sivár, lelketlen világa, a nevelőszülőknél, majd gyermekotthonokban töltött hónapokról/évekről – csak érintőlegesen tesz említést. Elsősorban azokra a biográfiai tényekre figyel, amelyek beépültek a későbbi Ratkó-alkotásokba, amelyek a József Attilával rokon sorsú költő világképét meghatározó módon befolyásolták, alakították, s komor hangulatú motívum-elemekként jelennek meg írásaiban. Ezek közé tartozik az első nyilvános elismerés öröme, a nyíregyházi Kossuth Lajos Gimnázium 1956-os jubileumi ünnepe, ahol három verse is

elhangzik a költőnek. Az első közlések fölötti ifjú öröm biztató lendületet ad a pályának, s a fiatalembert „...ekkor még, mint munkások közül érkező tehetséget, maga a történelmi kor is támogatja.”

Aztán hamar jöttek az első csalódások, visszautasítások: „már 1955-ben, középiskolás korában szembekerült az őt egyébként »támogatni« látszó Rákosi-kor kulturális és részben politikai ideáival”. Irodalomszemléletét a sanyarú gyermekorból fakadó életlátás mellett az elődjének, mesterének és apjának vallott József Attila költészete, továbbá a népmesék igazságtévő sugallata és művészi integrálása által gerjesztett kitörési vágy alakítja, formálja tartalmilag s kifejező eszközeiben egyaránt. Ez a költői attitűd – a kiszolgáltatottak, az élet peremére szorítottak sorsával való azonosulás – vezeti el oda, hogy „keserű torkú” költeményeiben, prózai írásaiban, a mesebeli harmadik fiú igazságkereső szerepébe öltöztöten, bátran hangot adjon a társadalmi igazságtalanság gerjesztette fájdalomnak, valóra váltva az általa oly nagyon tisztelt Illyés Gyula válaszlevelében megfogalmazott költői sugallatot: „ragaszkodjék az igazsághoz, mert itt aztán az az egyetlen út előre”. Az „itt” nem más, mint a kemény Rákosi-diktatúra, a zsarnokság, a hazugság kora, amelynek legfőbb ellensége, bomlasztó ereje az igazság melletti következetes költői megszólalás.

Szeged József Attila örökségén is szimbolikus jelként él benne, s ami Nyíregyházán a tehetségét felismerő és őt bátorító tanárainak atyai figyelme volt, azt itt az Egyetemi Írók Munkaközössége nyújtotta szellemi miliő kínálná. A sokféle kapcsolat termékenyítőleg hat költészetére, amely lassan országos elismertséget ígér számára. S még valami

köti Szegedhez: az 1958-ban kötött házassága, amely a hányatott sorsú ifjú poéta számára a család – „a létezés elemi szigete” – melegségét, biztos érzelmi hátterét jelentette, akként élt benne a szeretett feleség, majd gyermekei ölelésében.

De itt is utolérte a rendszervédő „esze-csöszök” megtorló, szigorú ítélete. A reményt hivatásaként megélő ifjú költő verseit a *Délmagyarország* című lap bértollnoka „hamis és mocskolódo” tartalmúnak, „veszélyesnek és bomlasztónak” bélyegezte; „az egyetem bizonyos oktatói és diákjai becstelennek, gazembernek, ellenforradalmárnak, anarchistának, osztályától elidegenedett, deklaszálódott embernek” nevezték. Ennek is szerepe volt abban, hogy elhagyta Szegedet, az universitást.

A sikertelen fővárosi álláskeresés után visszatér „az otthon biztonságának jeleit kínáló tájhazába és ennek emberi közegébe”, Szabolcsba, amelyről olyan szépen írt a későbbiekben: „... szeretem ezt a megyét. Miért? Nyílt és tiszta szavú embereiért, emberkéz alkotta csodáiért”. Előbb Berkeszen, majd Nagykállóban lel otthonra. 1964-ben nyert igazgatói kinevezést a Nagykállói Járási Könyvtárba. Az lett számára „az az arkhimédieszi pont, ahonnan bemérhető a teljesebb világ, s ami az otthont is jelenti”, ez jelenti a megérkezést a rég vágyott nyugalom azíliumába. „A korabeli Nagykálló, amelyből Ratkó József, néhány év elteltével, országos figyelemmel kísért és a politika részéről szemmel is tartott irodalmi központot, s ezzel együtt az országperem-létet tudatosító kilátót, csaknem mítoszt, majd halála után egyenesen zárandokhelyet farag”. A „minden kör varázskör” – ha megtalálja emberét – Németh László-i gondolat teljesül ki Ratkó József nagykállói magányában.

Beszédes bizonyosságát adta annak, hogy a vidék – bár visszahúzó erejét sem szabad lebecsülni – nemcsak csapda, be- és elzárkózás a centrumoktól, hanem varázskör is lehet: a vidéki élet megtapasztalása erőt adhat a megszólaláshoz, indíttatást, konok kitartást azok mellett, akiknek keserves sors adatott. „... e szegény és kifosztott társadalmi közeg gondoskodó és gondolkodó mindeneként és költőként is azon van, hogy környezetének öntudatát és szellemi-emberi státusát felemelje.” Nagykovács szellemi kohó lett számára, melynek tüzeiben kora legjobbjaihoz mérhető irodalmi művek születtek, olyan spirituális magaslat a vidéki lét fölött, amely kora legkiemelkedőbb alkotóinak sorába emelte őt.

Költői kibontakozásának szellemi támpillérei a hatvanas évek mérték- és értékadó alkotó személyiségei: az örök példaképként fölötté ragyogó József Attila; kora legkiválóbb költői egyénisége, Illyés Gyula; az előtte járó, rokon lelkű Nagy László és Juhász Ferenc; a szabolcs-szatmári szülőföldhöz érzelmileg mélyen kötődő Váci Mihály és Czine Mihály..., a fizikai elszigeteltséget felülíró, őt befogadó és szeretettel övező Hetek írói közösség ezernyi szállal fűzik az ország irodalmi világához. A vidéki Magyarország élete, a keserves megtapasztalás évei sugallják számára a költői programot: „és mindent el kell mondanom, / igazhoz igazítanom, – / hát ezért kell olyan nagyon / a szabadság, a nyugalom!” (*Szégyentelenül*) Az ember- és életközelség, a tőle karnyújtásnyira levő hétköznapi komorsága sugallja, hogy tovább lépjen: ne csupán a maga szabadságát, nyugalmaát keresse, hanem a köz szolgálatát is: „mindig veletek, értetek / szóljak, tegyek; miattatok / legyenek én ember. Adjatok / annyi erőt, an-

nyi hitet, / hogy értelmesen s szabadon / szolgálhassak mindenkinek!” (*Apám*) S a „mindenkinek” egyaránt jelenti a kisebb hazát, jelenti magát a nemzetet, amelynek költőként szolgálatába szegődött.

Jánosi Zoltán monográfiájának törzsanyaga e szolgálat költészeti szegmenstjeit tárja elének az ihletadó forrástól a saját, egyéni jegyeket hordozó, a küldetésstudattól áthatott költői világ megteremtéséig. A tematikai/tartalmi sokszínűségben helye van a háborút megidéző borzalmaknak, a családverseknek, a társadalomkritikának, a halottas verseknek, a folklórintegráló alkotásoknak, az Isten-kereső költeményeknek, a paraszti világ és a vidék testet és lelket sorvasztó lírai megjelenítésének, a Hetek nyújtotta szellemi miliőnek..., lépésről lépésre haladva, verspéldázatokkal, idézetekkel alátámasztva bontja ki a ratkói költői univerzumot. E szerteágazó motívumkincs és tájékozódási pont egymáshoz fűződő láncolata teremti meg, építi fel azt a költői életművet, azt a verskatedrális, amely a nagykovácsi szellemi műhelyt valóban varázskörre avatta.

A költői műhely poetikai termésében katalizátor szerepet tölt be a korabeli irodalomban mind hangsúlyozottabban érvényre jutó „bartóki” modell. Miként s hogyan? Jánosi Zoltánnak a ratkói vers-univerzumra vonatkoztatható definíciója szerint: „A fogalom azt a műfaji koncentrációs pontot ragadja meg, amely e költői világban a drámaiság magasabb szemléleti szintjére emeli a beépülő népköltészeti és folklórmozzanatokat, s a társadalom- és létműködés-elemző elemeket, ösztönzéseket is. Izolált személyes élethelyzete és az őt körülfogó szociális erőter is forrása lehetett, hogy a népballadák tragikumot sugárzó motívumköre s vele a balladás hangütés lényeges vonássá, majd szinte

kohéziós elvvé vált poézise rendszerében.” Balladás hangulatú, jellegű költeményeiben „a világképpé és műalkotássá formálódó tragikus emberi tapasztalat (...) gyász helyett a mindenség arányú harmóniát, a folytonos létveszélyek helyett az ember létbeli otthonosságának ígéretét, a bizonytalanságok helyett az egyetemes biztonságot hirdeti.” A monográfiaíró e gondolkör kibontakozását a Déva-modellt megtestesítő költeményekben – miniatűr verselemzések sorában – követi nyomon, tárja az olvasó elé. A balladaátköltés és -ihletés messze túllép a népballada nyújtotta kereten. Az e gondolkörben fogant alkotásokban is érvényre jut Ratkó József irodalomszemlélete: „az irodalom egészének a dolga a nemzeti tudat sérüléseinek észlelése, gyógyítása”. Ebből eredően e tárgyú költeményeiben „ez a Déva »nem az« a Déva, a Ratkó által felépítendő Déva nem a szocialista programé, hanem a nemzeté és az »mamberé«”.

Az előbbieket bővítő, tágító poétikai világképben „archaikusabb idők balladai átoldása”, a nemzeti krízishelyzet felidézése, érzékeltetése jelenti az új hangot, bennük „a végzetként közelítő jövőlátomás”, az „aszályosnak láttatott föld”, „a szocializmus ígérete és valósága közötti disszonancia”, a vészes „jövőképhiány” generál – archaikus poéziselemekkel gazdagított, balladás tónussal megjelenített, vendégszövegek beiktatásával színezett – új s új verstávlásokat, „népballada-stilizációk”-at, melyek „a történelem-megértés, az emberi felelősség és a múlt vétkeinek tudatosítás”-át szolgálják.

Ratkó József Nagykállóba költözését követően a vidékiséget „olyan küldetés-ként fogta fel, ami életmód, elkötelezettség és poétikai felhajtóerő szempontjából

is valóban jelentős és nagy művészetet eredményező forrás lehet”. A hetvenes évek végétől azonban azt érezte, hogy légüres térbe került, a mellőzöttség és hiábavalóság tudata kezd sebeket ejteni rajta. „... a bilincsből ötvözött ékszerek fényein rozsdafoltok mutatkoznak.” A létalapjukban megingatott falvak, tanyák kilátástalan világa begyűrűzik a költő egyéni sorsképletébe, sötét, sűrű felhőként telepszik sérülékeny tudatára, egyre kilátástalanabb léthelyzetbe sodorja.

„Megállni itt alig lehet, nem is lehet, / kifújja talpunk alól a szél / a homokot, az utat.” (*Tanyák*) Felerősödik benne s verseiben is hangot kap a Nagykállóból távozás szándékának gondolata. „A természeti és az emberi világra rázáródó csapdamodell, a rezervátum-létszerkezet, a fogságállapot kiegészítő motívumai tovább fokozzák a Ratkó-típusú tájversek sorskifejező erejét.” A mellőzöttség, a hiábavalóság tudata kérdőjelezi meg „a teljesebb élet értelmét”. A kiábrándultság költészetében is hangot kap: „Mert kicsinyellnek annyian, / tetű-emberkék csipkelődnek. / Ments meg, Uram, e homococcusoktól, / a mosolyuktól mocsokosaktól, / mert unom őket és undorodom.” (*Üzenek lovat*) E lelki teher súlya alatt megnövekszik a „halál-versek” száma, költészetében „a halál motívuma szinte a történelmi tudat szinonimájává válik”. A szubjektív lelki válságon túlmenően egy külső eredetű keserű tapasztalás is nyomasztja. „A költő politikai erőszak mellett éles fájdalommal járó felismerése volt az is – mutat rá a monográfia írója –, hogy a nemzetnek érzett közösség, amelyért teljes költészetét létrehozta, immár egyáltalán nem azon az úton jár, ami történelme analíziséből társadalmi célként következne, és amit 1956 sokáig elnémi-

tott öröksége is ígért, s amelyért ő egész életét felkínálta.”

Ratkó ekkor új kitörési lehetőségre talál: kezdeményezője lesz a nyíregyházi rádió *Hangsúly* című „hangos irodalmi folyóirat”-ának, amelyet Antall István rádiós szerkesztővel, Nagy András László színházi rendezővel és Görömbei András debreceni irodalomtörténésszel együtt indít útjára, 1983-ban. Az ezt követő három esztendő valóságos újjászületés volt a már csaknem elhallgató költő számára: „*Hangsúly*-beli tevékenysége nagy határozottsággal transzformálta fel a személyisége mélyében szunnyadó, már-már félelmetes válságba kerülő alkotóerőket”. A havi negyven perces műsor szerkesztése intenzív munkára ösztönözte. Elhangzott lírai és prózai alkotásai, esszéigényű beszélgetései, műfordításai, a rendszerességet és körültekintő szervező, szerkesztői munkát igénylő tevékenysége új motivációkat adott alkotóerejének. Az országos sikert hozó, hírnevet teremtő, „a szél frekvenciáira” bocsátott műsoroknak volt egy rendkívül kimagasló hozama, egy külön kiemelendő nyeresége is: Ratkó József szunnyadó, évekkel előbb megálmodott drámakölteményének – *Segítsd a királyt!* – a megszületése, majd színpadra ültetése.

Jánosi Zoltán joggal nevezi e drámát a Ratkó-életmű szintézisének. „Az István királyról és koráról írott, de abban jelene Magyarországnak alapkérdéseit megfogalmazó művében az író személyes életének leggyötrőbb problémáira, a magyarság történeti útjának értelmezési lehetőségeire, valamint a nyolcvanas évekre Közép-Európában és Magyarországon kialakuló új, változások előérzetével teli politikai helyzet európai horizontú kihívásaira egyszerre keresi a

választ.” A történelmi témaválasztás nem véletlen: általa kíván szólni kortársaihoz, föltárni azokat a gondokat, amelyek kora társadalmában is jelenvalóak. István imája – a dráma csúcspontja – megrázó jai-kiáltás, intés a kortársaknak a veszélyre, amely nemzetünket, népünket, országunkat végromlásba sodorhatja; szívet, lelket felrázó könyörgés az Úrhoz: „...vigyázz reánk, hogy álljunk meg a hitben; / segíteni ne vesztegelj nekünk, / s hogy el ne esnénk, óvjad lábainkat! / Tanítsd meg, akik ellenünk uszulanak / és földeinket elcsipegetik / és sóvárognak falvaink iránt / és kiirtanák szülőtte-szavunkat, / hogy dicsérni Tégedet ne tudjunk / és minden módon ártani akarnak, / tanítsd meg őket, Uram, haragodra! / S intsd meg, akik a szent munkát segítik / s hitre hajtott népedet pásztorolják – / örök hálát, hogy tőled várjanak – mert / igen gögösek immár, mintha ők / adták volna e földet is alánk! / Juttasd eszükbe, ki vagy Te, Uram, / s kicsodák ők! És tedd, hogy ne legyünk / gyaláztatja a szomszéd nemzeteknek, / ne legyünk csúfja és játéka, / s messzire való maradékaink / rút járom alá ne vettessenek! Ámen.”

Ugyancsak a rádióműsorok szellemi közege inspirálta az ókori görög dráma, az *Antigoné* átültetését, valamint az annak előjátékaként is értelmezhető *Kreón* című drámájának megszületését. A monográfia részletesen taglalja a rádióban elhangzott s a nyíregyházi színházban bemutatott *Segítsd a királyt!* visszhangját. A három mű – melyek révén Ratkó József a korabeli magyar drámaírás élvonalába emelkedett – eszmeiségében együvé tartozik, a bennük létrejött „jelen-közelítés” trilógiaként is aposztrofálható: „Ha a *Segítsd a királyt!* a magyar történelem, az *Antigoné*-fordítás és a *Kreón* az európai ember hajnala felől végzi el a 20.

századvég magyar tragédiájának és az adott történelmi helyzetének értelmezését.”

A *Hangsúly* műsorigénye gerjesztette Ratkó prózai alkotásai, irodalomtörténeti és -kritikai írásai, fordításai gazdagabb sorának megszületését is. A változatos-ságra törekvő műsorszerkesztés korántsem korlátozódott csupán a régió szellemi életének megjelenítésére. A *Hangsúly* hullámhosszán – áthidalva az anyaországot és az elszakított területek magyarságát elválasztó szögesdrót-határokat – az erdélyi, a felvidéki, a délvidéki, a kárpát-aljai, valamint a nyugati diaszpóra költői, prózaírói is lehetőséget kaptak a bemutatkozásra; általuk a hallgatóság is arra, hogy betekintést nyerjen a határokon túl élő magyarság szellemi életébe.

A nyolcvanas évek végén kibontakozó, a rendszerváltozást előkészítő magyar szellemi és civil törekvések – a Tokaji Írótábor, a Debreceni Irodalmi Napok, a Partiumi Irodalmi Társaság, a Kőlcsey Társaság, a lakitelki Fiala Írók Találkozója, a Magyar Demokrata Fórum megalakulása – mind-mind további cselekvési teret nyújtottak az idősödő író számára. Mindennek ellenére – talán azok hatására is – ismét felsajog benne az otthontalanság érzése, a vidéki kisvárosból való elvágódás. Menekülni kíván, új életet kezdeni magán- és szellemi vonatkozásban egyaránt. A rossz közérzet, a belső nyugtalanság, az idegenség-érzet felfokozza benne, s előre vetíti a sejtjeiben – az élete során mindvégig jelen levő, költészetében is hangot nyert – rejtkező halált, amelynek előérzete szükségszerűen vetíti elé az elszámolás, mérlegkészítés versekben megfogalmazott gondolatát. „Kell a földnek hú halott, / olyan, aki nem szöki meg, / olyan, akit el se visz-

nek / tolvajok, angyalok” (*Egyetlen halál*). Ebben az akaratában a Debrecenbe költözése sem hoz lényegi változást.

Számtalanszor leírta: nem fél a haláltól. Jánosi Zoltán utal arra, hogy már „halottas verseinek nyitófázisában” kitapintható a költőnek az a gondolata, amely szerint „fizikai, morális és lélektani értelemben is a halottak tartják a földet, nemcsak az életben véghezvitt munkájuk révén, hanem haláluk után is haláltalanul, elevenen mozognak és tevékenykednek a lét mögött”. Mit hagy hát a halálba készülő Ratkó ezen a gondolati íven örököl? „S ha meghalok, hát épp ezért. / Tartassék a föld, meg ne rángjon; / hogy aki él, bátrabban éljen / ezen a reszkető világon.” Ő bátran élt, naponta megküzdött korának korlátaival, s folytonosan egy jobb világba vágott. Költői programként, parancsként azt állította maga, kortársai és az utókor elé: „Meg kell lakni ezt a hazát, meg kell lakni minden talpalatnyi földjét. Művelni azzal is, hogy belehalunk.” Műveinek új kiadásai, a Nagykállóban álló szobor, a nevével fémjelzett rendezvények, valamint e kötet is igazolja az elhunyt pályatárs, Antall István szavait: „... itt van velünk.”

A kötet *Függeléke* – Ratkó József rövid életrajza, bibliográfiái, dokumentációs anyaga, a kötet szerzőjének életrajza, valamint a képmelléklet – az íróról alkotható kép összetettségét, értékeit növeli. Jánosi Zoltán monográfiája valóban közelképet tár elénk. Úgy érezzük, mintha egy kiállítás moderátoraként vezetne bennünket, értelmezve a költői életút és pálya összetevőit.

JÁNOSI ZOLTÁN: Ratkó József. Budapest, 2016. Magyar Művészeti Akadémia, 408 p. (Közelképek írókról)

MÁRIÁS JÓZSEF

„Az igazak emlékezete áldott” Máriás József *Az írás: szolgálat* című könyvéről

Máriás József szülőföldje Észak-Erdély, élete nagy részét itt s a szomszédos Szatmárban élte le tanárként, újságíróként. Az irodalom iránt már fiatalon érdeklődött, az 1960-as évek közepétől rendszeresen közölt recenziókat, tanulmányokat és esszéket különböző erdélyi lapokban. Nyugdíjasként 2002-től Nyíregyházán él, írásai azóta gyakran feltűnnek a magyarországi folyóiratokban, kiadványokban is. Munkáiban rendszeresen foglalkozik szülőföldje irodalmi hagyományaival, az Észak-Erdélyből, Észak-Partiumból elszármazott írók (Németh László, Kaffka Margit) életművével, az erdélyi magyar irodalomnak a két háború között indult klasszikusaival (pl. Molter Károly, Áprily Lajossal, Tamási Áronnal), s a pályájukat az 1960-as, 1970-es években kiteljesítő olyan jelentős erdélyi alkotókkal, mint pl. Sütő András, Beke György. Irodalomtörténeti dolgozatai eddig a Magyar Elektronikus Könyvtárban láttak – öt kötetben – napvilágot, az ezekből válogatott legjobb, valamint újabb írásait pedig hagyományos könyv formátumban bocsátotta közre 2016-ban a Felsőmagyarország Kiadó.

Könyvében Máriás József olyan írástudók munkásságáról emlékezik meg, kiknek tollát a nemzeti-közösségi felelősségérzet vezette. (Erre utal kötetének címe: *Az írás: szolgálat*.) A tárgyalt szerzők – néhány kivételtől eltekintve – a huszadik században alkottak. Bemutatásukhoz, az életművükön való töprengéshez általában valamilyen kötet megjelenése teremt alkalmat a szerző számára. (Ezek

többnyire az illető író, költő ismert vagy még ki nem adott műveit, illetve az irodalomtudomány róla szóló új megállapításait foglalják magukba.) A pályaképek, kritikák három fejezetbe osztva sorakoznak a gyűjteményben. A *Klasszikusaink varázskörében* című Illyés Gyula, Németh László, Ady Endre, Tormay Cecil, Szabó Dezső, Márai Sándor és Sinka István életművét szemlézi, az *Erdélyi szellemi erőterek* cím alatt szereplő áttekintések Kós Károly, Reményik Sándor, Makkai Sándor, Nyíró József, Sütő András, Beke György és Bertha Zoltán életművére fókuszálnak, míg az *Égtájak találkozása* címet viselő egység a nyugati és tengerentúli magyarság három jeles írójának (Domahidy Miklós, Domahidy András, Miska János) munkásságáról tájékoztat.

A kötet első, az illyési életművet mérlegre tevő írása se tanulmánynak, se esszének nem nevezhető, inkább szöveggyűjtemény (vagy breviárium), a művekből s a szakirodalomból vett idézetek halmaz. Illyés pályájának alakulása, írói-költői világképének változása, gazdagodása jól nyomon követhető ugyan e (főként lírai) szemelvényrészletekkel dúsított vázlatos recepciótörténeti áttekintésből, olvasója azonban joggal érzi úgy, hogy kevés benne a „hozzáadott érték”. Az első fejezet többi áttekintése hasonló koncepció szerint készült, ám egyre több bennük a saját olvasmányélményről tudósító megjegyzés, önálló gondolat, a Tormay Cecilt és Szabó Dezsőt bemutató dolgozatok pedig egyenesen a hiánypótló írások közé tartoznak, a két szerző munkásságáról ugyanis máig igen kevés ideológiai elfogultságoktól mentes, józan írás látott napvilágot. A könyv e részleteiben Máriás József tanújelét adja annak, hogy képes higgadtan, szelíden beszélni a „problémás” alkotókról. A vitatott művekhez közelítve Máriás első lépésként – erre többször is utal – újra kezébe veszi az alkotásokat. *Az elsodort falu* című Szabó Dezső-regényről írja például: „Csupán önmagam érzéseire hagyatkozva, a regény sodrásától elragadva, mondhatni egy szuszra olvastam újra.” Korrekt eljárása Máriás Józsefnek az is, hogy szembesíti egymással az irodalomtörténet elmentés véleményeit, ítéleteit, s csak ezek után foglal maga is állást.

A második fejezet (*Erdélyi szellemi erőterek*) írásait sok személyes emlék gazdagítja. A Reményik-jellemzés ugyan viszonylag kevés új vonással egészíti ki a költőről eddig kialakult képet, s a Nyíró Józsefre emlékező rövid írás is inkább csak az író utóéletével, megítélésének rapszodikus

változásaival kapcsolatban szolgál érdekes, friss adalékokkal, kiváló ugyanakkor az építész, irodalomszervező, író és levelező Kós Károly portréja. A legfrissebb Makkai-értékelésekre is reagál az erdélyi lelkész, tanár, író életpályáját áttekintő tanulmány. A Sütő Andrásról szóló hasonló dolgozatot a korabeli napilapok recenzióiból, színházi műsorfüzetekből kiemelt gondolatok gazdagítják. Különös empátiával szól Máriás József az erdélyi valóságíró, Beke György munkásságáról s a (többek között) Bálint Tibor, Tamási Áron, Sütő András, Kányádi Sándor írásművészetét példásan igényes könyvekben, tanulmányokban elemző-méltató Bertha Zoltánról (akit egyébként tiszteletbeli erdélyiként szerepeltet e fejezetben *Az írás: szolgálat* szerzője).

A legtöbb újdonsággal az *Égtájak találkozás*a fejezet írásai szolgálnak. Ezekben a munkákban lép túl a szerző leginkább az irodalomnépszerűsítő szerepkörön, s adja tanújelét annak, hogy irodalomtörténésszé érett. A magyarországi olvasók előtt kevésbé ismert három író – a Svájcban megtelepedett Domahidy Miklós, az Ausztráliában otthonra talált Domahidy András s a Kanadában új életet kezdett Miska János – portréja igen lelkiismeretes kutatómunka eredménye. Máriás József felkereste az írók még élő ismerőseit, utánanézett levelezésüknek, a róluk szóló hazai s az olykor nehezen fellelhető külföldi szakmunkáknak. Fontosabb műveiket ismerteti, értőn elemzi. Érezhető a Szatmárból elszármazott Domahidy-testvérek pályaképén – különösen a Domahidy Andrásén – Máriás József Szatmár-szeretete is, valamint az a nemes szándék, hogy e táj irodalmi hagyományainak feltárásával, tudatosításával gazdagítsa, erősítse az itt élőket.

Máriás József olyan alkotók világába vezeti be az olvasót, akik írástudónál, művésznél többek akartak lenni, népük sorsán is javítani kívántak. Bármelyikük leírhatta volna a szerző által Kós Károlytól idézett sorokat: „az igaz művészek (írónak, építő-, képző- és zeneművészek) mindenütt a világon, minden időben és minden körülmények között a Sors által rendeltetett kötelezettsége (volt, van és lesz), hogy a maga népének és szülőhazájának sorsát vállalja és élete munkájával szülőhazáját és annak népét, megbecsült hagyományait szellemében hűségesen szolgálja.”

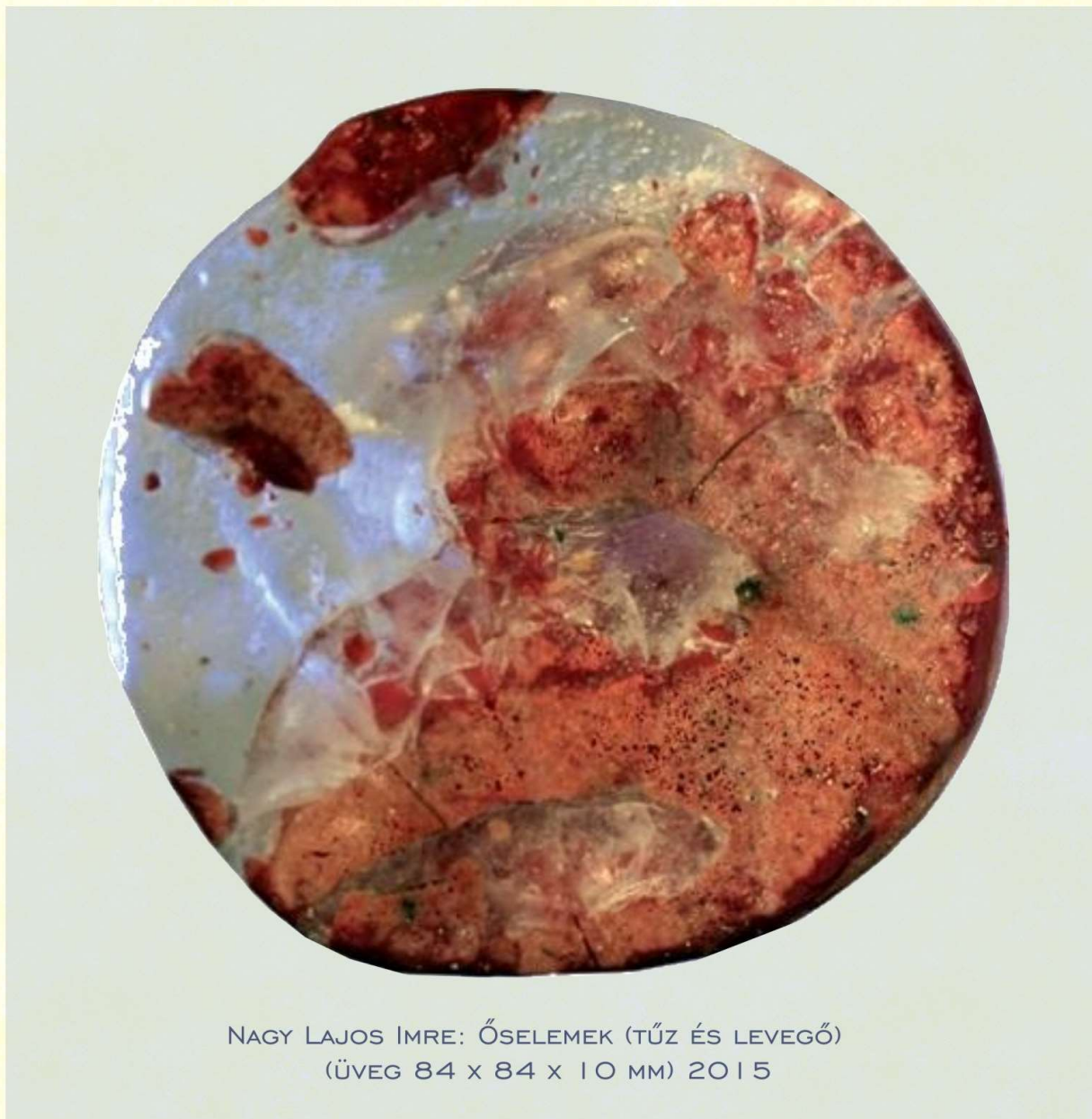
Ha manapság ezt sokan nem gondolják is így – lelkük rajta –, abban azért ta-

lán a mai írástudók többsége is egyetért: szíve joga mindenkinek vállalni e hivatást, s ha ez magas színvonalú művekben nyilvánul meg, az alkotót megilleti a tisztelet s a hála. Máriás József tollát e tisztelet és hála vezette könyvének megírásakor. Kétségtelen, hogy ezeknek az érzéseknek közük van ahhoz, hogy könyve példás tájékozottságot tükröz, s dolgozatainak stílusa igényes, csiszolt. Ezt a pozitív összképet a tartalomjegyzék érthetetlen hiányosságai, hibái se rontják le.

MÁRIÁS JÓZSEF: Az írás: szolgálat. Miskolc, 2016. Felsőmagyarország Kiadó, 255 p.

ANTAL ATTILA

500 Ft

NAGY LAJOS IMRE: ŐSEMEK (TŰZ ÉS LEVEGŐ)
(ÜVEG 84 x 84 x 10 MM) 2015

